

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI'NIN ÇÖKÜŞÜNÜ HIZLANDIRAN İNGİLİZ KADIN AJAN

GERTRUDE BELL

İSYAN

DOÇ. DR. KENAN KARATAŞ

GERTRUDE BELL İSYAN

DOÇ. DR. KENAN KARATAŞ

OC
KİTAP

Ajan Bell'in 19. yüzyılın başlarında hazırlamış olduğu haritalar,
21. yüzyıl Ortadoğu savaşlarının da başlıca nedenleri arasındadır.

OC
KİTAP

GERTRUDE BELL
İSYAN

Gertrude Bell İsyan
Kenan Karataş

Yayın Yönetmeni: Merve Kırman
Son Okuma: Seda Durdu
Sayfa Tasarımı: Ceyda Çakıcı Baş
Kapak Çizimi ve Tasarımı: Serdar Gökmen

Copyright©

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Lades Kitap Yayın Dağ. San. Tic. Ltd.Şti'ne
aittir. Yayınevinden izin alınmadan kısmen ya da tamamen
alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Basım Yılı: Ekim 2018
ISBN: 978-605-7944-01-6
Yayınevi Sertifika No: 30492

Baskı:
MY MATBAACILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Maltepe Mah. Yılanlı Ayazma Sok. No: 8/F Zeytinburnu / İstanbul
Tel: 0212 674 85 28 mymatbaa34@gmail.com
Sertifika No: 34191

En Kitap, Lades Kitap Yay. Paz. Dağ. San. ve Tic. markasıdır.
Oruç Reis Mahallesi Tekstil Kent Caddesi A 5 Blok No:19
Esenler/İstanbul - Tel: 0212 641 34 76
www.renkitap.com

GERTRUDE BELL

iSYAN

Kenan Karataş

YAZAR HAKKINDA

Şanlıurfa-Siverek doğumlu olan Kenan Karataş, Ankara Yenimahalle Halide Edip Lisesi'nden mezun oldu. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. “Kamu Yönetimi”, yüksek lisans eğitimini ise İstanbul Fatih Üniversitesi “Siyaset Bilimi” alanında tamamlayan Kenan Karataş, doktorasını United Kingdom St. Clements University “Siyaset Bilimi” programında yaptı. “İstihbarat Örgütlerinin Çalışma Yöntemleri” alanında yazdığı doktora teziyle aynı alanda uzmanlaşan Dr. Karataş, terör ve istihbarat konularına yönelik birçok seminer, konferans ve sertifika programlarına katıldı. Halen United Kingdom St. Clements University’de tez danışmanı olarak görev yapan Doç. Dr. Karataş, aynı zamanda köşe yazarlığı ve televizyon yorumculuğu da yapmaktadır. Yayımlanmış üç eseri bulunan Doç. Dr. Karataş’ın Ren Kitap bünyesinde çıkan İstihbarat Örgütleri adlı eseri 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında özel bir vakıf üniversitesinin Siyaset Bilimi bölümünde ders kitabı olarak okutulmaya başlamıştır.

Twitter: @kenankaratas_

Facebook: @karataseserleri

e-mail: karataskenan@windowslive.com

İçindekiler

SUNUŞ	9
GERTRUDE BELL'İN ÇOCUKLUK YILLARI	13
DÜNYA SEYAHATİ (1897-1898)	18
AVRUPA VE BEYRUT SEYAHATİ (1899-1900)	24
UZAKDOĞU SEYAHATİ (1902-1903)	30
ORTADOĞU SEYAHATİ (1905)	33
MEZOPOTAMYA SEYAHATİ (1907)	52
1909 TARİHLİ İSTİHBARAT ÇALIŞMALARI	70
MÜDAHİL OLDUĞU OLAYLAR	97
1911 TARİHLİ ŞAM GEZİSİ	103
1913 TARİHLİ GEZİ PROGRAMI	120
1915 TARİHLİ YENİ GÖREVİ	129
DEVLET-İ ALİYYE'Yİ PARÇALAYAN HARİTALAR	146
OSMANLI'YA İHANET EDENLERİN HAZİN SONU	215

Sunuş

18. yüzyılın sonlarına doğru dağılma sinyalleri vermeye başlayan Devlet-i Aliyye, aldığı mağlubiyetler ve toprak kayıpları yüzünden can çekişmeye başlamıştı. Bu süreci önlemeye yönelik devreye soktuğu yeni denge politikalarıyla varlığını sürdürmeye çalışmış ve bu kapsamda yakınlaştığı Büyük Britanya ile Berlin Antlaşması'na kadar işbirliği yapmak zorunda kalmıştı.

Büyük Britanya için Kızıldeniz, Akdeniz ve Basra Körfezi üçgeninde gerek kara gerekse deniz ulaşımı noktasında merkezi bir role sahip olması nedeniyle stratejik açıdan hayati öneme sahip olan Irak, aynı zamanda sahip olduğu petrol kaynaklarıyla da gelecek nesillerinin bir garantisi olarak görülüyordu. Irak'ın herhangi bir şekilde kaybı, Hint ticaret yolu başta olmak üzere tüm çıkarlarını kaybedeceği anlamına gelecekti. Bu tehlikelerin olası sonuçlarını göze alamayan Britanya, bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atmamak adına 19. yüzyılın başlarından itibaren her türlü önlemi almaya ve özellikle de Basra'da güvenlik koridoru oluşturmaya karar veriyordu.

II. Abdülhamid'in dünya çapında ses getiren, Batılı sömürgeci devletlerin iştahını kabartıp, çatışmalarına yol açan Bağdat Demiryolu Projesi'nin gündeme gelmesinden dolayı rahatsızlığını saklamayan Londra, yerel halkı ve aşiretleri Türklere karşı ayaklandırmakla görevlendirdiği istihbarat ajanlarını bölgeye kaydırmaya başlamıştı.

Savaş sinyallerinin yoğun olarak hissedilmeye başlandığı 1913 yılında ise istihbarat çalışmalarını yerinde sürdürmek ve elde edilen verileri değerlendirmek üzere Mısır'da bir istihbarat bürosunun açılması kararlaştırılmış ve bu karar doğrultusunda önce Gilbert Falkingham Clayton başkanlığında "Kahire İstihbarat Bürosu" daha sonra da David G. Hogarth'un öncülüğünü yaptığı "Arap Bürosu" faaliyete geçirilmiştir. Espiyonaj ve kontrespiyonaj/karşı istihbarat eğitimlerinin verildiği istihbarat bürolarının asıl amacı, Osmanlı topraklarını daha kolay parçalayabilecek ve Osmanlı Devleti'nin çöküşüne hız verecek ayaklanmaların fitilini ateşlemektir.

İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın Kahire İstihbarat Bürosu'nda görevlendirdiği ajanlar arasında, *"Zamanımın büyük bir bölümünü Türkiye-Irak sınırını çizmekle geçiriyorum. Bir daha kral tayin etme işine de girmeyeceğim, fazlasıyla yorucu bir iş bu!"* sözlerinin sahibi "Çöl Kraliçesi" olarak hafızalarda yer alan Gertrude Margaret Lowthian Bell ve "Arabistanlı Lawrence" ismiyle ün yapan Thomas Edward Lawrence de bulunmaktaydı.

1897-1903 yılları arasında Birleşik Krallık Dış İstihbarat Örgütü MI6'nın (Secret Intelligence Service 6) resmi personeli olmamasına rağmen, İngiltere'nin lehine gördüğü bilgileri ve stratejik haritaları İngiliz Kraliyet Coğrafya Merkezi'ne gönderen Gertrude Bell'in sahip olmaya başladığı ün ve Büyük Britanya'ya sağlamaya başladığı yararlar, Kraliyet ailesinin de dikkatini çekmeye başlamış ve bu tarihten sonra tarihçi ve arkeolog kimliği altında istihbarat çalışmaları yapmak üzere Osmanlı'nın hâkim olduğu toraklarda görevlendirilmiştir.

1903-1914 yılları arasında MI6'nın gayriresmi ajanı olarak Ortadoğu'ya defalarca seyahat gerçekleştiren ajan Gertrude Bell, bu seyahatlerden elde etmiş olduğu istihbarat bilgilerini, çekmiş olduğu fotoğrafları ve bölgeye ilişkin çizmiş olduğu haritaları İngiliz hükümetine göndererek istihbarat alanında uzmanlığını ve tecrübesini kanıtlamıştı. İngiliz istihbaratı Bell'in bölgede yer alan aşiretlerle kurmuş olduğu samimi

ilişkileri, konuşabildiği dilleri, yöre halklarının kendisine duyduğu hayranlığı çok iyi biliyor ve bu anlamda kendisini resmi kimlik altında Ortadoğu projelerinde kullanmak istiyordu.

Elinizdeki üçüncü eserimiz İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın Kasım 1915 tarihinde resmen bünyesine kattığı Gertrude Bell'in doğumunu, çocukluk ve öğrencilik yıllarını, dünya ve Ortadoğu seyahatlerini, İngiliz dış istihbarat örgütü (SİS) MI6'ya katılımını, 1926 yılına kadar süren istihbarat çalışmalarını, Arabistanlı Lawrence ile karşılaştırmalı analizini, sır dolu ölümünü, ölümünden sonra devam eden paylaşım sürecini, aleyhte ve lehte imzalanan antlaşmaları, Milli Mücadele Dönemi'ni, Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan bölgelerde statükonun değişmesi durumunda Türkiye'nin talep hakkının doğup doğmadığını, Osmanlı'ya ihanet eden ajan ve işbirlikçilerin hazin sonlarını objektif ve net ifadelerle sizlere sunmaktadır.

GERTRUDE BELL'İN ÇOCUKLUK YILLARI

Gertrude Margaret Lowthian Bell, 1868-1926

Gertrude Bell Gözlerini Dünyaya Açıyor

Dünyaca ünlü İngiliz kadın ajan Gertrude Margaret Lowthian Bell, 14 Temmuz 1868 yılında 17. yüzyılın sonlarına kadar İskoçlara ve İrlandalılara ev sahipliği yapmış olan Durham Kontluğu'nda dünyaya gelir. Soylu ve zengin bir İngiliz aileye mensup olan babası Thomas Hugh Bell, dönemin sevilen iş adamı ve idarecileri arasında yer almaktaydı.

Baba Hugh Bell, kızının öz annesi olan Maria Shield'i 1871 yılında kaybedince, meşhur bir ressam ve yazar olan Florence Oliffe ile dünya evine girer. Küçük Gertrude, öz annesini kaybedip üvey annesinin himayesinde olduğunun farkına vardığı yaşlarda asabileşmeye ve çevresine soğuk rüzgârlar estirmeye

başlar. Yedi yaşına kadar Oliffe'ye karşı bir türlü ısınamayan Gertrude, babası yanında olmadığı anlarda içine kapanır ve kimseyle konuşmak istemez. Baba Hugh Bell ise öz annesinin yokluğunu hissettirmemeye ve bir babadan öte anne, arkadaş ve sırdaş olarak davranmaya çalışır. Öz annesini erken yaşta kaybetmenin vermiş olduğu tetikleyici güç, küçük kızın kendi ayakları üzerinde durmasını ve güçlü bir iradeye sahip olmasını sağlarken, kırgınlığı ve duygusallığı da beraberinde getirmişti.

Okula başlama yaşına gelen Bell, üvey annesine karşı sürdürdüğü soğuk rüzgârların yerini ılımlı havaya bırakmaya başlar. Okula başlamanın yarattığı heyecan ve ayrıca anne sıcaklığına duyduğu özlem onu üvey annesi Oliffe'ye gün geçtikçe daha çok yakınlaştırıyordu. Şunun farkındaydı artık; okula (özel ders) başlamasında en büyük etken üvey annesi olmuştu ve kendisine güzel bir gelecek hazırlaması yönünde güçlü psikolojik desteği de yine o vermişti.

1800 yıllarında soylu aileler kızlarını okula göndermek yerine özel eğitimler aldırırlardı. Bu eğitimin amacı kızlarının meslek sahibi olma düşüncesinden ziyade, soylu aileler arasında "leydi" statüsünü sağlamaya yönelikti. Gertrude Bell de ailesinin bu düşüncesinden hareketle 15 yaşına kadar ailesinin yaşadığı büyük bir şatoda özel öğretmenlerle öğrenimine devam etmiş, daha sonra üniversite öncesi eğitimini tamamlamak üzere Londra'ya gitmiştir. Bell'in üniversiteye gitme zamanı geliyordu ama bir sorun vardı. Baba Hugh tutucu bir karaktere sahipti, kızının "leydi" olmasını istiyor, liseden sonra üniversiteye gitmesine gerek olmadığını düşünüyordu. Belki de baba Hugh'u bu düşünceye iten asıl sebep, Kraliçe Victoria'nın dönemindeki (1837-1901) yasakçı zihniyetin kadın eğitime yönelik olumsuz algısıydı. Çünkü o yıllarda kızların üniversiteye gitmesi çok doğal karşılanmadığı gibi, gereksiz ve zaman kaybı olarak görülüyordu. Sınırlı da olsa üniversiteye gitmeyi başaran kızlar ise, okullarda adeta ikinci sınıf varlık olarak görülüyor, erkeklerle ayrı sıralarda oturtu-

lup, okulun sosyal olanaklarından yararlanmalarına müsaade edilmiyordu. Üniversitelerde okutman olarak görev yapan eğitimcilerin kız öğrencilere ders vermek istememesi ve sınıflarına kabul etmemesi kızların eğitimine yönelik dramın ayrı bir boyutunu yansıtıyordu.

Sahip olduğu pratik zekâsı ve güçlü hafızası, kendisini diğer kızlardan ayıran en önemli özelliği idi. Bu özelliklerine entelektüel, maceraperest ve sportif kişiliği de eklenince kardeşlerine ve bulunduğu ortamlara liderlik yapabilecek pozisyona gelebiliyordu. Ayrıca zorluklara karşı direnci, sabrı ve inatçı kişiliği Bell'i diğerlerinden farklı kılan bir diğer özelliği idi. Bu farklılığını, *"Benim için, erkek beyni taşıyan son derece zeki bir kadın diyorlar; evet ben bir cins için fazla kadınsıyım, öteki cins için fazla erkeksi,"* sözleriyle ifade ediyordu.

İngiliz Leydi'nin Üniversiteye Gitme Kararlılığı

Babasının tasvip etmemesine ve toplumda olumsuz algılar yaratmasına rağmen üniversiteye gitmekte kesin kararlıydı. Soylu aile kızlarının soylu bir erkekle evlenme hayalleri onun hayallerini süslemiyordu. Tek hayali vardı, önce üniversiteye gitmek ve daha sonra dünya seyahatine çıkmak. Üniversiteye gitme konusunda babasını ikna etmekte zorlanıyordu. Aklına önce üvey annesini ikna etmek, daha sonra da annesinin babasını ikna etmesini sağlamak gelmişti. Çünkü babası üvey annesine güveniyor ve onun sözünden çıkmamaya çalışıyordu. Bell düşüncesinde haklı çıkmış, üvey anne Oliffe uzun süren uğraşlar sonucu baba Thomas Hugh'u ikna etmeyi başarmıştı.

Ancak, yukarıda da değindiğimiz gibi üniversiteler kız öğrencilere sıcak bakmıyor, okula kayıt hususunda zorluk çıkarıyorlardı. Bell ise zorlukları bilerek yola çıkmış, hiçbir zaman ümidini yitirmemiş, okula kaydını yaptırmak adına tüm yolları denemeye karar vermişti. Üvey annesinin ve soylu ailesinin ekonomik ve toplumsal ayrıcalıklarını kullanmak suretiyle üniversiteye girmeyi planlamıştı. Sonunda inatçı ve

sabırlı yapısı sayesinde Oxford Üniversitesi tarafından kabul edilmiş, Modern Tarih bölümüne kaydını yaptırmayı başarmıştı. İki yılda şeref derecesiyle mezun olduğu Modern Tarih bölümünden sonra eğitimine son vermemiş, coğrafya ve arkeoloji programlarına kaydını yaptırmıştı. Oxford Üniversitesi'ni birincilikle bitirmeyi başaran ilk kadın olarak ismini tarih sayfalarına yazdıran Gertrude Bell, mezun olduktan sonra bir kadının üniversitede yaşamak zorunda olduğu zorlukları anı defterine, "*Dersleri sırtım hocalara dönük dinlemek zorunda kalıyordum,*" sözleriyle aktarıyordu. Bell, sahip olduğu azmi ve kararlılığı sayesinde çok istediği üniversiteye girmiş ve birincilikle mezun olmayı başarmıştı.

Tahran'da Hüzünlü Bir Aşk Hikâyesi

Bell'in yeni planında, lise yıllarından beri hayal ettiği dünya gezisine ve özellikle de Ortadoğu coğrafyasına seyahat etmek vardı. Yirmi dört yaşını almış olgun bir kadındı ve kurguladığı dünya seyahati için herhangi bir engelin bulunmadığını düşünüyordu. Ancak, gelişmeler düşündüğü gibi olmamış, daha önce üniversiteye kayıt yaptıрма konusunda yaşadığı zorluğu, bu kez seyahate çıkma hususunda yaşamaya başlamıştı. Çünkü ailesi tek başına seyahate çıkmasına taraftar değildi. Bell ise her zaman olduğu gibi yine ısrarcı tavrından vazgeçmemiş, uzun süren bir ikna maratonu sonunda ailesinden Avrupa seyahati için izin almayı başarmıştı.

Bükreş'teki görevi sona eren üvey teyzesinin kocası Sir Frank Lascelles'in İran'ın başkenti Tahran'a İngiliz büyükelçisi olarak atanmış olmasını fırsata çevirmek isteyen Bell, ailesinin de isteği üzerine ilk gezisini Mart 1892'de İran'a düzenlemeye karar verir. İngilizce, Almanca, Japonca, Çince ve Fransızca gibi evrensel dillerin yanında Latinceyi de konuşabiliyor olmasına rağmen Ortadoğu'da konuşulan dillere yabancıydı ve Tahran'a gitmeden önce İran'ın resmi dili olan Farsçayı öğrenmek istiyordu. Aldığı özel derslerle kısa süre-

de Farsçayı konuşmaya başlayan Bell, 1892 yılının ortalarına doğru hayallerine kavuşmanın heyecanını yaşamaya başlamıştı. Artık, yıllardır kurguladığı ama bir türlü gerçekleştirme fırsatı bulamadığı Ortadoğu seyahati için valizini hazırlama zamanı gelmişti... Sabah olmasını heyecanla beklediği o gece, yaşadığı duygusallığı ve hayallerine kavuşacak olmanın verdiği heyecanı hatıra defterine, *“Vahşi bir yolculuğun eşiğinde olmanın getirdiği heyecanı, insan hayatta çok nadir olarak hissedebilir,”* sözleriyle aktarmıştı.

Nihayet Tahran’a ulaşmış ve burada kaldığı süre zarfında Farsçasını ilerletmişti. Ancak onu, acı çekmesine sebep olacak kötü bir sürpriz bekliyordu. Tanıştığı Diplomat I. Sekreteri Henry Cadogan’la kısa bir sürede samimi ilişkiler kurmuş, dostlukla başlayan arkadaşlık, yerini zamanla tutkulu bir aşka bırakmaya başlamıştı. Düşünmeden yapamıyor, her anı onunla birlikte geçirmek için çabalıyordu. Ayrı kaldıkları saatler onlar için ıstırap olmaya başlayınca, nişanlanmaktan başka çarelerinin olmadığına karar vermişlerdi. Babasına Cadogan’la nişanlanmak istediğini açıkladığında ummadığı bir tepkiyle karşılaşan Bell, adeta o an yıkılmıştı. Çünkü baba Hugh, kızının kumarbaz olan Cadogan’la evlenmesine asla izin vermeyeceğini söylemişti. Babasının izin vermemesi üzerine Tahran’dan ayrılan Bell, âşık olduğu adamdan uzaklaşıyor olmanın verdiği hüznle içine kapanır. Uzun bir dönem yaşadığı ayrılık acısını tam unutmaya başlamıştı ki, aşkı Cadogan’un Tahran’da hayatını kaybetmesi onu bir kez daha hüzne boğmuştu. Bu seyahat, Tahran’da geçirdiği tüm acı günlere rağmen mutluluğu ve samimi ilişkileri yaşayabileceği yegâne yerin Ortadoğu coğrafyası olabileceğine karar vermesine ve kendisi için dünyaya açılan kapının bir anahtarı olarak değerlendirmesine sebep olmuştu.

DÜNYA SEYAHATİ (1897-1898)

Gertrude Bell, Baalbek Antik Kent'te - Lübnan

Almanya'dan Japonya'ya Uzanan Yolculuk

Tahran seyahatinden döndükten sonra bir süre Londra'da kalan Bell, zaman kaybetmemiş yeni bir dünya turu için hayal kurmaya başlamıştı. Ocak 1897'de Almanya'nın Berlin şehrine gitmek üzere Birleşik Krallık'tan ayrılmasını, hayaline ulaşabilmenin ilk basamağı olarak görüyordu. Planladığı gezi rotasında Almanya, Japonya, Meksika, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkeler vardı. Özellikle Türkiye ziyareti ileride de

göreceğimiz gibi Ortadoğu ve Osmanlı topraklarına hayranlık duymasına ve İngiliz Kraliyet ailesinin dikkatlerini üzerine çekmesine neden olacaktı.

Önce demiryolu daha sonra da denizyoluyla sürdürdüğü dünya turunun önemli duraklarından biri buharlı bir gemiyle 24 Nisan'da ulaşmış olduğu Yunanistan Corinthia'daki Kr-yoneri kasabasıydı. Bir süre kasabada zaman geçirmiş, daha sonra balıkçılık ve balık avı ticaretinin yoğun olarak yapıldığı Yunanistan'ın batı yakasındaki Mesolongi'ye geçerek, burada İngiliz asıllı şair Gordon Byron'un heykelini ziyaret etmiştir. Ziyaret sonrası aklına profesyonel olarak yaptığı dağcılık gelince de Korint Körfezi'nin kuzeyinde yer alan Yunanistan'ın en yüksek dağı Parnassos'a tırmanmak üzere katırları yamaca doğru sürmeye başlar. Üç saat süren katır yolculuğunun ardından ulaştığı dağ yamacından tırmanışa geçen Bell, bulutların içinde kaybolmuş zirveye ulaştığında adeta zafer kazanmış edasıyla yanındakilere gülümser. Tırmanışı başarıyla gerçekleştirip kasabaya indiğinde her tarafın balonlarla süslendiğini ve insanların silah sıkarak Paskalya Bayramı'nı kutladıklarını görür. Bu sırada kuzu çevirmesi yapan bir grup gencin yemek davetini geri çevirmemiş, gençlerle yediği yemekten sonra Atina'ya doğru yoluna devam etmiştir.

1 Mayıs 1897 tarihinde ulaştığı Atina'da geçirdiği bir günün ardından, 19. yüzyıl sonlarında Alman arkeolog Heinrich Schliemann tarafından keşfedilen Çanakkale Hisarlık Tepesi'nde yer alan Troya (Truva) Antik Kenti, Kumkale'yi, kiliseleri ve tarihi kalıntıları incelemek üzere Bozcaada'ya geçer. Burada üç gün geçiren Bell, 4 Mayıs'ta gittiği İstanbul'da Mimar Sinan tarafından inşa edilen Süleymaniye Cami'yi ve Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın kocası Rüstem adına yaptırılan Rüstem Paşa Cami'yi ziyaret ettikten sonra geceyi geçireceği Pera Palas Oteli'ne (1892 yılında Orient Express misafirleri için açılan bir otel) yerleşir.

Sabah uyandığında Beyazıt Camisi ve Bizans İmparatoru I. Jüstinyen tarafından 532-537 yılları arasında yaptırılan

Ayasofya Müzesi'ni ve son olarak da Eyüp Sultan Camisi'ni ziyaret ettikten sonra, İngiliz hükümeti tarafından Osmanlı topraklarında kazıları incelemesi ve bölgedeki demografik yapıları araştırması için görevlendirilmiş olan İstanbul'un İngiliz büyükelçisi Sir Austen Henry Layard'la buluşur. 1897'nin başlarında İstanbul'a İngiliz büyükelçisi olarak atanan Layard'ın elçilik görevi dışında, İngiliz istihbarat örgütü adına bulunduğu bölgelerde yaşayan etnik unsurların sosyal, kültürel, siyasi, dini ve nüfus oranlarına yönelik istihbarat çalışmaları yapma görevi de bulunmaktadır.

6 Mayıs 1897 gecesi Haydarpaşa'dan bindiği gemiyle İstanbul'a veda eden kıvılcı saçlı İngiliz'in yeni rotasında Bursa'nın Mudanya ilçesi ve Ulu Cami vardı. 7 Mayıs sabahı ulaştığı Bursa'da ilk olarak Ulu Cami'yi ziyaret eder. Bu ziyaret esnasında içeride okunan Kuran-ı Kerim'i bir süre dinledikten sonra Osmanlı mimarisinin önemli örnekleri arasında yer alan Yeşil Cami'ye ziyaret gerçekleştirir. Bursa'nın yeşil coğrafyasına ve camilerine hayran kaldığını günlüğüne ekleyen Bell, 10 Mayıs'ta Sırbistan ve Çek Cumhuriyeti'ne gitmek üzere bindiği tekneyle Bursa'dan ayrılır. Beş günlük tekne yolculuğunun ardından ulaştığı Avusturya'nın Başkenti Viyana'da kilise ve manastırları ziyaret ettikten sonra tropikal kıyıları, plajları ve güler yüzlü insanlarıyla ünlü olan Whit-sundays Adaları'nda bulunduğu akrabalarıyla bir müddet zaman geçirir.

Akdeniz'den sonraki yeni planında üç ay kalmayı düşündüğü Almanya'ya gitmek vardır. Uzun bir yolculuğun sonunda ulaştığı Almanya'da, Saksonya Eyaleti'nin merkezi olan Dresden kent merkezindeki Brühl's Terrace'de bulunan Albertinum Modern Sanat Müzesi'ni ziyaret eden Bell, daha sonra kale ve parklarıyla ün yapmış olan Pillnitz kasabasındaki tarihi kale ve kiliselerde incelemelerde bulunur. Uzun süre kaldığı Almanya'dan ayrılarak İsviçre ile Fransa'nın içlerine kadar uzanan ve Orta Avrupa'nın ikinci büyük tatlı su gölü

olan Leman'ın bulunduğu Cenevre şehrine geçen İngiliz Leydi, buradaki kilise ve tarihi yerleri gezdikten sonra da, Meksika'ya gitmek üzere seyahatine kaldığı yerden devam eder.

1 Şubat 1898 tarihinde Tehuantepec Körfezi'ni geçerek Meksika'nın Pasifik kıyısındaki Guerrero bölgesinde yer alan Acapulco şehrine ulaştığında, limanda sağlık ekibinin beklediğini görünce telaşlanır ve yetkililere neler olduğunu sorar. Doktorlar yolcuları sarıhumma hastalığına karşı bir süre karantinaya aldıklarını, hastalık taşıyanların karaya çıkmasına izin vermediklerini söyler. Karantina süresinin sona ermesiyle rotaya kaldığı yerden devam eden gemi, üç gün sonra Kaliforniya Körfezi'ne ulaşır. Bu sırada bir grup balinanın çıkardığı sestten etkilenen Bell, çıktığı güvertede bir süre balinaları hayranlıkla izledikten sonra arkadaşlarına yorgun olduğunu söyleyerek kamarasına çekilir.

Günlerce süren gemi yolculuğundan sıkılmaya başlamıştı ve bir an önce San Francisco'ya ulaşarak dinlenmek istiyordu. Nihayet 8 Şubat'ta San Francisco'ya ulaşarak odasına, tuvaletime ve banyosuna hayran kaldığı ve geceliği 2.50 dolar olan lüks bir otele yerleşmiş, yorgunluğunu ve stresini üzerinden atmıştı. Sabah kahvaltısını otelde yaptıktan sonra yanındaki eski bir polis memuru olan rehberiyle Chinatown'a bir gezi düzenleyen Bell, mahallede Amerikalıdan çok Çinlilerin ve Çin lokantalarının varlığını meraklı gözlerle izleyip, seyyar satıcılarla sohbet etmiştir.

Geceyi geçirmek üzere bütün oda kapıları avluya açılan, havasız, nemli ve duvarları sigara dumanından sararmış Palace adlı bir otele yerleşen İngiliz Leydi, sabah otelden ayrılarak kadınların çeşitli işlerde kullanılmak üzere satıldığı bir insan pazarına gider. Burada karşılaştığı dehşet verici görüntüleri ve şahit olduğu kadın pazarlıklarını hayretler içinde izleyen Bell, gördüklerinden dolayı duyduğu üzüntüyü annesine yazdığı mektupta, *"Kahvaltıdan sonra kadınların satıldığı bir sokaktan geçtik. Onlar 500 dolara satın alınır ve borcunu ödeyene kadar ustaları tarafından köle olarak kullanılır. Kadınları*

demir parmaklıklar arkasına oturtuyorlar. Boyalı ve giyinmiş halde kimin geleceğini bekliyorlardı. Merdivenlerden yukarıya doğru yürürken perdeyi çabucak örttüler. Eşleri, insanlar onları işe alınca büyük gelir elde eder," sözleriyle ifade etmeye çalışır.

Bir sonraki gün ziyaret ettiği askeri kışlada sergilenen silahları yakından incelemiş, bahçede bulunan çiçeklere hayran kalmıştı. Ziyaret esnasında askeri personelin kendisine karşı kibar davrandığını ve zorluk çıkarmadıklarını notlarına ekleyen İngiliz Leydi'nin bir sonraki durağı ise davet edildiği müzikli bir restoran olmuştur. Keyifli geçen bir gecenin ardından otele dönen Bell'in Kaliforniya'dan ayrılma zamanı gelmişti. Nihayet 14 Şubat 1898'de Kaliforniya'dan ayrılarak, Marsilya üzerinden Japonya'ya geçmek üzere gemiye biner. Gemi de İngiliz iki genç erkekle tanışması ve Amerika'dan tanıdığı karı koca çiftle karşılaşması yüzüne mutluluk olarak yansımıştı. Gemi personelinin tümü Çinliydi ve yolcuları hayal ettiklerinden çok daha keyifle eğlendiriyorlardı. Adeta bir aile ortamını andıran güvertelerde satrançlar ve briçler oynanıyor, görsel şovlar düzenleniyordu.

Yolculuğundan memnun kaldığını söylediği gemi, 17 Şubat'ta Brezilya'nın gece eğlencesiyle ünlü Rio şehrinde verdiği birkaç saatlik molanın ardından, tekrar hareket eder. 8 Mart Salı günü ulaştığı Japonya'nın Yokohama Limanı'nın da kendisini karşılayan rehberiyle birlikte oda penceresi körfeze bakan bir otele yerleşir. Valizleri yerleştirip duş aldıktan sonra, çevredeki çarşı ve pazarları gezen Leydi, öğlene doğru alışveriş yapmak üzere Tokyo'ya bir günlük seyahat düzenler. Sabah uyanıp Yokohama'daki otele döndüğünde, arkadaşı Rutzen'in bisiklet sürpriziyle karşılaşır. Uzun zamandır yapmayı planladığı ama bir türlü yapmaya fırsat bulamadığı bisiklet gezisini yapabilecek olmasından dolayı mutlu olan Bell, arkadaşının boynuna sarılarak teşekkür eder. İlk gezilerini Tarihi Budist Tapınağı'na yapmaya karar veren ekip, bisikletle çıkılması mümkün olmayan tepeye yaklaştıklarında bisikletlerini bir

çiçekçiye emanet edip kalan yolu yayan olarak devam etmek zorunda kalır. Kısa bir yürüyüşün ardından ulaştıkları tapınakta bir süre ayin dinleyip incelemeler yaptıktan sonra, dinlenip çay içmek üzere Japon geleneklerine göre ikramların yapıldığı bir çay evine giderler. Masa ve sandalyelerin olmadığı çay evinde bir an şaşkınlık yaşasalar da, rehberlerinin tarifiyle ayakkabılarını çıkarıp geleneklere uygun olarak yer sofrasında oturup servis edilen çayları içerler.

Yokohama'dan sıkılmaya başlayan İngiliz Leydi, arkadaşlarıyla birlikte 12 Mart 1898 Cumartesi günü 20 kilometre uzaktaki Kamakura'ya bir günlük ziyaret düzenler. Buradaki tapınakları ve pazarları dolaşırken aniden bastıran bir yağmurla karşı karşıya kalan grup, geziyi yarıda bırakıp Yokohama'ya geri dönmek ister. Ancak kayganlaşan yollardan dolayı ilerlemekte zorlanan araçları, trenin hareket saatine yetişemez. Treni kaçırmalarından dolayı geceyi Kamakura'da geçirmek zorunda kalan Bell ve arkadaşları sabah havanın açmasıyla birlikte bindikleri trenle tekrar Yokohama'ya dönerler. Altı ay boyunca bölgede yer alan ülke ve şehirleri dolaşan Bell, 31 Ağustos 1898 tarihinde önce North Yorkshire şehrine, daha sonra da ailesinin bulunduğu Durham'a geçer.

AVRUPA VE BEYRUT SEYAHATI (1899-1900)

Emir Abdullah, Gertrude Bell ve Herbert Samuel - Ürdün

Akdeniz Kıyı Şeridini Takip Eden Seyahat

31 Ağustos 1898 yılında Birleşik Krallık'a dönen Bell, yeni bir dünya turu için plan yapmaya başlar. Sahil ülkelerini takip etmeyi düşündüğü yeni rotasında Yunanistan ve Türkiye üzerinden bugünkü Filistin topraklarına ulaşmak vardı. 29 Kasım 1899'da Birleşik Krallık'tan ayrılan Bell, 4 Aralık Pazartesi günü ulaştığı Atina'da mimarisiyle ünlü Akropolis Antik Kent'i, Athena'nın Tapınağı Partenon'u ve Sakız Adası'nı ziyaret edip yemeğini yedikten sonra, İngiliz konsolosuyla buluşup bir süre sohbet eder.

5 Aralık 1899 Salı sabahı Atina'dan ayrılmış, aynı gün ulaştığı İzmir'in Bornova ilçesinden eski İzmir kent merke-

zine geçerek M.Ö. 11. yüzyılda bir Aiol şehri olarak kurulan Smyrna (Tepekule-Bayraklı) Antik Kent'te bir süre incelemelerde bulunup, akşam yemeğini yemiştir. Daha sonra Selçuk ilçesi sınırlarında yer alan Roma dönemine ait Antik Yunan Kenti'nde günlerce araştırma yapan Bell, İzmir'den ayrılmadan önce İzmir halkının misafirperverlik anlayışına ve Selçuklu Camisi'ne hayran kaldığını günlüğüne uzunca not düşmüş, bölgede yer alan taşocaklarının çevreye zarar verdiğinin altını çizmiştir.

İzmir'den ayrılma zamanı gelen Bell, çantasından çıkardığı harita üzerinde geçmeyi planladığı yeni ülke ve şehir güzergâhlarını işaretler. Planladığı yeni yol güzergâhında Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve oradan da Libya'ya geçmek vardır. Tarihler 10 Aralık 1899'u gösterdiğinde İstanköy (Kos) Adası, Halikarnas ve Kıbrıs geçilmiş Lübnan'ın şehir ışıkları gözükmeye başlamıştı. Türk ve Arap denizcilerin eşliğinde Beyrut'un 85 km kuzeyinde yer alan Osmanlı'nın eski vilayeti Trablusşam'da kömür almak için limana yanaşan geminin bir süre burada duracak olmasını değerlendirmek isteyen Bell, şehir merkezine indiğinde caddelerin ve sokakların gaz lambalarıyla aydınlatılmış olmasını ilginç bulmuş, yol üzerinde sohbet ettiği seyyar satıcılarından alışveriş yaptıktan sonra tekrar gemiye dönmüştür.

Geceyi yolculuk yaptığı teknede geçiren Bell, sabah ulaştığı Beyrut'ta bir otele yerleşir. Burada geçirdiği bir günün ardından Tevrat, İncil ve çağdaş edebiyatta bahsi geçen Kudüs'ün doğusundaki Zeytin Dağı'nda bir müddet incelemeler yapıp, resimler çektikten sonra, çocukluğundan beri yapmayı çok istediği at biniciliği için ilk adımı atmaya karar verir. Kudüs'te at ve kendisine at binmeyi öğretecek seyislerin bulunması çocukluk hayalini kavuşabilmesi açısından bir fırsattı. Tanıştığı Halil isimli seyis kendisine yardımcı olabileceğini söylediğinde çok mutlu olmuştu. Vakit kaybetmeden başladıkları ilk derslerde pek başarılı olamasa da ilerleyen tarihlerde jokey olabilecek dereceye ulaşmasına vesile olabilecek bir

tecrübe edinmişti. Yorucu geçen bir akşamın yorgunluğunu dolunaya karşı içtiği çayla atan Bell, sabah uyandığında Alman turist kafilesinin midillilerle çıkacağı Zeytin Dağı turuna eşlik eder. Tur dönüşü Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmek üzere yola çıkan kabile, Yahudi mahallesini geçtikten sonra bir grup genç tarafından taş yağmurunu tutulur. Olayı görüp müdahale eden yerel halktan yaşlı bir vatandaş, taş atanlarla görüşüp sakinleştirdikten sonra kabilenin yoluna devam etmesini sağlar.

21 Aralık 1899 tarihinde Kudüs'e bağlı Ein Karem (Hristiyanlara göre, Vaftizci Yahya'nın doğduğu yer) köyünde dilek ağacını ve Yahudilerin ağlama duvarını ziyaret eden Gertrude, o anki duygularını ve geziye dair düşüncelerini annesine yazdığı 23 Aralık 1899 tarihli mektubunda, *"Ain Karim'e oldukça yeşil bir renk hâkim. Yağmur sonrası ülke çok güzel görünüyor. Toprak, üzerinde zeytin ağaçlarının sıcak bir yeşili ile adeta tuğla kırmızısı; Kudüs'ün duvarları oldukça muhteşem, sarı, kahverengi ve yeşil renklerle dolu, çıplak incir ağaçlarının soluk oluşunu bile değiştiriyor. Binicilik tabii ki çok kötü: Sabit yollarda ilerliyoruz ve onlar olmazsa bir adım dahi ilerleyemeyiz. Taşlı tarlalar ve tepeler var ama yine de çok hoş, atlar buna alışık, biri egzersiz yapıyor ve çevresi ile samimi,"* sözleriyle anlatır.

Kızıl saçlı İngiliz Leydi, ilerleyen tarihlerde dünya çapında tanınan bir ajan olacağından bihaber, 5. yüzyılda Orta Türkiye'de bir rahip olan Aziz Sabas (Arapça Mar Saba) tarafından kurulmuş ve 1834 depreminin ardından yeniden inşa edilmiş olan gri kubbeli Mar Saba Manastırı'nı ziyaret eder. Manastır dönüşü, zeytin bahçeleri ile çevrili bedevi çadırında çay molası veren Bell, daha sonra ulaştığı kasabada silahlar eşliğinde kutlanan bir düğüne misafir olur. Düğün merasimini bir süre büyük bir hayranlıkla izledikten sonra da, dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul edilen liman şehri Tel Aviv-Yafa kasabasını keşfetmek üzere gezisine kaldığı yerden devam eder. Yafa'da saatlerce dolaşp fotoğraf çeken Gertrude Bell, dönüşte misafir olduğu on çocuklu Arap

ailesiyle Arapça konuşmaya çalışınca, uzun bir süredir aldığı Arapça dersinin yararlı olduğunu görür. Çünkü Arap aileyle yaptığı konuşma esnasında kimseden yardım almadan ailenin derdini anlayabilmiş, kendisini onlara rahatça ifade edebilmişti.

1900 yılının ortalarına doğru Kudüs'ten ayrılarak İngiltere'ye dönen Gertrude, Londra'daki *Times* gazetesi ile Osmanlı izlenimlerini içeren bir söyleşi gerçekleştirir. Bitmek, tükenmek bilmeyen enerjisi, gazetenin yayımladığı makalede, *"İngiltere'nin kadınları gerçekten şaşırtıcı, belki de dünyanın geleneklere en bağlı köleleri ama zinciri bir kez kırdılar mı, bunu öyle bir şiddetle yapıyorlar ki, onları tutabilene aşk olsun! Belki de en iyi gezginler kadınlar. Kadınların ayrıntıları gözlemleme yeteneği, izlenimleri algılama hızı tartışılmaz, satırlarıyla yer bulur. Ortadoğu'nun siyasi ve stratejik önemi hakkında kaleme aldığı diğer makaleleri İngiltere ordusuna dağıtılan Bulletin dergisinde yayımlanınca, Gertrude Bell ismi dünya istihbarat örgütleri tarafından tanınır hale gelmiş, kendisinden Ortadoğu uzmanı olarak söz edilmeye başlanmıştı.*

Ölümle Burun Buruna Kaldığı Tırmanış

İngiltere'ye dönen Bell, Londra ile ailesinin yaşadığı İngiltere-Redcar arasında mekik dokumaya başlar. Bu süreçte kız kardeşinin eğitimi ve üvey annesinin sağlık sorunlarıyla da yakından ilgilenen Bell, fırsat bulması halinde üniversite yıllarından beri hayal ettiği dağcılığı profesyonel anlamda yapmayı hayal etmektedir. Cenevre'de gerçekleştirmiş olduğu dağ tırmanışlarından tatmin olmamış, 4274 metre yüksekliği ile İsviçre Alplerinin en yüksek zirvesi olan Finsteraarhorn dağlarına tırmanarak dağcılık alanındaki profesyonelliğini kanıtlamaya karar vermişti. Aslında arkeolog, tarihçi ve Ortadoğu gezgini olarak tanıdığımız Bell, ilk kariyerini dağcılık alanında yapmış olmasına rağmen, dünya gezileri dolayısıyla bu kariyerini ilerletmeye fırsat bulamamıştı.

1 Ağustos 1902'de anlaştığı dağcı iki arkadaşı ile birlikte Orta Avrupa'da yer alan İsviçre, Kuzey İtalya ve Fransa'nın pek çok bölümünden gözüken, Avusturya'nın hemen hemen hepsini kaplayan ve Almanya'nın güneyinde önemli yer tutan Finsteraarhorn sıra dağlarına tırmanmak üzere bölgeye giden Bell, 2 Ağustos sabahı başladığı tırmanışın ilk anlarında sorun yaşamazlarken, bir yamaçtan inişe geçtikleri sırada şiddetli bir kar fırtınasına yakalanırlar. Soğuk ve tipi o kadar şiddetlidir ki, yağın kar adeta taş parçası halinde yüzlerine çarpmaya başlamıştı. Bellerinden halatlarla birbirine bağlı oldukları halde tutunmakta zorlanmaya başladıklarını hisseden Bell, kemerinden çıkardığı baltayı bir çatlağa sabitleyerek dengelerini sağlamak istese de, rüzgârın şiddetinden dolayı bu girişimi fayda etmez. Arkadaşı Heinrich, halatın fazla dayanamayacağını ve her an düşebileceklerini hatırlatınca, gayet sakin ve soğukkanlı davranarak arkadaşlarını sakinleştiren Bell, daha sonra serbest hareket edebilmek için birbirine bağlı olan halatı kesmek zorunda kalır.

Giderek şiddetini artırmaya başlayan tipiden dolayı omuz ve ellerini kırıpratamaz duruma gelen Bell, çantasından çıkardığı mendili yüzüne ve eline sarmak suretiyle kendisini donmaktan korumaya çalışır. Saçları ve kaşları buz, elleri ise donmuş olmasına rağmen titrek sesiyle arkadaşlarına telkinlerde bulunuyor, umutlarını kaybetmemeleri için çaba gösteriyordu. Çünkü çok iyi biliyordu ki, bir yamaçtan boşluğa doğru bir ipte günlerce asılı kaldığı halde umudu yitirmemek ve yaşama tutunabilmek, ancak çelik gibi bir psikolojiye sahip olmak ve en önemlisi de motivasyonla mümkün olabilirdi.

İlerleyen saatlere rağmen yerlerinin tespit edilmemiş olması ve hava şartlarının giderek ağırlaşmaya başlaması ekibin yaşam direncini düşürmeye başlamıştı. Yanlarında bulundukları su ve çikolataları tükenmişti. Ama onlar için suyun ya da yemeğin tükenmiş olması asıl problem olmaktan uzaktı. Çünkü onları zorlayan asıl problem, süratle esen fırtınadan dolayı nefes almakta güçlük çekmeye başlamalarıydı. Arka-

daşları korku ve endişeye kapılmıştı ve kendilerini kaybetmeleri an meselesiydi. Bu durumu fark eden Bell, sahip olduğu sabır, dirayet ve cesaretle tekrar harekete geçiyor, arkadaşlarını motive etmeyi başarıyordu.

48 saat sonra yerleri tespit edilen Bell ve arkadaşları asılı kaldıkları yamaçtan kurtarılmış, ikram edilen süt ve yumurtayı yedikten sonra toparlanmaya başlamışlardı. Herkes çok iyi biliyordu ki, bu kurtuluşun başkahramanı Gertrude Bell'den başkası değildi. Onun sahip olduğu inanç, kararlılık ve sağlam psikolojisi önce kendisini hayatta tutmuş, o da bu sayede arkadaşlarının hayatta kalmasını sağlamıştı. 48 saat süren yaşam, sabır, cesaret ve kahramanlık öyküsü, "Gertrude Bell" isminin 2632 metrelik zirvelerden birine (Gertrudspitze- Gertrude Tepesi) verilmesiyle son bulmuştu. Günler geçmesine rağmen el ve ayaklarındaki morarma devam eden Bell, 10 Ağustos'ta Londra'ya doğru hareket etmiş, 11 Ağustos 1902 Pazartesi günü ulaşmıştır.

UZAKDOĞU SEYAHATİ (1902-1903)

Kral Abdülaziz İbn Suud (Ortada)
Percy Cox ve Gertrude Bell (Sağ 2) - Basra

Yeni Rotası Asya Kıtası

Alpler tırmanışında yaşadığı zorlu günlerin izlerini henüz atlatmaya başlayan Bell, vakit kaybetmemiş yeni bir macera için rotasını deniz ve kara yolunu kullanmak suretiyle Çin, Mısır, Yemen, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerin yer aldığı Asya'ya çevirmişti. Tarihler, 2 Aralık 1902 Salı gününü gösterdiğinde okyanusa açılmış bir geminin güvertesinde çay

yudumlayan yolculardan biri de gezgin Bell'di. Gemi yolcu indirmek üzere Kuzey Mısır'ın Port Said limanında mola verdiği sırada, yakında kurulu olan pazara giderek şemsiye ve şapka almıştır. Gemi 5 Aralık akşamı Süveyş Körfezi'nden geçiyordu ve günbatımının denizle bütünleştirdiği olağanüstü bir manzara vardı. Güneş ve suyun oluşturduğu görsel şöleni izlemek için uykudan uyanan Bell, üst güverteye çıkmış gökyüzünden süzülen koyu kırmızı güneşin soluk yüzlü denizi nasıl mor renge çevirdiğini keyifle izlemişti.

12 Aralık 1902'de ulaştıkları Hindistan limanında kendilerini karşılayan Albaya Oliver'le birlikte daha önceden ayarlanmış olan bir otele geçmişlerdi. Pir Muhammad adlı rehber eşliğinde bölgeye kısa bir gezi düzenleyen Bell, şehrin ortasındaki ineklerin serbest dolaşmalarını ve insanların ineklere nasıl saygıyla selam verdiklerini hayretle izler. İlerleyen günlerde ziyaret ettiği Hindistan'ın Koraput bölgesindeki ikinci en büyük kenti Jeypore tren istasyonunda ailesinden gelen mektupları teslim aldıktan sonra, Hindistan'ın kuzeyinde Uttar Pradeş eyaletine bağlı kıyı şehri Agro'ya doğru yoluna devam eder. Bir süre Agro'da zaman geçirdikten sonra, dört saatlik mesafede olan Türk, İranlı, Suriyeli, Hintli usta ve sanatkarın birlikte inşa ettikleri Tac Mahal'e bir ziyaret gerçekleştirmiş, aynı günün akşamı tekrar Agro'ya dönmüştür. Hindistan'daki son durağı ise 31 Aralık 1902'de ulaştığı Ortaçağ Hint İmparatorluğu'nun başkenti Delhi olmuştur. Hindistan'dan ayrıldıktan sonra Pakistan, Myanmar, Tibet ve Endonezya seyahatlerini tamamlayan Bell, 1903 yılının ortalarına doğru Londra'ya dönmüştür.

Kraliyet Ailesine Yakınlaşması (1903)

“Gertrude Bell” isminin Arap coğrafyasında kraliçe, İngiltere'de ise Ortadoğu uzmanı olarak anılmasındaki en büyük etken günlük olarak tuttuğu not defteri ve çektiği fotoğraflar olmuştur. Okuma ve yazmayı öğrendiği yaşlardan itibaren

yaşadığı her anı, karşılaştığı her olayı günlüğüne aktarıyor, çekmiş olduğu resimleri albüm haline getiriyordu. O kadar detaya iniyordu ki, başını yastığa koyduğu andan itibaren hayal ettiklerini, gördüğü rüyaları ve sabah uyandığında hissettiği duyguları dahi günlüğüne aktarıyordu.

Bell'in tutmuş olduğu günlük, Kraliyet ailesinin dikkatini çekmesinde de önemli bir etken olmuştu. Çünkü 1897-1903 tarih aralığında Avrupa, Asya ve Ortadoğu'da yer alan birçok ülkeye gerçekleştirmiş olduğu gezilerde, bulunduğu bölgelerin tarihi, sosyal, ekonomik, stratejik ve demografik yapılarına yönelik söyleşilerini, yaşadığı ilişkileri, gördüğü tarihi eserleri ve en önemlisi de stratejik noktaların yerlerini en ince ayrıntısına kadar günlüğüne yazıp fotoğraflarken, farkında olmadan tüm bunları hayati öneme sahip birer istihbarat bilgisi haline getirmişti.

Birleşik Krallık Dış İstihbarat Örgütü MI6'nın resmi personeli olmamasına rağmen, İngiltere'nin lehine gördüğü bilgileri ve stratejik haritaları İngiliz Kraliyet Coğrafya Merkezi'ne gönderen Bell'in sahip olmaya başladığı ün ve Büyük Britanya'ya sağlamaya başladığı yararlar, Kraliyet ailesinin de dikkatini çekmeye başlamıştı. Bu kapsamda Kraliyet'e davet edilen Gertrude Bell'e Ortadoğu'da İngiliz istihbaratı adına casusluk yapması teklif edilir. Kraliyet ailesine göre Bell'in asıl mesleği olan arkeolog ve tarihçi kimliğiyle görevini yapmasında herhangi bir sakınca yoktu, aksine sahip olduğu bu akademik kimlikler kendisinden istenecek istihbarat bilgilerini toplayabilmesini kolaylaştırıp, gizli görevlerini maskeleyecekti.

İngiliz Kraliyeti'nin casusluk teklifini kabul eden Bell'in yeni görevi, Ortadoğu coğrafyasının tamamı ve özellikle Osmanlı'nın hâkim olduğu topraklarda siyasi, sosyal, toplumsal, ekonomik ve olası stratejilere yönelik harita, resim ve görsellerle desteklenmiş raporlar hazırlamaktı. Artık hem bilimsel anlamda görevini yapacak hem de Büyük Britanya'nın Ortadoğu coğrafyasındaki işgal ve bölücü emellerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak istihbarat çalışmalarında bulunacaktı.

ORTADOĞU SEYAHATİ (1905)

Gertrude Bell ve İngiliz Heyeti - Kahire Konferansı

MI6 Ajanı Olarak Ortadoğu'ya Dönüşü

Bell, Osmanlı topraklarına ve Ortadoğu ülkelerinin birçoğuna ziyaretler gerçekleştirmiş, hazırladığı stratejik rapor ve haritalarla dünya istihbarat örgütlerinin dikkatini çekmeyi başarmış otuz yedi yaşında olgun bir kadındı artık. O güne kadar yapmış olduğu gezileri ve bu gezilerden elde etmiş olduğu stratejik bilgileri gayriresmi olarak İngiliz Kraliyet Coğrafya Merkezi'ne aktarmıştı. 1903'te Kraliyet ailesiyle görüşmesinden sonra, kendisinden daha emin olarak arkeolog, tarihçi ve gezgin kimliği altında doğrudan İngiliz İstihbarat Örgütü'ne yeni bilgi ve gelişmeler hakkında raporlar göndermeye devam edecekti.

Hâlâ İngiliz istihbaratının resmi ajanı değildi. Ama buna rağmen İngiliz istihbaratı tarafından kendisine verilen Ortadoğu'da istihbarat toplama görevini icra etmek adına Ocak 1905'de Osmanlı topraklarına geri dönmüştü. Bu dönüşü diğer gezilerine göre, daha stratejik ve bilinçli bir dönüştü. Adeta I. Dünya Harbi'ni öngörebiliyor, bu öngörüsü doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü manasında çalışmalar yapmak istiyordu. Çünkü İngilizlerin Osmanlı topraklarına yönelik emellerini tahmin edebiliyordu, belki bu öngörü tahminden öte İngiliz istihbaratı tarafından kendisine aşılana bir Türk nefreti ve bu nefreti pekiştirmenin tek yolu Ortadoğu'ya karşı duyduğu sevdasıydı.

Ocak 1905'de düzenlediği Ortadoğu seyahatinin büyük bir bölümünü gemi, tren, at, katır ve deve sırtında daha sistematik bir şekilde gerçekleştiriyordu. At koşturma ve deve seyahatinde bir kadından beklenmeyen bir tecrübeye sahipti. Aynı coğrafyada doğmuş ve o toprakların kokusunu soluyarak büyümüş birçok kadın ve erkekten çok daha tecrübe sahibiydi. Kudüs'te öğrenmeye başladığı at binmeyi daha sonraki tarihlerde ilerleten Bell, Türklerin yaşadığı topraklarda Türkçe, Arapların yaşadığı bölgelerde Arapça, Kürtlerin çoğunlukta oldukları bölgelerde ise Kürtçe konuşabiliyordu. Ve genellikle geniş olan dil yelpazesi sayesinde bölge halkları arasında tercümanlık yaptığı zamanlar dahi olabiliyordu. Şapkası sabit olmakla birlikte her halkın kültürüne, giyimine ve sosyal yaşam tarzına bürünme hususunda inanılmaz derecede tecrübeliydi.

5 Ocak 1905'de Londra, Paris, Lyon ve Marsilya üzerinden ulaştığı İtalya'da tarihi evleri ve dar sokaklarıyla ünlü Napoli şehrinde bir otele yerleşen Bell, soğuk bir Napoli sabahına uyandığında üşüdüğünü fark eder. Sırtına aldığı kürküyle gittiği restoranda makarna, kızarmış biber, balık, şarap ve portakal kabuklarının yer aldığı bir sofrada yemeğini yedikten sonra bindiği tramvayla tekrar otele dönmüş, sabah gittiği Roma tanrıçası Venüs adına yaptırılmış Venüs Tapınağı'nı bir süre inceledikten sonra da, geceyi tapınağın karşısında yer alan şe-

lalenin altında kurduğu kampta geçirmiştir. 10 Ocak'ta bindiği gemiyle Napoli'den ayrılan Bell, günlüğüne hayran kaldığını not düştüğü İtalya'nın güneyindeki Messina Boğazı'nı geçerek Lübnan'a doğru hareket eder.

Gertrude Bell'in Beyrut Günlüğü

10 Ocak 1905'te deniz yoluyla İtalya'dan ayrılan İngiliz ajan Bell, 14 Ocak sabahı ulaştığı Beyrut limanında diğer yolcularla birlikte veba tehlikesi nedeniyle 24 saat boyunca liman dışında karantinaya alınırlar. Bekleme süresini uyuyarak geçirmek isteyen Bell, rüzgârın savurduğu valizin başına isabet etmesiyle irkilerek uyanır. Başında herhangi bir sorun olmadığını görünce tekrar uykuya dalan Bell, karantina süresinin bitmesiyle limanda kendisini bekleyen konsolos görevlisiyle oradan ayrılır. Konsolos görevlisine yanında tabanca olduğunu hatırlatınca, görevli tabancasını bir bez parçasına sararak bavulun gözüne koymasını ister. Ancak, bir süre sonra korktukları başına gelir ve polisler tarafından aranılır. Aramada kamp malzemelerini indirip inceleyen yetkililer valize uzandığı anda yanındaki kavasa, *"Umarım bunu çok aramak zorunda kalmazlar,"* diye fısıldar. Aslında onu endişelendiren asıl konu tabancasının bulunacak olması değil, seyahat esnasında stratejik bölgelere yönelik hazırladığı rapor, resim ve en önemlisi de haritaların bulunacak olması endişesiydi.

Yaşadığı bu serüveni babasına yazdığı 15 Ocak tarihli mektubunda, *"Kavasa (Konsolos Görevlisi) yanımda her türlü kaçak şeyin olduğunu söyledim. Tabancamı cebime koydum, endişe duyuyordum, beyaz bir beze sararak bavulun gözüne sakladım, şayet bulunmuş olsaydı el koyacaklardı. Eşyalarımın çoğu sorgulanmadan geçti. Kamp malzemeleri dışında başka bir şey bulamayınca, masum bir ahşap ambalaj kutusu açtılar. Kavasa fısıldadım: 'Bunu çok aramak zorunda kalmazlar.' O, 'Anladım, Ah Leydim,' diye yanıtladı. Dantelli kenarları olan beyaz çamaşırlar vardı. Ve tehlikeli geçiş sona erdi. Arkadaşıma çok nazik bir selam verdi."* sözleriyle ifade eder.

Lübnan gezisinde kullanmak üzere üç katır satın alan Bell, 19 Ocak'ta Beyrut valisini makamında ziyaret eder. Fransızca'yı çok iyi konuşan vali, Bell'i Lübnan'ın eteklerinde yer alan ve yaklaşık 5 mil uzakta olan Baabda'ya davet eder. Geceyi valiyle birlikte geçirip, sabah nehirde yaptığı banyodan sonra liman yakınında bulunan Finikelilerden kalma kaleyi gezer. Akşama doğru yorulduğunu hissedince limanın 20 metre yakınında kurmuş olduğu kampa geçerek, bölgeye duyduğu hayranlığı, *"Çadırlarımın arkasında harika karlı bir dağ sırası yatıyor, sadece muhteşem bir günbatımı var ve ay Lübnan'da yükseliyor. Oldukça güzel. Eyerimin rahatlığında tekrar sevinmeye başlıyorum,"* sözleriyle günlüğüne not düşer.

Yorucu ama bir o kadar da mutlu geçen bir günün ardından kumsalda kurduğu çadırda uyumaya başlayan Bell, gecenin ilerleyen saatlerinde beklemediği bir sürprizle karşılaşır. Çadırı yerinden sökebilecek süratte esen bir fırtına ve bu fırtınaya eşlik etmeye başlayan yağmur, kendisini zor durumda bırakmaya başlar. Dışarı çıkıp çadırını sağlamlaştırmayı denese de yağmurun şiddetini artırması bu çabasını boşa çıkarır. Geceyi çadırda geçirmenin mümkün olmadığını anlayınca da geri dönmeye karar verir. Yağmurdan dolayı çamur deryasına dönen yolları aşıp, Trey-Siyah ovasına ulaştığında gün aydınlanmaya başlamıştır. Yirmi beş yıldır burada yaşayan misyoner bir kadının evine misafir olan Bell, öğle yemeğini yedikten sonra bölgeyi iyi bilen bir rehber ayarlayarak seyahatine kaldığı yerden devam eder. Finikelerden kalan antik bölgeleri ve Hiram denen mezarı ziyaret ettikten sonra, akşam saat 17.00'da geri döndüğü misyoner evinde annesine, *"Öğle yemeğinden sonra bir rehber aldım ve bir saat boyunca tepelere çıktım. Büyük kare taşlardan bir kaide üzerinde yükselmiş harika bir lahit görmek muhteşemdi. Hiram'ın mezarı deniyor, muazzam bir antik. Bu taş tepelerde ve vadilerde olağanüstü bir cazibe var. Vadilere yaklaştığınızda, anemon ve sıklamen bahçeleri olan küçük nişlerle dolu yükseklerle tünemiş köylerde romantizmin bir havası var. Çıplak tepeler vahşi, ıssız ve*

ihtişamlı. 17.00’da geri döndüm, şimdi temiz, sıcak ve rahatım” şeklinde bir mektup yazar.

Kudüs ve Ürdün Seyahati

25 Ocak 1905 tarihinde Lübnan’dan ayrılarak, 1 Şubat günü huzurlu ve büyüleyici bulduğu Kudüs şehrine ulaşan Bell, buradaki kutsal yerleri ziyaret ettikten sonra Konsolos Dickson’un misafiri olur. At ve katıra ihtiyacı olduğunu söylediği konsolosun eşi Merri, kendisine hayvanları bulmasında yardımcı olur. At ve katırların temin edilmesiyle yola çıkmaya hazırlanan Bell, uzun bir süredir kendisine yemek işlerinde yardımcı olan aşçısını yorgun ve güçsüz olması dolayısıyla değiştirmeye karar verir. Güvenilir birini bulmakta zorlanınca, Lord Sykes’ten yardım ister. Birlikte yemek yediği Sykes kendisine Mikha isminde bir aşçıyı önerir. Mikha hakkında kısa bir araştırma yapan Bell, Mikha’nın güvenilir ve son derece cesur olduğunu öğrenince onu tutmaya karar verir.

Hayvanların yenilenmesi ve aşçının değişmesiyle birlikte Ürdün’e doğru yola çıkılır. At, deve ve katır sırtında geçen uzun bir yolculuğun ardından 5 Şubat günü saat 14.00’da Ürdün Nehri’ne yakın bir mesafede yer alan Eriha kentine ulaşırlar. Burada çadır kurabilecekleri bir alan araştırması yapan deve kervanı, en uygun yerin Eriha, Çöl Köprüsü’nün düzlüğü olduğuna karar verir. Yükler indirilip, atlara yemleri verildikten sonra çadırları kurmaya çalışan ekip, aniden bastıran yağmurdan dolayı biraz zaman kaybetmeler de yağışın şiddetini düşürmesiyle birlikte işlerini tamamlarlar.

Haifa’da Arapçasını ilerletmesinde kendisine yardımcı olan Yusef Sukkar’ın kardeşi Habib Efendi sabah kampa gelecek kendisini eve davet eder. Habib efendinin ev davetini geri çevirmeyen Bell, halı, minder ve yastıklarla düşünmüş klasik bir köy odasında ağırlanır. Üzerindeki çamurlara rağmen ev halkının kendisine gösterdiği yakın ilgiden son derece memnun olan Bell, üzerindeki çamurlu giysileri değiştirip et ve

pirinç pilavından oluşan yer sofrasında yemeğini yer. Yemek sonrası kendisini görmeye gelen kasabanın okul müdürü ve doktoruyla acı bedevi kahvesi içip sohbet ettikten sonra o anki duygularını, *“Sevgili Anne. Dün halı ve minderli, ancak pencere bölmelerinden yoksun bir köy odasında ağırlandım. Yeğeni ve küçük oğlanları bende merak uyandırdı. Çok misafirperverler, beni bir an için yalnız bırakmadılar. Et, pirinç, Arap ekmeği ve portakal getirdiler,”* satırlarıyla günlüğüne yazar.

Ev sahibi Yusef Sukkar çocuklara, yorgunluktan dolayı bitkin düştüğünü fark ettiği Bell’i uyuması için odasında yalnız bırakmalarını söyler. Ev ortamı ve kendisine gösterilen ilgi hiç tahmin etmediği kadar mutluluk vericiydi. Ancak uyumadan önce banyo yapmaya alışkın olan İngiliz ajan Leydi, duş alma imkanı bulamadığını ve odanın havasız olmasından dolayı rahatsız olduğunu günlüğüne küçük bir not olarak eklemişti. Sabah 06.00’da uyandığında Yusef’in bölgeye has bal, yumurta, peynir ve diğer organik ürünlerden hazırladığı yer sofrasını görünce mutlu olur.

Evden ayrılma vakti geldiğinde, gerek kendisi gerekse ev halkı hüzünlenir. Gözyaşları içinde uğurlanan Bell, yanındaki rehberinde yardımıyla bedevi kabilelerini ziyaret ederek yaşantıları ve sorunları hakkında bilgiler toplar. Bedevi aşiretleriyle yaptıkları bir toplantının dönüşünde yakalandıkları şiddetli yağmur nedeniyle çevredeki bir mağaraya sığınan Bell ve arkadaşlarını, o sırada mağaraya gelen Sakhur bedevi kabilesine mensup bir genç çadırlarına davet eder. Geceyi bedevilerin siyah kıl çadırında geçirdikten sonra, yardımcılara yola çıkmak için hazırlık yapmalarını söyler. Ancak hayvanların yorgun olduğunu görünce, bu halde yola çıkmanın doğru olmayacağını düşünerek bir süre daha çadırlarda zaman geçirmeye karar verir. Bu esnada çadırlarına gelen iki yabancı büyük amcalarının kendisini görmek istediğini ve bu nedenle beraberlerinde götürmeleri gerektiğini söyler. Kabile reisi Sukhur bu isteğe fazla direnmez ve Bell’i götürmelerine izin verir. Yaşananlara anlam veremeyen Bell, birlikte gitmek zo-

runda kaldığı yabancılara yaşananların nedenini sorar. Gençler, Sukhur kabilesiyle aralarında kan davası olduğunu ve kendisini götürmelerine izin vermemeleri halinde olay çıkarcaklarını anlatır. Olayın kendisiyle alakalı olmadığını anlayınca rahat bir nefes alır.

12 Şubat'ta Mekke demiryolunu geçtikten sonra siyah keçi kılından yapılmış 7 çadırın bulunduğu konaklama yerine ulaştıklarında, kendisini davet eden aşiret reisi Şeyh Fella tarafından çadırın önünde karşılanır. Çadırda yenen yemek ve ardından geçilen çay sohbetinde Şeyh Fella'dan Türklerle olan ilişkilerini anlatmasını ister. Şeyh Fella, Türklerin kendilerine baskı uyguladıklarını ve bu nedenle sürekli korku içinde yaşadıklarını ifade eder. Şeyh Fella'nın anlattıklarını ve Türk sınırlarına yakınlaşıyor olmanın verdiği mutluluğu, *"Göksel bir akşamdı ve batıdan çadır kapımdan baktığımda içinde bulunduğum ülkeyi görebiliyordum, oradan ayrılamadım ve Türk sınırında yürüyeceğimi düşünerek gülüyorum, yani açık konuşmak gerekirse, yaklaşık 10 km ötesinde, beni yakalayamaz ya da durduramazlar. Bu oldukça eğlenceli,"* sözleriyle günlüğüne aktarır.

15 Şubat'ta Dürzi bir köyde kamp kurduktan sonra, terk edilmiş iki Dürzi kasabasına giderek bir süre incelemelerde bulunur. Kasabayı terk etmek zorunda kalmış Dürzi ailelerle buluşup sohbet eden Bell, akşam döndüğü kampta Dürzilerin hukuksal, ekonomik ve sosyal yaşantıları hakkında kendisine has şifrelerin kullanıldığı geniş bir rapor hazırlar. Sabah uyanıp kahvaltısından sonra Saleh adındaki arkadaşıyla Suriye'nin güneyinde, Ürdün'ün sınırında yer alan Süveyde iline bağlı Salkhad kasabasına gider. Burada konakladığı Şeyh Nasib el Attrash'ın evinde kasabanın kaymakamı ve Türk garnizonu komutanıyla tanışır. Yanardağın yamacında yer alan Salkhad kasabasına duyduğu hayranlığı babasına yazdığı mektupta, *"Burada Türk garnizonu ve kaymakamla tanıştım. Her ikisi de harika. Salkhad, yanardağın güney yamacına sarkan bir lav kasabası. Geçen hafta yağmur ve kar yağmıştı. Yanardağın*

eğimi beyazdı ve hâlâ çadırımın etrafında kar bulunuyordu. Dün akşam yemeği yiyince, bölgeye yönelik raporlar hazırlamaya başladım,” sözleriyle anlatmaya çalışır.

Şam’da İstihbarat Günleri

Suriye’de bulunan tüccar, aşiret ve diğer etnik gruplarla yakın temasa geçmek için yola çıkmaya karar veren Çöl Kraliçesi Bell, kendisine bu yolculuğun tehlikeli olabileceği ve Türk askerleriyle karşılaşma ihtimalinin çok yüksek olduğu hatırlatılınca; binlerce kilometre yolu katır ve deve sırtında geldiğini ve kendisine hatırlatılan bütün tehlikeleri göze alıp Suriye seyahatini de mutlaka gerçekleştirmek istediğini söyler. Aslında tedirgindir ama bu tedirginliği yanındakilere karşı fark ettirmemek için, soğukkanlı karakterini ön plana almış ve bunu onlara hissettirmemeye çalışmıştır. Yardımcısı Bell’e Türk askerleriyle karşı karşıya gelmeleri halinde çatışmaya girip girmeyeceklerini sorar; Bell de öyle bir durumda silahına davranmaktan kaçınmayacağını ama Sultan ile açık bir zıtlaşmaya girmek istemediğinden dolayı mümkün olduğunca askerlerden uzak durmaya çalışacağını söyler.

Birkaç gün konakladığı Salkhad’an ayrılan Bell, yorucu bir seyahatin ardından 3 Mart 1905 tarihinde Şam’a ulaşır. Seyahati boyunca bölgede yaşayan Arap ve bedevileri ziyaret edip Türkler hakkında istihbarat toplamış, stratejik sayılan yerlerin haritalarını çizip, resimler çekmiştir. Elde ettiği bilgi ve düzenlediği haritaları İngiliz istihbaratına ulaştırdıktan sonra, Şam valisinin kendisi için görevlendirdiği bir rehberle Konsolos Bay Richards’ı ziyaret ederek bölgedeki kazılar hakkında bilgi almıştır. Aynı tarihlerde bölgede kazı yapan Amerikalı arkeologlarla bir araya gelen Bell, onlardan stratejik noktaların ve yolların bulunduğu haritaları göstermelerini ister. Haritalara bakarak notlar almaya çalışması, Amerikalı arkeologların dikkatini çeker. Yanlarında konsolos olmasından dolayı konuya sessiz kalan Bell, konsolosun yanlarından ayrılması-

la birlikte elindeki bilgileri, haritaları ve gerçek amacını Amerikalılarla paylaşır.

Sabah valiyi evinde tekrar ziyaret eden Bell, evde padişahın ajanları olabileceği düşüncesiyle endişelenir. Bu endişesini fark eden vali, eşine ve çocuklarına kendisini Çerkez bir misafir olarak tanıtır. Vali ve ailesiyle Türkçe sohbet etmek istese de bozuk Türkçesi nedeniyle bunu beceremez. Daha sonra her ikisinin de bildiği Fransızcayla devam eden sohbetin ardından, Şam'daki camileri ziyaret etmek maksadıyla valinin yanından ayrılır. Ziyaret ettiği bir camide öğlen namazını kılan müslümanların ibadet şekillerini bir süre izleyen Bell, yüzlerce insanın imam karşısında nasıl sessiz durduklarına, abdest alışlarına ve aynı anda dualara eşlik etmelerine hayran kaldığını notlarına ekler. Müslümanların camideki imama olan bağlılığını ve o anda hissettiği duyguları annesine yazdığı mektupta, *"Büyük camiden içeri girdim. Öğleden sonra namaz saatiydi. Avluda, her çeşit ve türden erkekler ibadet için ordaydılar. Bir yarış vardı sanki. Camiye girmeden önce çeşmede yıkıyor ve ilk ibadetlerini yapıyorlardı. Onları takip ettim ve insanlarla birlikte dua çizgisinde durdum, yaklaşık 300 kişi imamın sözünü dinliyordu. 'Allah!' diye haykırdı ve sadık yüzlerinde tek bir hareketle düştü, sessiz bir süsleme ile tam bir dakika kaldı ve imam yüksek sesle tekrar başladı: 'Bu dünyanın, göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'ır!'"* sözleriyle ifade eder.

Namazın bitmesiyle camiden ayrılmış, çevredeki Asuri esnaflarla bir süre sohbet ettikten sonra kendisine eşlik eden Salim Bey'le yaşlı bir yazarın evine ziyarette bulunmuştur. 80 yaşındaki yazar, yaptığı çalışmaların ve yazdığı makalelerin önemli bir kısmını kendisine hediye eder. Aldığı makalelere göz atan Bell, Salim Bey'e dönerek *"Bu kaynaklara değer biçilemez,"* der. Hediyesini aldıktan sonra öğlen yemeğini lüks bir restoranda yiyen Bell, Şam'dan ayrılmadan önce valiyle vedalaşmak üzere makamına gider. Ayrılık vakti gelmişti ve yola çıkmadan önce son bir kez daha çok sevdiği pazara gitmek istiyordu. Sokağa çıktığında insanların adeta bir bayram

havasında telaşlı ve koşturur olduğunu görür. Yardımcısına bu telaşın nedenini sorar; yardımcısı günlerden cuma olduğunu ve cuma günlerinin Müslümanlar için ibadet günü olduğunu kendisine izah eder.

Cami önlerinde satış yapan Hristiyan vatandaşlarla bir süre sohbet ettikten sonra birçok tüccarın, şeyhin, emirin ve bölgenin ileri gelen aşiret reislerinin yer aldığı bir toplantıya katılır. Toplantı esnasında dışarıda önce bir karmaşa ve arkasından silah sesleri duyulur. Dışarı çıktıklarında atlı iki Dürzi'nin kaçmaya çalıştıklarını ve kaçarken de çevreyi ateşe verdiklerini görür. Olaya müdahale eden Türk askerleri, kaçakları takip ederken pusuya düşürülürler. Bell yaşanan bu olayı günlüğüne, *"Türk kuvveti ortaya çıktı ve Dürzilerle çatışma başladı. Adamlar kayaların arkasına pusu kurdu; sonra teker teker geri döndüler ve Türk birliklerinin en uç noktasına kadar ilerlediler,"* şeklinde not düşer.

Valinin kendisine eşlik etmesi için koruma gönderme teklifini geri çevirmesine gerekçe olarak demiryolunu kullanacak olmasını gösteren Bell, 8 Mart 1905 sabahı saat 08.00'da Homs'a (Suriye/Humus) gitmek üzere ulaştığı tren garında kurt köpeğinin kaybolduğunu fark eder. Köpeği bulunmadan yola çıkmak istemediğini ifade eden Bell, aşçısı Mikhail'i ve arkadaşı Habib'i köpeği bulmaları için kasabaya gönderir. Habib kasabadan birinin köpeğin etrafında dolaştığını fark etmiş ama çalabileceğine ihtimal vermemişti. Bu şahsın simasını biliyordu, kasabaya indiklerinde köpeği ve köpeği çalan hırsız yakalamışlardı. Ancak köpeği çalan hırsız Habib'in arkadaşı olduğundan ismini yetkililere bildirmeden olayı kapatmışlardı.

Nihayet yola çıkılmış ve bir günlük yolculuğun ardından Humus şehrine ulaşılmıştı. Nehre yakın bir düzlükte çadırların kurulmasının ardından banyosunu yapan Bell, elinde kahve fincanı, harita üzerinde düzenlemeler yapmaya başlar. Humus'a geldiğini duyan kaymakam ise yardıma ihtiyacı olup olmadığını sorması için bir adamını kampa gönderir. Gelen

görevliye şu an için herhangi bir ihtiyacı olmadığını ve ancak kendisiyle camileri gezdikten sonra görüşebileceği haberini gönderir. Tek başına çıktığı çarşıda halkın bakışlarından ve ilgisinden rahatsız olmaya başlayınca, planladığı saatten daha önce kampa dönmeye karar veren Bell, akşama doğru kendisini ziyarete gelen kaymakama gezileri esnasında halkın kendisini rahatsız ettiğini anlatınca, kaymakam da bundan sonraki gezilerinde kendisine eşlik etmesi için bir askeri görevlendireceği sözünü verir.

Bir sonraki gün kaymakamın görevlendirdiği bir askerle çıktığı gezilerde rahatsız edilmeden gönlünce alışverişini yapabilmiş ve bu durumu günlüğüne, *“Sabah bir askerle birlikte gezilerime devam ettim, böylece halk tarafından rahatsız edilmedim,”* şeklinde not düşmüştür. 12 Mart günü Suriye çölünde yer alan Kala’at El Husn Kalesi’ni ziyaret eden Bell’in bir sonraki durağı, üç arkadaşıyla birlikte gittiği Asi Nehri’ne 40 km. uzaklığında yer alan Masyaf Kalesi olmuştur. Kalenin bakımsız ve surların çökmeyle karşı karşıya olduğunu tespit edip notlarını ekledikten sonra da, aynı gün Halep’e dönmüştür.

İki Günlük Halep Seyahati

27 Mart 1905’te ulaştığı Halep’te bir otele yerleşen Bell, sabah uyandığında konsolos, konsolosunun eşi ve bölgede tanıdığı yerli dostlarıyla buluşup, halkın ve ülkenin ekonomik durumu hakkında detaylı görüşmeler yapar. Bir süre sonra yardımcısıyla birlikte ziyaret ettiği Halep Kalesi’ne duyduğu hayranlığı ve ülke ekonomisi hakkındaki düşüncelerini annesine yazdığı mektubunda, *“Harika bir Arap kenti ve şimdiye kadar gördüğüm Arap eserlerinin en ihtişamlı parçası olan kale, 12. yüzyıla dayanmakta. Ancak bütün kasaba kötü günler geçirmiş. Ticaret kötü ve bunun için hiçbir gelecek görmüyorum. Açık havada Fırat’ı kaleden görebilirsiniz. Bağdat demiryolunun ve Almanların kötü durumda olduğunu duydum. Hükümetten kesinlikle hiç para almıyorlar, üç yıl içinde*

tamamlama sözü verdikleri işin yaklaşık ellide birini yapmışlar,” sözleriyle anlatır.

Halep Kalesi’ndeki incelemelerinin ardından Yezidi Kürt rehberi Musa ile çevre köyleri, kiliseleri ve aşiretleri ziyaret etmek üzere çıktıkları gezinin ilk günü şiddetli bir yağmura yakalanınca, o günkü gezilerini iptal ederek geri dönmek zorunda kalırlar. Bir sonraki gün bölgede yaşayan Kürt vatandaşlarla bir araya gelerek, yaşantıları ve hukuksal durumları hakkında görüşmeler yaptıktan sonra, geceyi geçirmek üzere misafiri olduğu rehberi Musa’nın evinde o gün yapmış olduğu görüşmelerden elde etmiş olduğu bilgileri notlarına ekler. Sabah uyandığında Musa’nın babası tarafından hazırlanmış köy kahvaltısını yaparken, rehberi Musa da yolculuk için katırları hazırlamakla meşgul olur. Kahvaltı sonrası Musa’nın ailesiyle vedalaşan Bell, bindiği katırlarla iki saatlik zorlu bir yolculuğun ardından ulaştığı Reyhanlı ilçesinin karşı sınırında bulunan Dana kasabasında yemeğini yiyip, bölgedeki kiliseleri ve harabeleri gezdikten sonra, haritasında işaretlediği yeni yerlere gitmek üzere yoluna kaldığı yerden devam etmiştir. Saatler süren bir yolculuğun ardından Antakya ve Halep arasında yer alan ve Simeon Şehitliği’nin bulunduğu Galp Lozeh kasabasına ulaşan Gertrude Bell, buradaki Dürzi ailelerle bir süre sohbet ettikten sonra, bölgenin coğrafi ve demografik yapısına yönelik önemli notlar alıp, resimler çekmiştir.

Akdeniz’de İstihbarat Kampı

Yanındaki üç arkadaşıyla birlikte Antakya yolunda ilerleyen Bell, cinayet suçlamasıyla bir yıl hapis yatmak zorunda kalan eski bir dostunun evine misafir olur. Burada öğlen yemeğini yedikten sonra yollarına devam eden ekip, altı saat sonra Antakya’ya ulaşır. Geceyi meyve bahçelerine ve kaleye yakın düzlük bir alanda kurdukları kampa geçiren Bell, sabah uyandığında Yahudi olan konsolosla birlikte Yunan lahitlerinin bulunduğu Serai’yi ve daha sonra da Fransız tüccar olan

Poton'un evini ziyaret eder. Bayan Poton'la birlikte gittiği antika dükkânında bir süre incelemede bulunduktan sonra, akşam yemeği için kampa geri döner.

Yeni programında Alevilerin çoğunlukta olduğu Samandağ kasabası vardır. 9 Nisan 1905'de ulaştığı Samandağ kasabasının sahil ve dut ağaçlarıyla ünlü ve küçük bir Ermeni köyünü ziyaret eder. Bir süre burada denize girip, güneşlendikten sonra, sırtını bir kayaya dayayarak izlediği manzaranın güzelliğini annesine, *"Keşke burada benimle kamp yapsaydın. Burası kum, deniz, tepeler ve dut bahçelerinin olduğu küçük bir Ermeni köyü. Körfez harika, Napoli koyu kadar güzel... Güney ve kuzeyde sudan yukarıya doğru yükselen dik dağlar. Güneyde Vesuvius'un yerini alan görkemli bir tepe var. Şu an bu tepeler karla kaplı. Ve tepeler arasında, denize inen bir nehir... Antakya'ya dönmeden önce denizde yüzdüm,"* satırlarıyla anlatmaya çalışır.

Denizde yüzüp dinlendikten sonra rahatlayan ajan Bell, bölgede yaşayan Ermenilerle yaptığı görüşmelerde Türk hükümetiyle olan münasebetlerini ve hükümet yetkililerinin kendilerine karşı tutumlarını öğrenmeye çalışır. Ermenilerin birçoğu Kıbrıs'a gitmek istediklerini ancak maddi olarak buna imkânları olmadıklarını anlatır. Saatlerce süren görüşmelerin ardından Ermenilerin yaşantılarını, yasal durumlarını ve imkân bulmaları halinde başka ülkelere gitmek istediklerini istihbarat raporu haline getirerek, İngiliz hükümetine iletir. Kasabadaki çalışmaları sona erip, Antakya'ya döndüğünde Amerikalılar adına bölgede motor üreten bir firmada görevli olan İngiliz mühendis Orr'la buluşarak sohbet eder.

Geceyi geçirmek üzere çadırlarının bulunduğu kampa dönen Bell, henüz uykuya dalmıştı ki aniden bastıran şiddetli yağmurun sesiyle tekrar uyanmak zorunda kalır. Uyuduğu çadırın içine dolan çamurlu su bütün erzaklarını, halısını ve elbiselerini kullanılamaz hale getirir. Yüksek olan yatağı zarar görmeyen Bell, bir süre dışarı çıkmadan yatağında bekler. Şiddetli yağmurdan dolayı zor durumda olabileceklerini tahmin

eden kaymakam, kendilerine yardım etmesi için birkaç adam gönderir. Çadıra gelen görevliler durumun vahim olduğunu görünce Bell'i konağa götürmek isterler. Bell, yağmurun halen devam ettiğini yola çıkmaları halinde daha çok perişan olabileceklerini söyleyerek bu isteği reddeder. Yağmurun dinmesiyle birlikte çadırlarını ve ıslanan eşyalarını kuruması için taşların üzerine seren ekip, bir müddet bekledikten sonra bataklık halini alan yolda ilerlemeye çalışır.

Yürümekten bitkin düşmeye başlayan Bell, yolda tanıştığı bir Türkün davetine icabet edip, öğle yemeğini misafir olduğu Türk evinde yedikten sonra Erzin yakınlarındaki bir harabede konaklar. Çadır kurmak için malzemeleri çıkardıklarında kullanılamaz hale gerdiğini gören kamp ekibi, kendi aralarında tartışmaya ve birbirlerini suçlamaya başlar. Yorgun ve sinirleri yıpranmış halde bir süre olanları izleyen Bell, daha fazla dayanamaz ve yardımcılarına dönerek sakin olup, ateş yakmalarını ister. Soğuk ve endişeli bir gecenin ardından gittikleri Osmaniye'de ıslanan çadır ve malzemelerini kurutmak için Toros Dağları'nın eşsiz manzarasına yakın bir alanda kamp kurmaya karar verirler. Çadırlar kurulduktan sonra Mustafa adlı bir Türk'le Osmaniye yakınlarındaki Hierapolis Castabala Antik Kenti'ni ziyaret ederek, resimler çeken Gertrude, üç saat kaldığı Antik Kent'ten ayrılarak sokakta çay içen bir grupla sohbet eder.

20 Nisan 1905'te Kadirli, Ceyhan ve Kozan ilçe sınırlarının kesiştiği noktada yer alan Anavarza Antik Kenti'ni ve bölgedeki kiliseleri ziyaret ettikten sonra Misis üzerinden Adana'ya geçen Bell, burada Yunan asıllı konsolosla yaptığı görüşmenin ardından geceyi geçireceği Ceyhan yolu üzerindeki bir otele yerleşir. Otelde babasının arkadaşı olduğunu öğrendiği Bay Lloyd'la tanışmasından duyduğu memnuniyeti ve ayrıca oteldeki Türk ve Yunan misafirlerin tuhaflığını, *"Otelin diğer sakinleri olan Yunanlılar ve Türkler çok tuhaf insanlar... Oh, kendine özgü akıllı bir insanı bulmak gerçekten güzeldi!"* söz-

leriyle günlüğüne not düşen Gertrude, bir gün sonra Lloyd'la Tarsus'ta buluşup gün boyu ziyaretler düzenler.

Antakya'da bulunduğu dönemlerde, bölgede yaşayan Yezidilerin sosyal ve hukuksal durumları hakkında geniş çaplı araştırmalar yapan Bell, Yezidiliğin hükümet tarafından korunduğunu, ancak Payas Kalesi'ndeki (Hatay-Dört Yol) manzaranın içler acısı olduğunu, cinayetler işlendiğini ve bazı mahkûmların neden ceza aldıklarını bilmediklerini notlarına ekler. Dikkat çektiği bir diğer konu da, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmazlar ve rüşvet furysı olmuştur. Devlet'in ekonomik bunalım yaşamakta olduğunu ve bu nedenle de askerlerin açlıkla mücadele eder duruma geldiğini belirttiği günlüğünde, *"Mersin limanından yıllık üç yüz bin sterlinlik ihracat yapılırken, altmış bin sterlinlik ithalat yapılmaktadır. Dış ticaret sanayi tümüyle gayrimüslimlerin elindedir. Ören yerlerinden taş alımı yasaktır, örenler jandarma kontrolündedir,"* sözlerine yer verir.

İstanbul'dan İngiltere'ye Dönüş Yolculuğu

25 Nisan 1905'te tren yoluyla Mersine gitmeye karar veren Bell, Mersin ve çevrelerinde bulunan Soli antik kent kalıntılarını, taş köprüyü ve tarihi Akkale kalıntılarını inceleyip, fotoğraflarını çektikten sonra, Kızkalesi, Cennet Cehennem diye adlandırılan obruklar, Silifke Kalesi, Uzunçayır-Olba Kenti ve Zeus Tapınağı'na geziler düzenler. Mola verdiği Silifke'de Yörük ailelerle bir süre sohbet ettikten sonra yanındaki askerlerle birlikte Karaman'a doğru hareket eder. Uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından Karaman'a ulaşan Bell, konakladıkları handa yemek servisi yapılmadığını görünce, akşam yemeğini kendisi hazırlamak zorunda kalır. Sabah olduğunda irtibata geçtiği kaymakama bölgede yer alan Selçuklu camilerini ve medreseleri gezmek istediğini iletir. Kaymakam da gezilerinde kendisine eşlik etmesi için bir rehber göndermeyi teklif

eder. Bu teklifi kabul eden Bell, kendisi için görevlendirilen rehberle gün boyu bölgede tarihi mekânları ziyaret ederek, fotoğraflar çeker.

7 Mayıs 1905'te Konya'nın Alman konsolosluğunu ziyaret ettikten sonra bölgedeki tarihi camileri gezerek notlar alan ajan Bell'in bir sonraki durağı tren yoluyla gittiği Konya Ereğli ilçesi olur. Burada tanıştığı bir Almanla akşam yemeği yiyip, projeleri hakkında görüş alışverişinde bulunduktan sonra yorgun olduğunu söyleyerek odasına çekilir. Sabah kahvaltısını yaptıktan sonra Toros Dağları'na tırmanan Bell, akşam saatlerine kadar yaptığı incelemelerin ardından önce Ereğli'ye oradan da, tren yoluyla Konya'ya döner. İstasyonunda kendisini karşılayan konsolos ve konsolosun eşiyle geçtikleri otelde yemek yedikten sonra dinlenmek üzere odasına çıkan ajan Bell, 17 Mayıs'ta on günlük Konya gezisine son vererek İstanbul'a doğru hareket eder. İki günlük bir yolculuğun ardından ulaştığı İstanbul'da bir süre tarihi cami ve kiliseleri gezip notlar aldıktan sonra, "*Çok özledim, dediği ailesinin yaşadığı İngiltere'ye dönmek üzere istasyona gider.*

1905 Tarihli Seyahat Analizi

Bell, 1897 ile 1905 yılları arasında Osmanlı'ya bağlı vilayetlerde çalışmalar yürütmüş, bölge halkını Osmanlı'ya karşı kin, nefret ve intikam duygularıyla doldurmuştur. Yürüttüğü istihbarat çalışmalarından dolayı, kendisine kadın olarak bir yere giremeyeceği söylendiğinde de, "*Ben resmi bir görevliyim dolayısıyla cinsiyetsizim,*" diye cevap veriyordu.

Gertrude Bell 1905 yılında arkeolog ve tarihçi kimliğiyle Suriye vilayeti, Akdeniz ve İç Anadolu'ya seyahatler düzenlemiş ve bu gezilerinde bölgede yaşayan Dürzi, Ermeni, Arap, Kürt ve diğer farklı etnik gruplarla yakın ilişkiler kurarak Türklere karşı tutumlarını öğrenmiştir. Görüştüğü bazı Arap şeyhlerinin ve Bedevi kabilelerinin isimlerini not defterine

yazmış, gezdiği yerlerin, özellikle de su ve petrol kuyularının yer aldığı alanları resimleyerek, bulundukları konumlara ilişkin haritalar çizmiştir. Seyahatleri boyunca beze sarılı tabancasının Türk askerleri tarafından yakalanma ihtimalinden dolayı endişelenmeyen Bell, daha çok çekmiş olduğu resimlerin ve çizmiş olduğu haritaların yakalanma ihtimalinden korkmuştur. Onun bu endişesi uzun uğraşlar sonucu çektiği resimlere ya da çizdiği haritalara el konulması değil, bölgede ajanlık faaliyetlerinde bulunduğunun ortaya çıkarak deşifre olabilme ihtimaliydi.

Kudüs'te bulunduğu süre zarfında yakın ilişkiler kurduğu Araplara karşı duyduğu sempati her geçen gün biraz daha artıyor, gelenek ve göreneklerine bağlılığını göstermek için onlar gibi yiyor, içiyor, giyiniyor ve yine onlar gibi oturup kalkmayı öğreniyordu. Bell'in bu çabalarına karşılıksız kalmayan Arap halkı kendisini "Kralların Danışmanı", "Çölün Kraliçesi", "Çöl Kızı", "İngiliz Leydi" ve "El-Hatun" gibi unvanlarla onurlandırıyor. Bu dönemde dil yelpazesini genişletmeyi hedefleyen Bell, İran ve Kudüs'e yapmış olduğu ziyaretler esnasında Arapçasını, İstanbul'da kaldığı süreçte de Türkçesini ilerletmek suretiyle yedi farklı dile hâkim konuma gelmişti. Bölgede konuşulan dillerden bir tek İbraniceye yabancıydı ama en kısa zamanda o dili de öğrenmeye kararlıydı.

Kudüs'ten ayrılarak Suriye'ye, oradan da Cebelidürüz'a (Cebel el-Dürzi) geçen Bell, arkeolog ve tarihçi kimliğini kullanarak Osmanlı kontrolünde olan Kudüs, Suriye, Irak ve diğer bölgelerde yaşayan yerel halk, aşiret ve tüccarlarla çok kısa sürede kaynaşmış, Bedevi kılığında girdiği Filistin'de de Dürzi Kralı Yahya Bey ile dostluğunu ilerleten ajan Bell, sahip olduğu arkeolog ve tarihçi kimliğini istihbarat çalışmalarının bir maskesi olarak kullanmaktan geri kalmamıştır.

Kudüs, Suriye ve diğer birçok Ortadoğu ülkesine düzenlemiş olduğu 1905 tarihli seyahatlerini, Şerif Hüseyin'in Osmanlı topraklarında başlatacağı ayaklanmaların ve İngilizlerin

hazırlayacağı işgal projelerinin belirlenmesine yönelik bir alt yapı çalışması olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bu dönemde Osmanlı'nın vilayeti statüsünde olan Suriye ve diğer problemli stratejik bölge ziyaretlerine ağırlık vermeye başlayan Bell, gittiği yerlerde Osmanlı Devleti'nin askeri, ekonomik ve etnik yapılarıyla birlikte sınır hatlarını da yakından inceleyip, bilgiler toplamış, resimler çekerek haritalar çizmiştir. Bölgede yapmış olduğu istihbarat çalışmalarında en dikkat çeken husus ise Osmanlı halkının etnik kökenlerine, demografik dağılımına ve mezheplerine yönelik hazırlamış olduğu raporlardır. İngiliz istihbaratına göndereceği bu raporlarda hangi aşiretlerin Osmanlı'nın yanında yer aldığı, hangilerinin ise devlete karşı isyana meyilli olduğuna dair bilgiler yer almaktaydı. Suriyeli Dürzileri Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmeye çalışması ise Osmanlı topraklarına atılan ihanet tohumunun filizlenmeye başlamış ilk haliydi. Ve unutmamak gerekir ki İngiliz casus Gertrude Bell, söz konusu gezi ve görüşmelerini İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın kendisine vermiş olduğu ayaklanmalara ve işgal sürecine yönelik alt yapıyı hazırlama kapsamında icra etmekteydi.

1905'de İç Anadolu'dan (Çukurova) başlayarak, 1907'nin sonlarına kadar Akdeniz ve Doğu illerinin birçoğunu gezmiş, Osmanlı'nın sosyal ve toplumsal yapısına yönelik çektiği fotoğrafları, yazdığı notları ve bölgeye dair stratejik noktaların bilgilerini İngiliz istihbaratına ulaştırdıktan sonra, kitap haline getirmiştir. Ancak, hemen belirtmemiz gerekir ki, Bell'in 1907 tarihli *"The Desert and the Sown"* başlıklı eserinin içeriği, sadece tutmuş olduğu günlüğün derlemesinden oluşmaktaydı. Bell'in bu dönemdeki gezi rotasına baktığımızda karşımıza Antakya, Adana, Tarsus, Mersin, Kayseri, İzmir, Manisa, Isparta, Konya, Burdur, Karaman, Karadağ ve o dönemlerde Osmanlı toprağı sayılan Irak ve Suriye gibi vilayetler çıkmaktadır.

1905-1907 yılları arasında Karaman ve Karadağ'a düzenlediği geziye dair geniş bir günlük tutmuştur. Bell, aralarında

politikacıların da bulunduğu referansları ve babasının eski bir dostu olan Mr. Jacob Van Lennep'in yardımıyla, Konya'ya kadar uzanacak olan yolculuğu ve özellikle Ramsay'la yapacakları "Binbir Kilise" kazıları için lüzumlu resmi izinleri ve malzemeleri tedarik eder. Konya'da bulunduğu ünlü arkeolog Villiam Ramsay ile Karaman'ın 40 kilometre kuzeyindeki Karadağ bölgesindeki "Binbir Kilise" kazılarına katılan Bell, ayrıca bölgede yaşayan Ermeni, Rum, muhacir, Tatar, Çerkez ve Araplarla çok yakından ilgilenip, dostluklar kurmuş ve yaşamları hakkında notlar almıştır. Ayrıca Meram ve antik dönemde "Sylata" diye adlandırılan Sille'ye giderek Bizans çağından kalma kiliseleri inceleyen Bell, Konya gezisine ait bilgileri yirmi sayfalık günlük ve üç yüz elli adet fotoğrafla günümüze aktarmıştır.

MEZOPOTAMYA SEYAHATİ (1907)

Gertrude Bell ve Yardımcısı Fattuh - Türkiye

İzmir'den Başlayan Osmanlı Seyahati

1905 yılının ortalarına doğru İstanbul'dan ayrılarak İngiltere'ye dönen ajan Bell'in çantasında çok önemli belgeler yer almaktaydı. Osmanlı'nın stratejik bölgelerine ait fotoğraflar, aşiretlerin Osmanlı'ya karşı düşüncelerinin yer aldığı notlar, gizli geçitlerin, su kaynaklarının ve köprülerin yerlerini gösteren haritalar bunlardan sadece birkaçıydı. Tüm bu belgeleri ve hazırladığı istihbarat raporlarını İngiliz istihbaratına teslim eden Bell, bir süre sonra Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde yeni istihbarat çalışmaları yapmak üzere yeniden görevlendi-

rilir. Bu görevine 2 Nisan 1907’de ulaştığı İzmir’den başlayan ajan Bell’in yeni görev rotasında hangi il, ilçe ve köylerin olduğunu yakından inceleyelim.

27 Mart 1907 günü Londra’dan gemi ile yola çıkan Bell, Paris, Marsilya, Napoli ve Atina üzerinden yolculuğuna devam etmiş, 2 Nisan’da İzmir’in Gaziemir ilçesine ulaşmıştır. İstasyonda, Batı Anadolu’da demiryolu yatırımları olan Mr. Barfield, Mr. Whittall, Ermeni asıllı yardımcısı Fattuh ve konsolosluğun bir görevlisi tarafından karşılanan Bell, otele geçtiğinde arkeolog Van Lennep tarafından kapıda karşılanmıştır. Bir gün kaldığı Gaziemir’de Roma, Bizans, Helen ve Osmanlı dönemlerine ait kalıntıların bulunduğu Kadifekale Antik Kent’i gezdikten sonra bölgenin coğrafi, tarihi ve demografik yapısına dair raporlar hazırlamıştır. Raporunda iki yüz elli bin Türk asıllı Bulgaristan göçmenin bölgeye yerleştiğine ve bu insanların çok iyi birer çiftçi olduklarına ve ayrıca göçmen Çerkezlerin de genelde “at ve sığır” ticareti yaptıklarına dikkat çekmiştir.

4 Nisan’da Bornova’da yaşayan Hristiyan Whittall’ların ailesine misafir olan Bell, bölgede bulunan Hristiyan vatandaşların hukuksal durumları hakkında sohbetler gerçekleştirmiştir. Nesillerdir Bornova’da yaşayan Whittall’ların ticaretle uğraştıklarını ve düzenli bir aile hayatına sahip olduklarını notlarına ekleyen Bell, ziyaretinden duyduğu memnuniyeti ve Hristiyanların Türk ekonomisindeki ağırlıklarını annesine yazdığı mektubunda, “*Dün öğleden sonra Bornova’ya geçtim. Whittall’lardan tanıdığım herkes beni davet etti. Nesillerdir hepsi, burada büyük bahçeli evlerde yaşıyorlarmış... Seksen beş yaşında olan büyükanneleri, on beş yaşında evlenmiş olup yirmi çocuğu var! İngiliz ticaretini geliştirmek istiyorlar. Genelde madencilik, av malzemeleri ve denizcilik gibi sektörlerde çalışıyorlar... Bütün yazı piknik yaparak, bütün kışı da dans ederek, briç oynayarak geçiriyorlar. Edward Whittall, önceki Vali Kamil Paşa’nın en samimi dostuymuş. Bunlar, yarı doğulu olduklarından buraları kendi toprakları addediyorlar,*”

satırlarıyla dile getirmeye çalışmıştır. 6 Nisan Cumartesi günü Bornova'dan ayrılarak, Konsolos Mr. Cumberbatch eşliğinde Kemalpaşa ve Torbalı ilçeleri arasındaki Karabel Geçidi'nde yer alan Sisostri (Mısır Firavunu) kabartmalarını ve Efes harabelerinde devam eden kazı çalışmalarını inceleyen Bell, yazdığı günlüğünde tarihi yerlere giriş ve çıkışlarda karşılaştığı bürokratik işlemlerin zorluklarına dikkat çeker.

Bodrum'daki antik harabeleri de gezdikten sonra, 22 Nisan Pazartesi günü Aydın'ın Karacasu ilçesindeki Aphrodisias Antik Kenti'ni ziyaret eder. Burada kendisini Denizli'nin Gönecali ilçesinde bekleyen arkadaşları Mr. Barfield ve Spencer Wilkinson ile buluşup, birlikte Pamukkale'deki "Laodikya" harabelerine ziyaret düzenlemiştir. 24 Nisan sabahı rahatsızlanınca, gitmeyi planladığı Honaz (Colossae) gezisini ertelemek zorunda kalır ve geceyi Dinar'daki "Rum iyilik perisi" olarak andığı dostu Marigo Cubic'in işlettiği küçük bir handa geçirmeye karar verir.

1907'de geldiği İzmir'de bölgede yaşanan ekonomik krize de değinen İngiliz ajan, Levantenlerin (Osmanlı döneminde liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlar) bölgedeki ekonomik varlıklarını her geçen gün artırdığını ve satın aldıkları arazilerde fabrikalar kurarak Gaziemir-Aydın demiryolu hattının bütün nimetlerinden fazlasıyla istifade etmeye başladıklarını raporlarına eklemiştir.

İngiliz Ajan Bell'in Akdeniz Turu

İngilizlerin Ortadoğu haritasını şekillendirmesinde başrol oynayan ünlü kadın casus; gezgin, yazar, arkeolog ve kâşif Gertrude Bell, 23 Nisan 1907 - 6 Mayıs 1907 tarihleri arasındaki bugünkü Dinar, Burdur, Isparta, Eğirdir, Gelendost, Keçiborlu, Senirkent, Yalvaç ve Şarkıkaraağaç'a seyahatler düzenlemiş ve bu gezilerinden elde etmiş olduğu istihbarat bilgilerini raporlaştırarak İngiliz hükümetine göndermiştir.

İzmir'den ayrılarak Isparta'ya doğru yola çıkan Bell ve

yardımcısı Fattuh, dinlenmek için mola verebilecekleri bir yer bulmaya çalışırken aklına 1905'te bölgeye yaptığı ziyaret esnasında tanıştığı Yunanlı ailenin sahibi olduğu çiftlik gelir. Yollarının üzerinde olan çiftlikte bir müddet dinlendikten sonra Isparta Yalvaç'a bağlı Kumdanlı köyü yakınlarında kamp kurmaya karar verir. Bell'in bitkin ve yorgun olduğunu gören Fattuh, Bell'e çay ikram ettikten sonra, ağrılarının dinmesi için hazırladığı sıcak su torbasını başının üstüne koyar. Öğlen saat 12.00'ye kadar yatağından kalkmayan Bell, bu arada annesinden gelen mektupları okur ve gideceği yeni yerleri haritada işaretler. Kendisini iyi hissetmeye başlayınca, köyün çevresinde yer alan ve daha önce Ramsay tarafından keşfedilen tarihi yerleri ziyaret ettikten sonra da, Dinar'a doğru yolculuğuna devam etmiştir. Acıgöl üzerinden ulaştığı Dinar'da yaşlı Rum Marigo Cubic'in işlettiği küçük bir handa mola vermiş, burada tanıştığı İngiliz asıllı bir demiryolu çalışanı ile demiryolu çalışmaları hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Bir süre sonra çıktığı odasında üzerini değiştirip, Böcekli beldesinde (Osmaniye ilinin Düziçi ilçesine bağlı belde) dostları Mr. Barfield, Spencer Wilkinson ve Mr. Barfield'in kızları ile buluşarak Hristiyanların bölgedeki ticari varlığı hakkında sohbet etmiştir.

27 Nisan 1907 Cumartesi günü sabah 06.00'da uyanan İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın gönüllü kadın ajanı Bell, seyahatleri boyunca kullanacakları malzemelerin yüklü olduğu katırları yola çıkardıktan sonra, yardımcısı Fattuh ve süvari Mustafa ile birlikte atlara binerek Burdur'a doğru hareket eder. Bir süre sonra erik ve kiraz bahçeleri arasında yer alan Burdur Çerçin köyünün çeşmesinde mola veren ekip, burada öğlen yemeklerini yedikten sonra, Askeriye köyündeki camileri incelemek üzere tekrar durur. Caminin önünde bulunan kırık kolonun üzerindeki bir yazı dikkatini çekince yazıyı kopyalayıp, köylülerden tarihi hakkında bilgi aldıktan sonra yoluna kaldığı yerden devam eder. Saat 15.00'de ulaştıkları Burdur'da kamp yapabilecekleri uygun bir alan arayışına

giren Bell, yaptığı kısa bir araştırmanın ardından mezarlıkların arkasında, meyve bahçelerine yakın uygun bir yer bulur. Çadırların kurulmasının ardından önceden tanıştığı hancıyı ziyaret ederek, kendisinden kasaba hakkında bilgiler alır. Halkın, tarihi evleri yıkmak suretiyle yeni evler inşa etmesine üzüldüğünü günlüğüne *“Yeni evler yapılmak amacıyla tarihi eserleri yıkmışlar. Ama yapacak bir şey yok”* şeklinde not düşer.

Türk Askerlerinin Şüphesi ve Isparta’ya Dönüş Yolculuğu

Çöl Kraliçesi olarak ün yapan İngiliz kadın ajan, yine her zaman olduğu gibi tarihçi ve arkeolog kimliğini kullanarak Akdeniz bölgesinde istihbarat çalışmaları yapmaktaydı. Ancak bu ziyaretleri esnasında tarihi ve stratejik noktalarda yapmış olduğu araştırmalar, çekmeye çalıştığı fotoğraflar askerlerin dikkatini çekmiş ve takibe alınmıştı. Kendisini adım adım takip eden askerler, kamp kurduğu yerlerin çevresinden ayrılmıyorlardı. Takip edildiklerini fark eden kadın ajan, durumu yardımcısı Fattuh’a söyleyince, bir süre fotoğraf çekmeme ve yerel halkla konuşmama kararı alırlar. Nihayetinde askerler kaldığı kampa giderek kendisinden bir an önce Burdur’u terk etmesini isterler. Bu durumdan tedirgin olan İngiliz ajan *“Buradaki askerler nehirden, dağlardan, soğuktan yani her şeyden korkuyor gibi görünüyorlar,”* sözlerini günlüğüne ekledikten sonra, topladığı kamp malzemelerini Fattuh’la Isparta’ya gönderir.

1 Mayıs Çarşamba günü Isparta’ya 80 km uzaklıkta, Eğirdir Gölü’nün doğusunda, Toros Dağlarının kuzeyinde yer alan Gelendost kasabasında bulunduğu ekiple, bu kez Tokmakçı köyüne (Yalvaç’a bağlı) doğru yollarına devam ederler. Tokmakçı’da bir çeşmenin yakınında kurdukları kamp gece soyguncuların saldırısına uğrar. Saldırı esnasında koruma olarak yanlarında gezdirdikleri Mahmut çok etkisiz kalır. Mahmut’un sakin, umursamaz ve korkak bir karaktere sahip olmasından

dolayı rahatsız olan Gertrude, onun yerine başka bir zaptiyei işe almaya karar verir. Askerliğini Girit'te yapmış ve bölgeyi çok iyi analiz edebilen başka birini bulunca da, Mahmut'un işine son verir. Çadırlarına düzenlenen soygun girişiminde zaptiye Mahmut'un tutumunu 2 Mayıs 1907 tarihli günlüne, *"Zaptiye Mahmut hiçbir işe yaramıyor, gündüzleri hiçbir şeyin farkında olmuyor, geceleri de hep uyuyor. Dün gece soygunculardan korkarak hepimiz kampı terk ettik. Mahmut uyudu,"* şeklindeki notunu yazar.

Geceyi 3 Mayıs'ta Yalvaç ilçesine yakın bir tepede kurdukları kampa geçirdikten sonra, sabah 07.30'da uyanıp İngiliz istihbaratı adına çalışmalar yapan arkeolog arkadaşı Ramsay'in isteği üzerine kasabada bazı görüşmeler yapıp, antik harabeleri yakından incelemiş ve fotoğraflar çekmiştir. Kampa döndüğünde Türkçesini ilerletmek amacıyla kitap okuyup, yazı çalışmaları yapan İngiliz casus, öğlene doğru kaymakamla görüşmek üzere kasabaya tekrar döner. Kaymakamlığa ulaştığında Kaymakam, Binbaşı, İmam ve Kadı toplantı halindedir. Bir müddet toplantının sona ermesini bekledikten sonra kaymakam tarafından odaya alınır. Çay ve kahve eşliğinde geçen sohbetin ana konusu, bölgede rahat ve sorunsuz gezebilmek için nelere sahip olunması ve neler yapılması gerektiği olur. Kaymakama göre bunun en basit yolu, öncelikle yolları gösteren bir haritaya sahip olmaktan geçmektedir! Ayrıca yerel halkın kendisini rahatsız etmemesi için de mutlaka yerel bir rehberle gezilerini düzenlemesini önerir.

Görüşmesi sona erdikten sonra kampa dönüp kitap okumaya başladığında bu kez kaymakam ve binbaşı kendisini ziyarete gelir. Elindeki kitabı bırakıp misafirleriyle ilgilenmeye başlayan ajan Bell, bu fırsatı değerlendirip binbaşından bilgi sızdırmaya çalışır. Bunu başaramayınca yardımcısına dönerek, Türklerin çay ve kahve eşliğinde sohbet etmeyi çok sevdiklerini ama kendisinin bu durumdan sıkılmaya başladığını fısıldar. Kaymakam ve binbaşından istediği istihbaratı alamayınca, konuyu değiştirip kamp için gerekli olan malzemelerin

temini için kendilerinden yardım talep eder. Türk yetkililer bu isteği karşılamak üzere bir askeri kasabaya gönderirken, Bell de yeni atlar almak üzere kamp çevresindeki köyleri gezmeye başlar. Kaymakamın temin ettiği malzemeler yeni satın alınan atların heybesine yerleştirildikten sonra, sabah saat 06.00'da Konya ve Karaman ziyaretlerini gerçekleştirmek üzere yola çıkılır. Konya-Beyşehir yolu üzerinde, Birinci Gıyasettin Keyhüsrev zamanında yaptırılmış olan Kızılviran (Kızılören) hanında bir süre mola veren ekip, daha sonra yollarına kaldıkları yerden devam ederler.

Kilistra Antik Kent Ziyareti

Yalvaç'tan satın alınan atların dizgini Konya'nın Selçuklu ilçesine çevrilmişti. Bir müddet sonra ulaştıkları Selçuklu'da Yunan ve Roma dönemine ait yazıtları inceledikleri esnada Bell ve Fattuh rahatsızlanırlar. Her ikisindeki şikâyetin aynı olması akıllarına Yalvaç'ta yedikleri tavuğu getirir. Bulantı ve halsizliğin artmaya devam etmesi üzerine gezi programını yarıda kesip hana dönen Bell, geçirdikleri bu rahatsızlığı annesine yazdığı 7 Mayıs 1907 tarihli mektubunda, *"Gün sıcaktı ve hazımsızlık yüzünden acı çekmeye başladık. Fattuh çektiğimiz acıyı ve şişmiş gözünü Yalvaç'taki havanın ağırlığına bağladı, ama eminim hastalığımız yediğimiz tavuğun sertliğine bağlı,"* sözleriyle ifade etmeye çalışır.

Geceyi odasındaki pirelerle mücadele etmekle geçiren Bell, sabah uyandıklarında şiddetli bir yağmurla karşılaşır. Han görevlisi yağmurdan dolayı yolların çamur olduğunu ve bu yüzden atların yol almasının zor olacağını söyler. Hancının bu uyarısı üzerine bir gece daha handa konaklamak zorunda kalan ekip, sabah uyandıklarında sepetli bir araba kiralayarak yola çıkarlar. Ancak yollar dün gece yağın yağmurdan dolayı halen çamurlu ve kaygan durumdadır. Sinirleri yıpratın yolculuğun ikinci saatiydi, yolda bir grup insanın tarihi bir höyükte kazı yapmakta olduğunu görürler. Kazıları yakından izlemek

için atından inen Bell, köylülere kazıyı ne amaçla yaptıklarını sorar. Köylüler, yeni bir ev temeli kazmaya çalıştıklarını söyleyince, o da tarihi alanlarda yapılan geliş güzel kazıların doğaya ve tarihi eserlere verdiği zararları anlatır.

Köylülerin yanından ayrılıp Beyşehir Kirili (Kireli) kasabesindeki hana giderek yardımcısını beklemeye başlamıştı. Ancak Fattuh bu sırada çamurda mahsur kalmış ve dönüş için başka bir yol bulmaya çalışmaktadır. İçinde bulunduğu vahim durumu Bell'e anlatması için bir işçiyi hana gönderir. Hana gelen işçi çamurdan dolayı sepetlerinin çamura saplandığını ve Fattuh'un da kurtulmaya çalıştığını anlatır. Kendisi çamurdan kurtulup hana gelene kadar Bell'i yalnız bırakmamasını tembihlediği işçi, hanın kapısında oturup Fattuh'un gelmesini bekler. Saatler sonra çamurda kalan sepetli arabayı kurtarmayı başaran Fattuh yorgun ama mutlu bir şekilde hana ulaşır. Birkaç saat atların dinlenmesini bekleyen grup, 9 Mayıs'ta Konya'nın Meram ilçesine bağlı Kilistra Antik Kenti'ne gitmek üzere yola çıkar.

Kilistra; Helenistik ve Roma dönemlerinde yoğun yerleşime sahne olan ve Erken Hristiyan döneminde hızla büyüyen bir mimariye sahip antik kenttir. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun güney uçlarında İmparator Augustus tarafından askeri koloni olarak inşa edilen beş merkezden de biridir. 9 Mayıs akşamı Kilistra'ya ulaşan Bell, oranın askerler tarafından korunduğunu ve fotoğraf çekmelerine izin verilmediğini görünce üzülür. Ancak sahip olduğu sabırlı ve inatçı kişiliği oradan ayrılmasına izin vermez. Askerlerin oradan ayrılmasını beklemeye ve istediği notları alıp fotoğraflarını çekmeye kararlıdır. Birkaç saat sonra askerlerin antik kentten ayrılmasını fırsat bilerek harekete geçen ajan Bell, bölgenin haritasını çizmiş, yazıtların ve kent çevresinin fotoğraflarını çekmek suretiyle amacına ulaşmıştır.

Kilistra Antik Kent'ten ayrılıp, Toros Dağları'nın eteklerinde yer alan Seydişehir'e bağlı bir köyde konaklayan Bell, ıssız, sakin ve bir o kadar da umutsuz gördüğü köyün meydana köpeklerin saldırısına uğrar. O sırada köylülerle sohbet

eden Fattuh birkaç adam yanına alarak köpeklerin saldırısını önlemeye çalışır. Köy sakinlerinden olan bir şeyh ise olanlardan ötürü kendisinden özür dileyerek, konağına misafir eder. Mahcup bir edayla yoksul olduklarını ve ancak mevcutta olan yemeklerini kendileriyle paylaşabileceğini söyleyen şeyh, geceyi de konakta geçirmelerini teklif eder. Şeyhin nazik davetini kabul eden Bell, sabah uyandığında aldığı malzemeleri sepetli arabalarına istif ettikten sonra kampa doğru yola çıkar. Toros Dağları'nın yeşile bürünmüş yamaçlarına hayran kalan Bell, buradaki mağaraları ve geçitleri incelemek üzere mola verdiği birkaç saat içerisinde dağlardan süzülen su kaynaklarının, gizli geçitlerin, mağaraların ve yol güzergâhlarının koordinatlarını, hangi ilçelere yakın olduklarını ve kestirme yolları gösteren haritalar çizer, notlar alıp, fotoğraflar çeker.

Bölgenin jeopolitik ve coğrafik yönlerine yönelik yapmış olduğu kısa istihbarat çalışmasının bir bölümünü 9 Mayıs tarihli günlüğüne, *"Yazıtları kopyalayıp keyifle koşturuyorum. Vahşi kayalıklarda ve dağlık arazilerde geziyorum. Burası volkanik bir ülkenin ortasında yatıyor. Üzerinde durduğum tepe ve vadiler yuvarlak. Mağaraları keşfedip, vadideki bahçeleri gezdim. Ölçtüm ve çizim yaptım. Ölçümlerimin tam olarak doğru olduğunu biliyorum. Bu iyi bir günün eseri,"* satırlarıyla not düşer.

İkinci Bir Aşk Hikâyesi

Gertrude Bell, 1907'de Osmanlı topraklarında yer alan kiliselerin ve bölgede yaşayan gayrimüslimlerin durumunu incelemek ve elde ettiği verileri rapor haline getirerek İngiliz istihbarat servisine göndermekle görevlendirilmişti. O güne kadar yapmış olduğu gibi yine tarihçi ve arkeolog kimliğini kullanarak dikkat çekmemeye ve böylece görevini rahatlıkla yerine getirmeye çalışacaktı. Ancak bu süreçte hiç beklemediği bir sürprizle karşılaşacak ve bu sürprizin neden olduğu aşk acısıyla yıllarca boğuşmak zorunda kalacaktı.

11 Mayıs 1907 tarihinde ulaştığı Konya’da bir otele yerleşen ajan Gertrude, annesinden gelen mektupları okuduktan sonra İngiltere’nin Konya Askeri Konsülü Binbaşı Dick Doughty Wylie’yi ziyaret etmiş ve kendisiyle birlikte yemek yemiştir. Başlangıçta tarihi ve arkeolojik konularla başlayan sohbet, yerini zamanla büyük ve tutkulu bir aşka bırakmaya başlamıştır. Ancak, bir sorun vardır; Binbaşı Dick evliydi ve bu nedenle ilişkinin gizli yürütülmesi gerekiyordu. Onlar da öyle yapmaya karar verdiler. Binbaşı Dick’in 1915 yılında Türkler tarafından öldürülmesine kadar mektuplarla ve fırsat buldukça da farklı şehir ve ülkelerde buluşmalarla gizli ilişkiyi sürdürdüler. Binbaşı’nın Türkler tarafından öldürülmesi, Türklere karşı duymuş olduğu nefret duygularının zirve yapmasına yol açmıştı. I. Dünya Harbi öncesi başlayan ve Binbaşı’nın ölümüyle sonlanan gizli aşkın ihanet semeresini ilerideki konularda çok daha detaylı inceleme fırsatı bulacağımızdan, şimdilik Karaman’a uzanan seyahate kaldığımız yerden devam ediyoruz.

Karaman Günlüğü ve Kilise Restorasyonu

Bell, geceyi birlikte geçirdiği yeni aşkı Binbaşı’nın yanından ayrılmış, geceden hazırlanan eşeklerle bölgedeki dağlara tırmanmak üzere yola çıkmıştı. Zorlu bir tırmanıştı ve yorulmaya başlamışlardı. Uygun bir yer bulup mola vermek istiyorlardı. Dağ yamacında ilerledikleri sırada Çerkez bir aile ile tanışırılar. Bu tanışma dinlenmeleri için bir fırsat olacaktı, çünkü Çerkez aile onları yemek yemeleri için eve davet etmişti. Yemek yendikten sonra tırmanışa devam eden ekip, geceyi ulaştıkları bir tepede geçirmeye karar verir. Ertesi gün döndükleri kampın yakınlarındaki Kilise ve tarihi yerleri gezererek notlarını alan Bell, akşam kendisini ziyarete gelecek olan Ramsay’a hazırlık yapmak üzere kampa geri gelir.

Akşam kendisini ziyarete gelecek olan Ramsay’a ikram etmek için bir kuzu almayı planlamıştı. Ancak köylüler koyunlarını satmak istemeyince Fattuh’u birkaç saatlik uzakta olan

başka bir köye gönderir. Fattuh beş saat sonra eyerinde bir kuzuyla kampa döner. Uzun bir bekleyişin ardından Ramsay gelmiş, hazırlanan yemekler yendikten sonrada bölgedeki Erken Hristiyanlık Merkezi'ne ait Binbir Kilise'de kazı çalışmaları yapmak üzere yola çıkmışlardı. Durumu içler acısı olan Kilise'de bir an önce temizlik ve restorasyon yapılması gerektiğini gören Bell, vakit kaybetmeden kampa dönerek hazırlık yapmaya başlar.

Ertesi gün başlattığı kilise kazılarında kullanılmak üzere, bir yandan eşeklerle malzeme taşıyor, diğer yandan temizlediği yerlerde kazıya başlıyordu, kazı esnasında kayalar üzerinde fark ettiği yazı ve işaretlere zarar vermemek adına dikkatli davranmak zorunda kaldığından işleri sürekli olarak uzuyordu. Üzerinde tavşan kafası ve haç işaretinin bulunduğu bir kayaya anlam veremeyince yorumlaması için Ramsay'a gösterir. Ramsay kaya üzerindeki işaretleri görür görmez, "Bu benim burada en çok bulmayı istediğim şeydi," diye cevap verir. Kayanın diğer yüzündeki yazıtta ise, "Bütün toprakları fetheden, güneş ve Büyük Kral Hartapus, göklerin fırtına tanrısına, dağa ve bütün tanrılara dua etti," yazılıdır.

Tarihler 25 Mayıs 1907'yi gösterdiğinde kazı çalışmaları halen devam etmekteydi. Ve sıra Kilise'nin dış duvarını örmeye gelmişti. Ancak bir sorun vardı! Örecekleri duvar bir köylünün mısır ekili tarlasına denk geliyordu. İzin almak için evine gittiklerinde, tarla sahibinin kasabaya gittiğini ve ne zaman döneceğinin belli olmadığını öğrenirler. Bunun üzerine duvar örmeyi bir süre erteleyip, kilisenin iç bölümlerindeki kazı çalışmalarına devam etme kararı alırlar. Tempolu geçen iki günlük çalışmanın ardından kilisenin dış duvarı hariç büyük bir bölümündeki restorasyon işleri tamamlanmıştı.

Aynı bölgede kazılar yapan Amerikalı iki genç arkeolog, kilisedeki restorasyon çalışmalarını yakından görmek için kilise alanına gelmişlerdi. Kilisenin içine hayran kalan arkeologların dikkatini yarım kalan dış duvarın hali çeker. Nedenini sordukları Bell, durumu izah eder ve bu duvarı örmekten vazgeçtiklerini söyler. Aslında dış duvarı örmekten vazgeçiş-

lerinin asıl sebebi köylüden alamadıkları izin değildi, asıl neden Türk yetkililerinin kendisinden şüphelenmeye başlaması ve kazılara son vermesini istemelerinden kaynaklanmıştı. 28 Mayıs'ta günlüğüne yazdığı, *"Karaman'daki yetkililer çalışmalarımı devam ettirmeme izni vermiyor. Aziz Sadrazam Ferid Paşa'ya, bu zorluğu gidermek için şık bir mektup yazdık. Yarın erkenden Amerikalı arkeologlardan biri planımda bana yardımcı olacak,"* sözleri her şeyi açıklamaya yetiyordu.

Dış duvarı örmekten vazgeçen Bell ve beraberindeki Amerikalı arkeolog, kilisenin diğer bölümlerindeki kazılara devam etmek üzere gittikleri alanda parayla çalışan elemanlardan dördünün işi bırakmış olduğunu görür. Nedeni sorulunca, içlerinden bir işçi maaşlarının artırılmasını aksi takdirde yirmi arkadaşıyla birlikte işi terk edeceklerini söyler. Bu istekleri kabul edilmeyince, işçilerin bir kısmı kazı alanını terk eder. Bu eksikliğe rağmen çalışmalar Amerikalı arkeologların yardımıyla kaldığı yerden devam eder. Birkaç günlük yardımdan sonra yapmaları gereken başka işleri olduğunu söyleyen Amerikalı arkeologlar izin alarak bölgeden ayrılır.

Bell bu ayrılığa üzüldüğü kadar, mutlu da olmuştu. Çünkü Amerikalılar tembeldi ve yemek yemekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Kamp giderlerinin tümünü kendisi karşılıyor, yemekleri hazırlayıp Amerikalıları besliyordu. Zihni rahatlamıştı ama taşımacılıkta kullandıkları katır ve eşekler yorgun düşmüştü. Bulundukları yerde yeni hayvanlar bulmaları zordu, bu yüzden Fattuh'u yeni katırlar bulması için Karaman'a gönderir. Yeni yük hayvanlarının satın alınmasıyla birlikte kazılara kaldığı yerden devam edilir. Dört günlük bir çalışmanın ardından Kilise'deki çalışmalar tamamlanmış, yeni maceralara atılmak üzere plan yapılmıştı.

7 Haziran 1907 sabahı on bir deve ve dört eşekle 1905 seyahatinde üç hafta konakladığı ve çevre köyleri yakından tanıdığı bir yaylaya doğru hareket ederler. Sözü edilen bu yayla Konya ilinin güneyinde Karaman ilinin kuzeyinde yer alan ve tamamen kiliselerin, şapellerin ve manastırların bulunduğu Seydişehir ve Muradiye bölgesidir. Katır ve

develerle çıkılan bir günlük yolculuğun ardından ulaştıkları Seydişehir’de büyük bir coşkuyla karşılanırlar. Çadırları kurduktan sonra bölgedeki Hitit kalıntılarını, manastırları ve ilk yerleşim alanlarını yakından incelemeye başlayan Gertrude, burada bir grup Türk gencinin büyük ilgisiyle karşılaşır. Memnuniyetini ve mutluluğunu gizleyemediği o anı günlüğüne, “*Türkler, bir kilise ve manastırda bana yardım etmekle meşguller. Aralıklarla bana ‘Efendim, efendim! Bu kadar yeter mi?’ ya da ‘Gelin ve görün, bu daha iyi!’ gibi jestler yapıyorlar. Burada mükemmel büyüleyici insanlar var. Adamlarımı buradan seçmeliyim,*” sözleriyle aktarır.

Karaman gezisini sonlandırdıktan sonra bölgede yaşayan Ermeni, Rum, muhacir, Tatar, Çerkez ve Araplarla kurduğu yakın ilişkileri notlarına eklemiş, görüştüğü kişilerin yaşam tarzlarını ve Osmanlı’ya karşı besledikleri duyguların da altını çizmiştir. Günlüğünde, seyyahların uğrak yeri olan Karadağ’a duyduğu hayranlığı da dile getirdiği makalesini “*Cilicia ve Lycaonia’dan Bir Yolculuk Üzerine Notlar*” başlığı ile Paris’te Revue Archéologique’in 1906-1907 yıllarında çıkan sayılarında yayımlamıştır.

Karapınar (Sultaniye) ve Salur Seyahati

Bell birlikte seyahat ettiği Ramsay’ın 27 Haziran 1907 tarihinde Konya’ya geri dönmesiyle birlikte, kendisi de iki gün sonra Ulukışla-Ereğli-Konya arasında yer alan ve Yavuz Sultan Selim zamanında Sultaniye adını alan Karapınar’a doğru hareket eder. Yolda karşılaştıkları Türkmen köyü Kayacık’ta misafir oldukları bir konakta yemek yedikten sonra tekrar yola çıkarlar. Konak sahibi Türkmenler için “*Baba gibi insanlar,*” tabirini kullanan Bell, İngilizlerin soğuk karakterini Türkmenlerin sıcak yapısıyla karşılaştırmının mümkün olmadığını üzümlere notlarına ekler.

Üç saatlik bir yolculuğun ardından Karacadağ’ın (Konya’nın ilk yerleşim alanı olan dağlık bölge) eteklerinde yer alan Sultaniye’ye varılır. Kampa geçmeden önce gittikleri pa-

zardan aldıkları meyve ve kuruyemişi yemeye başladıklarında hissettikleri mutluluk gözlerinden okunur. Valizleri henüz kasabaya ulaşmayan Bell, bu bekleyişin uzun süreceğini tahmin ettiğinden Sultan Selim tarafından yaptırılan Sultan Selim Camisi ve Külliyesi'ni ziyaret ettikten sonra yakındaki bir hana yerleşir. Kaymakam ve Türkmen dostları tarafından handa ziyaret edilen Bell, Fattuh'tan yardım almadan konuklarıyla Türkçe konuşmak suretiyle Türkçesini ne denli ilerlettiğini çevresine kanıtlar.

Konukları handan ayrıldıktan sonra, hancıya yeni çalışmalarında kullanabileceği deve ve işçi temin edip, edemeyeceğini sorar. Hancı istediği develerin hazırda olmadığını ama istediği takdirde yakın bir köyden temin edebileceğini söyler. Hancının bu cevabı üzerine aynı talepleri ilettiği kaymakam, dört saat içerisinde develeri temin ederek kendisine gönderir. Develerin temin edilmesiyle birlikte Süleymaniye-Karacadağ'ın eteklerinde yer alan Türkmen Salur yaylasına doğru hareket edilir. Salur, günümüzde Sırçalı, Bağdaylı ve Güzelkışla köylerinin birleşmesiyle belediyelik olmuş bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Salur'da bir müddet kamp yapan Bell, daha sonra Karapınar (Sultaniye) üzerinden bölgeden ayrılmak üzereyken bir Türkmen genç tarafından ziyaret edilir. Türkmen genç, bölgede kazı yapma amaçlarını öğrenmek isteyince, arkeolojik kazılar kapsamında inceleme yaptıkları yönünde cevap alır. Bu cevaptan tatmin olmayan Türkmen bu kez açıkça, "Amacınız maden aramak mı?" şeklinde ikinci sorusunu yöneltir. Kısa bir panik yaşayan Bell, maden konusunda tecrübesinin olmadığını ve maden ticareti yapmak için bölgede bulunmadıklarını ifade eder. Türkmen gencin oradan ayrılmasının ardından, yanındaki Çingene rehber Aziz'le birlikte Karacadağ'a doğru hareket ederler. Rehber Aziz, kuracakları kampın yerini Fattuh'la daha önceden ayarlamış ve ön incelemesini yapmıştı. Bu nedenle yeni bir kamp yeri bulmak için telaş etmelerine gerek olmadığını düşünüyorlardı. Ancak, kamp kuracakları alana ulaştıklarında, yerin merkeze ve yerleşim yerlerine uzak olduğunu fark

ederler. Çevrede sadece birkaç Türkmen çadırı vardır ve bu çadırlar defalarca soyguncuların saldırısına maruz kalmıştır. Bunu duyan İngiliz Leydi bir an endişelense de, ekipte yer alan altı kişinin varlığı kendisini rahatlatır.

Bell, bölgedeki kilise ve manastırların tümünde inceleme yapmak istese de, bunun mümkün olmadığını düşünmüş ve sadece belirlediği üç kilisede çalışmalar yürütmeye karar vermiştir. Buna sebep olarak da, belirlediği üç kilise dışındaki kiliselerin camiye dönüştürülmüş olduğunu göstermiştir. Çalışma programının tamamlanmasından sonra kampa dönerek, düzenlediği gezilere ilişkin notları ve çektiği fotoğrafları önüne alarak yeni haritalar ve projeler hazırlamıştır. Hazırladığı yeni harita üzerinde kiliselerin dışında su kuyularının, yolların, geçitlerin ve stratejik sayılabilecek noktaların yerleri dikkat çekmeyecek şekilde şifrelerle ayrı ayrı işaretlenmiştir. Bu yerlerden biri daha önce hiç kimsenin keşfetmemiş olduğu bir mağaraydı. Rehber Çingene Aziz'in yardımıyla indikleri bu mağara, daha önce insanların korunmak amacıyla oydukları ve farklı odaların bulunduğu bir sığınağı andırıyordu. Çöl Kraliçesi Bell, bir taraftan tarihi dokuları inceliyor, diğer taraftan da bölgenin demografik yapısına yönelik notlar alıyordu. Aldığı notlarda bölge insanların daha önceden Hristiyan olduğu ama uygulanan baskılar sonucu büyük bir bölümünün Karapınar'a taşınmak zorunda kaldıklarının altı çiziliyordu.

Aksaray ve Hasan Dağı Seyahati

Niğde-Aksaray il sınırı üzerinde bulunan ve iki volkanik koniden oluşan Hasan Dağları'na gitmek üzere hazırlıklarını yapan Bell, hesapta olmayan bir sorunla karşılaşır. Deve sürücüleri Hasan Dağı'na gitmek istememektedirler. Oysa yola çıkmak için tüm hazırlıkları tamamlanmıştı ve yeni sürücüler bulmaya zamanları yoktu. Sürücüleri ikna etmekten başka çareleri olmadığını anlayan Bell, yeni deve sürücülerini bulmalarının zor olduğunu ve mutlaka dağa gitmeleri gerektiğini anlatınca, ısrarlarından vazgeçen deve sürücüleri Hasan Dağı'na

gitmeyi kabul ederler. 5 Temmuz sabahı saat 05.00'te yüklü develerle başlayan yolculuk, akşama doğru Hasan Dağı'nın eteklerinde yer alan Nora Antik Şehri'ne ulaşınca son bulur.

Geceyi antik kente yakın bir alanda kurdukları çadırda geçiren Bell, sabah uyandığında Ali isimli yaşlı bir adamın kendisiyle konuşmak için beklediğini görür. Yaşlı adam çevreyi çok iyi bildiğini ve istedikleri takdirde kendilerine yardımcı olabileceğini söyler. Bu teklifi geri çevirmeyen Bell, Ali ile birlikte çevredeki kiliseleri ve mağara evlerini yakından inceler. Bakımsız ve kirli olduğunu gördüğü kiliselerde temizlik yapmak istese de, içerisi pire yuvasına döndüğünden içeride fazla duramaz ve dışarı çıkmak zorunda kalır. Bunun üzerine Ali'den kendisini başka bir kiliseye götürmesini ister. Ali, istediği şekilde kilisenin bölgede yer almadığını, birçoğunun harabe durumda olduğunu ancak Niğde'nin Altınhisar ilçesine bağlı olan Uluören köyündeki kiliselere gitmeleri gerektiğini söyler. Bunun üzerine Uluören köyüne gitmeye karar verilir. Ancak gördükleri manzara karşısında hem duygulanır hem de asabileşir. Çünkü Ali'nin iyi durumda olduğunu söylediği kiliseler köylüler tarafından hayvan barınağına çevrilmişti.

12 Temmuz 1907'de Hasan Dağı ve çevresindeki incelemeleri sone erince, Aksaray'a doğru hareket edilmiş, dokuz saatlik bir yolculuğun ardından da kavak ve söğüt ağaçlarının bol olduğu Aksaray'ın bir köyünde kamp kurmaya karar vermişlerdir. 13 Temmuz sabahına yorgun ve bitkin uyanan Bell, o gün için gezi programı düzenlemek yerine son bir aylığın istihbarat raporunu hazırlamaya karar verir. Raporunda bölgede yaşayan nüfusun büyük oranda Türkmen olduklarına vurgu yaparken, kilise ve manastırların durumunun içler acısı olduğuna değinmiş, yol güzergâhlarının, mağaraların, geçitlerin ve stratejik noktaların yerlerini gösteren işaretli haritalar çizmiştir. Bu rapor ve haritaları hazırlarken her yaptığı gibi açık ve net ifadeler kullanmaktan kaçınmış, bir tarihçi ya da arkeolog diliyle yaklaşım göstermiştir. İngiliz istihbaratına ulaştırdığı raporlarında şifre içeren işaret ve kelimeler kullanmasının sebebi, mektupların Türk merciler tarafından okunuyor olmasındandı.

Raporunu tamamlayan Bell, kısa bir süre bölgede yer alan Selçuklu dönemine ait ören yerlerini ziyaret etmiş ve bölgeye duyduğu hayranlığı annesine yazdığı mektupta, *“Kampımızın yeri kasabaya yakın, kavak ağaçları ve söğütler altında bir köy. Bütün sabah çadırımdan çıkmadım, son birkaç günde toplanan tüm çalışmaları yazıya döküp, bir kısmını da çizdim. Selçuklu camileri ve okulları, hepsi harabe, ancak çok görkemliler. Selçuklular büyük inşaatçılar. Aksaray, tüm akarsuları ve bahçeleri ile çekici bir şehir. Gezerken Hasan Dağı’nı kavak ve söğütler eşliğinde izleyebiliyorsunuz,”* sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır.

Büyük Britanya’ya Dönüşü

14 Temmuz 1907 sabahı Aksaray’dan ayrılan Bell’in yeni rotasında bir süre konaklamayı düşündüğü Konya ve oradan da İstanbul’a geçmek vardır. Uzun sürecek olan bu yolculuk için iyi bir program yapmak gerekiyordu. Çünkü işbölümü yapmadan bu seyahatin zor olacağının farkındaydı. Daha önceden temin ettiği tahta arabalara yüklenen malzemeleri Türkmen yardımcısı ve Fattuh götürecekti, kendisi de onları takip edecekti. Nihayet yola çıkılmış, iki gün süren zorlu yolculuğun ardından 16 Temmuz sabahı saat 10.00’da Konya’ya ulaşmışlardı. Konya’da çok fazla zaman geçirmeden İstanbul’a geçmeyi planlamışlardı.

Ancak, Fattuh’un aniden rahatsızlanması bu düşüncelerini ertelemek zorunda bırakmıştı. Fattuh iki yıl önce başına aldığı bir darbe sonucu sürekli acı çekiyordu. Konya’ya geldiklerinde bu acısı artmış, dayanılması güç bir hal almıştı. Bell, yıllarca kendisine eşlik etmiş vefakâr aşçısını o halde bırakmak istemiyor, Fattuh’un Halep’e dönme isteğini geri çeviriyordu. Hastalığı giderek artan Fattuh’a karşı vicdani sorumluluk hissediyordu. Ve onu bu halde bırakıp İstanbul’a gitmenin doğru olmadığını düşünüyordu. Vicdaniyla baş başa kalmıştı, ya Fattuh’u bırakıp gidecekti ya da tedavi olması için onu da beraberinde götürecekti. O an Fattuh’un kendisi için yaptıkları

aklına gelince, son kararını vermekte zorlanmadı. Fattuh da kendisiyle birlikte İstanbul'a gelecek ve tedavisini olacaktı.

İstanbul'a ulaştıklarında gittikleri doktorun önerdiği tedaviye hemen başlayan Fattuh, kısa bir süre zarfında tedaviye cevap vermeye başlamıştır. Bell, çok sevdiği yol arkadaşı, sırdaşı ve aşçısı Fattuh'un iyileşmeye başlamasından duyduğu mutluluğu annesine yazdığı mektupta, "*Fattuh tedaviye başladı ve hızla iyileşiyor. Ayrılacağım zamana kadar hastaneden çıkabileceğini umuyorum. Bu harika bir rahatlık. Öyle korktum ki, ona bir şey olsaydı korkunç olurdu,*" sözleriyle duyduğu üzüntüyü anlatır.

30 Temmuz Salı günü İstanbul Beyoğlu'nda yer alan Pera Palas Oteli'ne yerleşen Bell, eski dostu olan Ferdi Paşa ile görüşmek üzere randevulaşmıştı. Ferdi Paşa, ne zaman başı sıkışsa yardım alabileceği önemli isimlerden biriydi. Onu ziyaret etmemek olmazdı. Ferdi Paşa (1851-1914), Arnavut asıllıydı ve II. Abdülhamid döneminde (1898-1902) Konya valiliği yapmıştı. Bell, Paşa'yı ziyaret etmiş, bir müddet sohbet ettikten sonra da, gemiyle kısa bir Gebze turu yaparak elçiliğe dönmüştü. İngiliz ajanın Türkiye'den ayrılma zamanı gelmişti. Annesine Türkiye'den yazacağı son mektup için kalemi eline alıyor ve şu satırları karalıyordu:

"Otele hoşça kal deme zamanım geldi. Çok havasız ve sıcaktı. Kısa zamanda Londra'ya hareket ediyoruz. Maurice beni karşılarsa minnettar olurum. Eve gelmeden önce kıyafetler almak için birkaç gün Londra'da kalabilirim. Sevili kızınız Gertrude Bell,"

Ağustos 1907 yılında İngiltere'ye dönen ajan Bell, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması yönünde çalışmalar yürütecek olan Women's National Anti-Suffrage League* isimli oluşumun kurucu üyesi ve daha sonra kuzey bölgesi başkanı olmuş ve bu kapsamda düzenlediği onlarca kampanya sebebiyle de İngiliz kadınlarının tepkisiyle karşılaşmıştır.

* Amaçları, Birleşik Krallık parlamento seçimlerinde kadınların oy vermesine karşı çıkmak olsa da, yerel yönetim seçimlerinde oy kullanmalarını desteklemişlerdir.

1909 TARİHLİ İSTİHBARAT ÇALIŞMALARI

Gertrude Bell ve Thomas Edward Lawrence

Çöl Kraliçesi'nin Mezopotamya Çalışmaları (1909)

Takvim yaprakları 25 Ocak 1909 tarihini gösterdiğinde yolcusu olduğu gemi İtalya'yı Sicilya'ya bağlayan Messina Boğazı'ndan geçmekteydi. Oldukça kalabalık olan gemi ve yolculardan sıkılıyor, bir an önce Mısır'a ulaşmayı hayal edi-

yordu. Gün aydınlanmaya başladığında Mısır'ın Akdeniz kıyısında yer alan İskenderiye şehri gözükmeye başlamıştı. Yüzü gülüyor, Kahire'ye ulaşacak olmanın mutluluğunu yaşıyordu. Kahire'deki ilk günün sabahı camileri gezmiş, öğleden sonra da daha önceden tanışmış olduğu Alman Moritz ile birlikte Milli Kütüphane arşivlerini incelemeye başlamıştı. Asabi ve dengesiz bir karaktere sahip olan Moritz sürekli olarak kendisiyle tartışıyordu. Bell, kendisini Moritz'e katlanmak zorunda hissediyordu. Çünkü arşiv çalışmalarında ve bu çalışmalara dayalı olarak çizilecek haritalarda ona ihtiyacı vardı.

Nihayetinde planladığı haritanın çizimini ve görüşeceği aşiret isimlerinin yer aldığı listeyi hazırlamış, Alman Moritz'in Kahire'den ayrılmasına müsaade etmişti. Sırada kasabalara inmek ve orada Arapların Osmanlı'ya karşı tutumlarını öğrenmek vardı. Görüştüğü aşiret liderlerine gezgin bir tarihçi ya da arkeolog olduğunu söyleyerek samimi ilişkiler kuruyor ve bu maskeler altında İngiliz istihbarat örgütü adına bilgiler topluyordu. *"Gün gelecek bu topraklara İngiliz uygarlığını getirip, yeni nesillere kültürümüzü aşılayacağız,"* diyor ve bu hayalini saklamadan Araplara aşılamaya çalışıyordu.

Bell'in Kahire'de hazırlamış olduğu haritada işaretli olan bir diğer şehir, Lübnan'ın başkenti Beyrut'tu. Yılların emektarı Fattuh hâlâ yaşıyordu ve konsolosluğun bir görevlisiyle birlikte kendisini karşılamak üzere hazır bekliyordu. 2 Şubat 1909 tarihinde Beyrut'a ulaşan Bell, geceyi geçirmek üzere konsolosluk misafirhanesine yerleşir. İki gün konsoloslukta konakladıktan sonra tren yoluyla Devlet-i Aliyye idaresindeki Halep eyaletine gitmek için tren istasyonuna gider. Ancak hac dönemi olması sebebiyle trende boş yer bulamaz. İstasyon görevlisi, iki istasyon sonra bir grup yolcunun ineceğini ancak böylelikle kendisini alabileceklerini söyler. Bunu duyunca, polislerden kendisini ikinci istasyona bırakmasını rica eder. Polisler Bell'i kendi araçlarıyla istediğı istasyona bırakarak geri dönerler.

Aslında İngiliz ajanın Halep'e gelişinin asıl sebebi arkeolojik çalışmalar değildi. Halep'te yerel komite seçimleri vardı

ve bu kapsamda İngiliz istihbaratı tarafından görevlendirilmişti. Bu görevini yerine getirmek için de yine tarihçi, araştırmacı ve arkeolog kimliğine kamufle olmuştu. Komite toplantılarına yönelik yardım alabileceği isimlerden biri bölgede Britanya adına gönüllü casusluk yapan konsolostu. Bell, konsolosa kendileriyle işbirliği yapacak bir üyenin olup olmadığını sorar, konsolos öncelikle Yerel İlerleme Komitesi'nde yer alan üye Hikmet Bey'le temasa geçilmesi gerektiğini söyler. Komitenin yedi kişilik icracı komisyonunda yer alan Hikmet Bey, İngilizler adına hareket eden üyelerden biridir.

Hikmet Bey'le görüşülmüş, beraber yenen yemek esnasında üyelerin kimler olduğu ve hangi şartlar altında atandıklarına dair ayrıntılar alınmıştır. Hikmet Bey kendisine toplantılarına katılmayı teklif eder. Bu teklifi kabul eden Bell, Halep'in önde gelen isimlerinin ve komite icra kurulu üyelerinin yer aldığı toplantı masasında yerini alır. Toplantı öncesi hazırladığı bir öneriyi komisyona sunması için Hikmet Bey'e verir. Çünkü kendisinin toplantıda öneri sunma yetkisi bulunmamaktadır. Hikmet Bey, içinde bölgenin ekonomisini ilerletmeye yönelik bir dizi önerinin olduğu dosyayı görüşmeye alınması için yerel ilerleme komitesine teslim eder. Raporda dikkat çeken önemli konulardan biri, ekonomik ilerlemeyi takip etmesi için yirmi kişiden oluşan bir komisyonun kurulması gerektiği kısmıdır. Komite kısa bir görüşmenin ardından yirmi üyeden oluşması önerilen teklifi kabul ederek, başkanlığına ajan Bell'i atar.

Daha önce de değindiğimiz gibi, İngiliz istihbarat örgütü Halep'teki yerel komiteye müdahale etmesi için Bell'i görevlendirmiş, kendileriyle işbirliği yapan yerel komite üyeleriyle görüşmesini sağlamışlardır. İşbirlikçi üyelerin yardımıyla yeni kurulan komisyonun başkanlığına seçildikten sonra, bölgedeki zengin işadamları, şeyh ve aşiret liderleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Başkan seçilme sürecini ve komisyonda kendisine gösterilen ilgiyi günlüğüne, *"Hepsi ayağa kalktı ve ben tablonun başına geçtim. Türkler, Araplar, Yahudiler, Hristiyanlar, Şeyhler, doktorlar ve tüccarlara başkanlığı ben yaptım. Üye-*

ler bazen Fransızca ve bazen de Arapça ÷lkemize minnettar olduklarını söylediler,” ifadeleriyle not almıştır.

Eski dostum dediğı Amerikan Koleji’nin müdür yardımcısı Mr. Heard’ın Diyarbakır’dan geldiğini öğrenince, kendisini ziyaret etmeye gider. Heard’tan Diyarbakır’la ilgili alacağı bilgilerin önemli olduğunu düşünmektedir. Çünkü kendisi istihbarat çalışmaları yapmak üzere Diyarbakır’da görevlendirilmişti ve en kısa zamanda bölgeye intikal etmesi gerekiyordu. Mr. Heard’ın Diyarbakır’la ilgili anlattıkları pek iç açıcı değildi. Heard’a göre halk diken üstündedir ve en ufak bir kıvılcımda dinamit misali patlamaya hazır beklemektedirler. Ayrıca, hükümetin Diyarbakır’daki temsilcileri arasında yetki karmaşası yaşandığı ve bölgede yaşayan Ermenilerin de hükümete karşı isyana hazır oldukları Herad’ın vurgu yaptığı konular arasındaydı. Görevi isyan ve ayaklandırma başlatmak olan Bell, Heard’ın anlattıklarından gayet memnun olmuştu. Çünkü bu tür ortamlarda isyan kıvılcımını atması beklediğinden daha kolay olacaktı. Bell, Diyarbakır’ın karşı karşıya olduğu tehlikeye, *“Herad’ın dediğine göre Diyarbakır eski durumundan çok daha kötü. Yerel komite şiddet dolu gericilerden oluşuyor. Ermenilerin ülke ilçelerindeki durumu berbat... Onları yok etmek için örgütlü bir girişimde bulunuyorlar ve bazı yerlerde oldukça başarılı oldukları söylenebilir,”* cümlesiyle dikkat çekmiştir.

14 Şubat’a kadar bölgedeki farklı etnik grupları ziyaret edip, bölgenin demografik ve ekonomik sorunları hakkında bilgiler alan Bell’in yeni rotasında Halep’in kuzeydoğusunda yer alan El-Bab vardır. Yanında Fattuh, Fattuh’un on altı yaşındaki kardeşi ve iki askerle birlikte katıldıkları kervan bir günlük yolculuğun sonunda akşam saat 16.00’da El-Bab’a ulaşmıştı. Yorgun olduğu için bagajları beklemeden geceyi geçirecekleri hana geçmiş ve derin bir uykuya dalmıştı. Bir gün sonra Hitit Antik Kenti’nin bulunduğu Yakınoğı arkeolojisinin en önemli yerleşimlerinden biri olan Karkamış’a hareket edeceklerini bilen Fattuh, hazırladığı malzemeleri atlara yüklemiş, son kontrolleri yapmıştı.

Yedi saat sürececek olan seyahatlerine ailesi Ruslar tarafından katledilen ve bu nedenle Kafkasya'yı terk edip Mambu'ya (Suriye'nin Fırat Nehrine yakın bir kasabası) yerleşen Çerkez asıllı Mahmut Ağa da eşlik ediyordu. Mahmut Ağa adeta tarih ansiklopedisi gibiydi, kendisini büyük bir hayranlıkla dinliyor, peş peşe sorular yöneltiyordu. Ajan olduğunu hissettirmeden Osmanlı hükümetinin kendilerine karşı adaletli davranıp davranmadığı yönündeki soruları da araya sıkıştırıyordu. Mahmut Ağa da herkesin kanunlar önünde eşit olduğu ama bazı kesimlerin kanunları çiğnemesinden dolayı karışıklıkların yaşandığı yönünde cevaplar veriyordu. Ayrıca Mahmut Ağa'ya göre kendileri gibi çok sayıda insan resmi kayıt altında değildi ve bu nedenle de seçimlerde oy kullanamıyorlardı. Ajan Bell, Mahmut Ağa'nın anlattıklarını not aldığı sırada, kervan Çerkezlerin yaşadığı bir köyde mola vermişti. Mola sona erip yola çıkacakları anda askerlerin Karkamış'a devam etmeye niyetleri olmadığını fark eden Fattuh, askerlerle kısa süreli bir tartışma yaşar. Askerlerden biri olan Muhammed, Fattuh'tan Karkamış yolculuklarını bir süre için ertelemesini istemektedir. Nedenine anlam veremedikleri erteleme talebi karşısında tartışmanın boyutu değişmeye başlayınca, araya girmek zorunda kalan Bell, Fattuh'u yanına çağırarak Karkamış seyahatini iki gün ertelemeye ve Fırat Nehri'ne doğru ilerlemeye karar verdiğini söyler.

Karkamış gezisini o gün için erteleyen ekibin yeni rotasında Fırat Nehri'nin batısında yer alan Tell Ahmar vardır. Bir gün süren yolculuğun ardından ulaştıkları Ahmar'da, nehre yakın bir tepede mola verirler. Bir gün için erteledikleri Karkamış gezisine devam etme zamanları gelmişti. Karkamış ziyaretlerinde bir grup akademisyen ve iki Kürt genci de kendilerine eşlik edecekti. Birkaç saat süren yolculuğun ardından ulaştıkları Karkamış'ta (Arkeologlar çalışmalarında Cerablus ve Karkamış'ı aynı alan için kullanır) Hitit kalıntılarını ve yazıtları yakından inceleyerek, Fırat Nehri çevresinde fotoğraflar çekmiş, haritalar üzerinde yeni yerler işaretlemişlerdir.

Rakka ve Dayr Az-Zawr İstihbaratı

Gece bölgede yaşayan şeyhler, Kürt ve Arap aşiretleriyle gizli görüşmeler yapan Bell, yeni istihbarat çalışmaları yapmak üzere Ar-Raqqa'ya (Suriye-Rakka) doğru harekete geçer. 27 Şubat 1909 sabahı saat 10.00'da Rakka'ya giriş yaptıklarında ilk ziyaretini Uwais al-Karani (Hayatını Peygamber'i görmeye adanmış Yemen'li bir Müslüman) türbesine gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonrası bölgede yapacağı diğer gezileri için bir rehber ihtiyacı duymuş ve bu anlamda arayışa girmiştir. Ancak, istediği rehberi bulmakta zorlanınca Mark Sykes ile irtibata geçerek kendisinden güvenilir bir rehber ayarlamasını istemiştir. Sykes kendisine Khalaf adlı bir Arap'ı önerir. Görüştüğü Khalaf'a düzenleyeceği Dayr az-Zawr (Deyrizor-Suriye'nin kuzeydoğusunda Fırat Nehri üzerinde yer alan bir şehirdir) seyahatinde kendisine eşlik etmesini ister.

6 Mart 1909'da Deyrizor'un bir kasabası olan ve bugünkü Habur sınır kapısına yakın bir bölgede yer alan Al-Buseira yerleşkesine ulaşmış ve burada kamp yapmaya karar vermiştir. Çadırlar kurulup, kamp malzemelerini yerleştirdikten sonra bazı Arap aşiret liderlerinin de içinde yer aldığı isimlerle görüşmek üzere yola çıkar. Kendisine eşlik eden askerlerle yaptığı sohbette, farklı etnik kökenlere sahip askerlerin dahi sultana karşı nefret duygusu içinde olduklarını fark eder. Görüştüğü aşiret liderlerinin, şeyhlerin ve bazı askerlerin hükümete karşı olumsuz tutumlarını günlüğüne not düşer. Aşiretlerle yapmış olduğu görüşmelerden çıkardığı sonuca göre, aşiretlerin birçoğu Osmanlı'ya karşı ayaklanmak için bir kıvılcım beklemektedir. Ve bu fitili ateşlemek çok zor olmayacaktır.

İlerleyen konularda da göreceğimiz gibi, 1909'da görüştüğü tüm bu isimlerle tekrar iletişime geçecek ve Britanya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri doğrultusunda bu aşiretleri kullanacaktı. Başarılı bir istihbarat çalışması yaptığını düşünen Bell, bunu günlüğüne "*Askerimizle bugün*

anayasa hakkında uzun bir süre konuştum. Askerlerin bile açıkça Sultan'ı eleştirmeleri olağanüstü bir şey. 'Sarayında 300 kadın tutuyor,' dedi. Diğerleri ise 'Onlar paramızı yiyor,' dedi.' ifadeleriyle aktarıyordu.

Kadın Ajan Osmanlı Vilayetlerinde

Bell, aşiretlerle yapmış olduğu görüşmelerde notlar ve resimler almış, ülke sınırlarını gösteren haritalar çizmişti. Bir sonraki planında Ebu Kemal üzerinden Irak'a ulaşmak vardı. Suriye'nin doğusunda yer alan Ebu Kemal, El-Cezire'nin Irak sınırında yer alan bir parçasından oluşuyordu ve tamamen düzlük bir ovaya sahipti. İngiliz ajan bu ovayı geçip Irak topraklarına ayak basmayı planlamıştı. Elindeki harita yetersizdi, yol güzergâhları ve konaklayabilecekleri yerler işaretli değildi, ayrıca çöl Bedevileri bu bölgede sürekli olarak soygunlar gerçekleştiriyordu. Bu nedenle yeni bir rehber ve silahlı askerlerle yola devam etmek zorundaydı. Planladığı şekilde yapan Bell, yeni işe aldığı bir rehber ve silahlı iki korumayla günlerce sürecek olan Irak yolculuğuna başlamıştı. 12 Mart Cuma günü Anah bölgesini geçerek Irak'ın Rawah şehrine ulaştıklarında korumalarının endişelenmeye başladıklarını fark eder. Askerlerin nedensiz bir şekilde Rawah'ta bulunmaktan korktuklarını ifade etmeleri üzerine devreye giren ajan Bell, korkmamaları yönünde telkinlerde bulunmuş olsa da, askerleri kalmaya ikna edememiştir.

İstihbarat çalışmalarına başlamak için sabırsızlanan ajan Bell'in hedefinde, en doğru bilgileri alabileceğini düşündüğü bölge halkı vardır. Ve halka ulaşabileceği en doğru adresin de yöredeki kahveler olduğunu çok iyi biliyordu. Planında farklı etnik ve dinlere tabi insanların gittiği kahveler vardı. Çünkü bu sayede farklı gruplardan bilgiler alabilecek ve elde ettiği farklı bilgileri karşılaştırıp en doğru istihbarat raporunu hazırlayabilecekti. Gittiği birçok kahvede halkın yoğun ilgisiyle karşılaşılıyor, kısa sürede dostluk kurduğu insanlardan kolayca

bilgi alabiliyordu. Görüştüğü kişi ve aşiretlerin birçoğu, Osmanlı'dan rahatsız olduklarını ve imkân bulmaları halinde hükümete karşı direniş başlatabileceklerini dile getiriyorlardı. Ayrıca, yüzyıllardır süren bu nefrete karşı hükümetin duyarsız kaldığına vurgu yapmışlardı.

Elde ettiği bilgilerin yetersiz ve stratejik olmadığını düşünen ajan Gertrude, daha güvenilir bilgiler için Ramadi'nin kuzey batısında yer alan Al-Anbar eyaletine bağlı Hit şehrine ve oradan da çöl kabilelerinin yer aldığı bölgelere gitmeye karar verir. Bir hafta sürmesini hesapladığı yolculuk için Fattuh'tan on üç at, birkaç deve ve kendilerine yetecek miktarda su temin etmesini ister. Kavurucu bir sıcak vardı ve bu sıcakta Kerbelâ'yı da geçmeleri gerekiyordu. Su problemi yaşayacakları kesindi. Bu nedenle yanlarına görevi sadece su taşımak olan dört yardımcı daha almışlardı.

16 Mart 1909 sabahı onlarca at, deve ve silahlı korumanın yer aldığı kervanla yola çıkılmıştı. Kendisine bu yolculuğun tehlikeli olabileceğini hatırlatan yardımcılara korkmadığını, bu tür tehlikelere alışkın olduğunu ve mutlaka bu seyahate devam etmeye kararlı olduğunu söylüyordu. Bir müddet yol gildikten sonra susayan hayvanlar bitkin düşmüş, yola devam edemeyecek bir hale gelmişlerdi. Önderindeki nehirde mola verip hayvanların su içmesini düşünmüşlerdi. Ancak mola verdikleri nehrin kıyısında duran silahlı beş adamın varlığı kervandakilerin rahatsız olmasına neden oldu. Dikkatli olmaları gerekiyordu, çünkü bu adamlar muhtemelen soyguncuydu. Kervandakilerin çoğu korkmuştu ama yüzünde en ufak bir endişe belirtisi olamayan ajan Bell, gayet sakin arkadaşlarına dönüyor ve sayıca onlardan fazla olduklarını söyleyerek cesaret vermeye çalışıyordu. Bell'in bu yaklaşımından cesaret alan Fattuh ve yanındaki silahlı adamlar beş soyguncuyu rehlin almayı başarmışlardı. Ancak ajan Gertrude, bu insanları alıkoymanın kendilerine fayda sağlamayacağını düşünerek, gitmelerine izin vermişti.

Nihayet bir süre sonra Hit'e girilmiş, çöle doğru hareket

etme zamanı gelmişti. Çöl zorlu bir parkurdu ve uzman rehberler gerekiyordu. Rehber arayışını duyan onlarca kişi ekipte görev almak için görüşmeye gelmişlerdi. Ancak görüşmeye gelenlerin öncelikle ödenecek paranın miktarını öğrenmeye çalışması Bell'i rahatsız etmişti. Çünkü onun için öncelik para değil, görev alacak kişinin istekli ve gönüllü bir profile sahip olmasıydı. Bu şekilde ihtiyacı olan rehber ve korumaları bulmayacağını anlayınca, tanıdığı bir şeyhten yardım talep eder. Şeyh kısa bir sürede kendisine eşlik edecek rehber ve korumaları ayarladıktan sonra hareket etmek için bir sorun kalmadığı düşünülür. Oysa bir sorun vardır! Şeyhin ayarladığı adamlar gidilecek yol güzergâhını öğrenmiş ve gitmekten vazgeçmişlerdi. Nedeni sorulduğunda ise, belirlenen yol üzerinde düşman oldukları köylerin bulunmasını göstermişlerdir. Sivil rehber ve koruma bulma ihtimalleri kalmayınca, Fattuh kasabanın emniyet müdürünü ziyaret ederek, durumu anlatır ve kendilerine asker verilmesini talep eder. Müdür Fattuh'tan Bell'in pasaport ve diğer evraklarını getirmesini ister. Zaten yanında getirdiği pasaport ve evrakları gören emniyet müdürü, güvenliklerini sağlamanın yasal bir zorunluluk olduğunu beyan ederek, Fattuh'un talebini karşılamaya söz verir.

Hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte yolculuk başlamış, Latin ve Roma dönemine ait kalıntıların yer aldığı Kebaisa bölgesine ulaşılmıştır. Burada Şeyh Abdullah Ed-Deleim ile buluşan Bell, şeyhin çadırında öğlen yemeğini yedikten sonra kamp kurabileceği uygun bir yer aramaya başlar. Ancak, bölgede su kaynağının olmayışı bu düşüncesinden vazgeçmesine neden olunca ajan Gertrude, Kebaisa'dan ayrılarak Shithathah'ya (Rahhaliyah) doğru hareket etmeye karar verir. Yedi saatlik bir yolculuğun ardından 24 Mart'ta ulaştıkları Irak El-Anbar iline bağlı Milh Gölü'nün batısında yer alan ve eski Hristiyanlık dönemine ait kiliselerinin bulunduğu Rahhaliyah'ta kamplarını kurarlar.

Müslüman vatandaşlarla sohbet edip, kiliseleri ziyaret ettikten sonra, Kerbela bölgesinde yer alan Al-Ukhaidir Kale-

si'nde bir dizi inceleme yapıp, fotoğraflar çeken ajan Bell, ismini ilk defa duyduğu ama hayran kaldığı kale hakkındaki duygularını, *"Haritada bile yok, hiç yayınlanmadı, daha önce adını hiç duymamıştım. Bu muazzam bir kale; 155x170 metre, dış duvarlar da yuvarlak kulelerle kuşatılmış, zarif siva dekorasyonu, yeraltı odaları, havai odacıklar, bazıları kolonlarla inşa edilmiş, nişlerle süslenmiş, kısacası şimdiye dek gördüğüm en iyi örnekti,"* sözleriyle ifade etmiştir.

Al-Ukhaidir Kalesi'ndeki çalışmaları sona erince, Babil'in Şii kasabası olan Musayyib'e doğru hareket ederler. 2 Nisan'da ulaştıkları Musayyib'de kamp kuran Bell, günler süren çöl yolculuğu ve yaptığı görüşmelerden çıkardığı sonuçları raporlaştırmak ve bölgenin haritasını çizmek için bir süre çadırından çıkmamaya karar verir. Saatler süren çalışmasında Müslümanların ve Şii mezhebinin durumunu ve hükümete karşı tutumlarını raporlarına ekledikten sonra kiliselerin, su kaynaklarının, Kerbela bölgesinin ve nehirlerin yerlerini gösteren haritalar hazırlar. İstihbarat raporlarını bitirip yetkililere ilettikten bir gün sonra Babil'e giderek burada Alman arkeolog Profesör Koldewey'in iki asistanıyla buluşur. Baddensieg ve Wetzel adındaki gençler kamplarındaki en iyi odayı kendisine tahsis eder. Almanların Babil'de yürüttüğü kazı çalışmalarında bir süre yer aldıktan sonra, gittiği kampta ziyaretine gelen Amerikalı ve İngiliz kadınlarla bölge hakkında saatlerce görüş alışverişinde bulunur.

Al-Musayyib'deki kazı çalışmalarından ayrılarak Bağdat'ın güneyinde konumlanmış olan Mahmudiyah köyüne giden ve burada bir hana yerleşen Bell, sabah uyandığında Dicle Nehri'nin kıyısındaki Seleukeia kentini ziyaret etmek üzere yola çıkar. Geceyi 6 Nisan'da ulaştıkları Seleukeia'da kurdukları kampta geçiren Bell, daha sonra Bağdat'a giderek konsoloslukta kendisini bekleyen Ramsay'larla buluşur. Hint askerleri tarafından korunan konsolosluk, aynı zamanda kale duvarlarıyla çevrelenmiş muhteşem bir saray görünümündedir. Konuk olduğu konsoloslukta kendisi için tahsis edilen banyolu

odada huzurlu bir gece geçirdikten sonra, sabah kahvaltısında Bayan Ramsay ile bir süre sohbet edip, notlar alan Bell, öğlene doğru odasına çekilerek bölgedeki sulama ve demiryollarının sorunlarına yönelik hazırladığı bir makaleyi yayımlanması için *Times* gazetesine göndermiştir. Bağdat vilayetini tek başına gezebilecek düzeyde tanımadığından, William W. Ramsay'ın kendisi için görevlendirdiği Amin ile ziyaretler gerçekleştirmiş ve bu ziyaretler kapsamında Nakib adında bir din adamıyla görüşüp, kendisinden Keldani ve Katolik Kilisesi hakkında son derece önemli bilgiler almıştır.

Eski Bağdat ve Samarra Seyahati

Gertrude Bell, İslam öncesi dönemde Sasani Devleti'ne bağlı küçük bir tacir şehri olan Eski Bağdat'ta (Bettavin) inceleme yapmak ister. Ancak, kapıda bekleyen nöbetçi askerler tarafından içeri alınmayınca, maksadının birkaç fotoğraf çekmek olduğunu ve bu izni hangi makamdan almak gerekiyorsa kendisini ona götürmelerini ister. Israrlara kayıtsız kalmayan nöbetçiler, izin alabilmesi için kendisini askeri yetkililerle görüşmeye götürür... Görüştüğü alt rütbeli yetkililer bu izni vermeye yetkili olmadıklarını söyleyince, üst komutanlarıyla görüşmeyi talep eder. Bir süre bekledikten sonra görüştükleri rütbeli komutana, inceleme izni alabilmesi için ne yapması gerektiğini sorar. Komutan, söz konusu yerlerde sadece askeri mağazaların yer aldığını ve bu nedenle de izin belgesini vermesinin mümkün olmadığını söyler. Aslında Bell, komutana ulaşmakla amacına ulaşmıştı, çünkü asıl maksadı Eski Bağdat'ın yıkıntılarını görmek değildi. O istediğini elde etmiş, komutanı görmek bahanesiyle gizli dehlizleri ve orduya ait cephaneliğin bulunduğu odaları hafızasına çizmişti. Artık komutanın ikram ettiği şerbeti ve çayı zevkle içebilecekti.

Bell, komutanın yanından ayrılarak bölgede sulama projesi hazırlamakta olan Hindistan asıllı Britanyalı mühendis Sir William Willcocks ile görüşmeye gider. Sulama projesinin

akıbeti hakkında bilgiler aldıktan sonra, çantasından çıkardığı haritasıyla mühendisin elindeki haritayı karşılaştırmış, kendi haritası üzerinde yeni yerlere ait isimler eklemiştir... Mühendis Willcocks'la görüşmesinden bir gün sonra bulunduğu Ramsay ile Alman konsolosunu ziyaret edip, hep birlikte Bağdat'ın ileri gelenlerinin de içinde yer aldığı bir sofrada akşam yemeği yemiştir.

Bell'in kamp için düşündüğü yeni yer Bağdat'ın kuzeyinde yer alan Samarra şehriydi. Bağdat'ın yetmiş mil uzağında ve Dicle Nehri'nin kenarında kurulan tarihi şehir Samarra, Müslümanların kurduğu en büyük şehirlerden biriydi ve 892 yılına kadar İslam dünyasının merkezi olmuştu. Bell, 15 Nisan'da ulaştığı Samarra'da ilk olarak İslam öncesi inşa edilen harabe evleri ve tarihi dokuları inceler. Kendisinden önce bir Alman ve Fransız arkeoloğun bölgede inceleme yaptığını öğrenince, onları bulup kalıntılar hakkında bilgi almak ister. Fransız arkeoloğun sözlü olarak anlattıklarından tatmin olmayan Bell, hazırladıkları bir çizimin ya da haritanın olup olmadığını sorar. Fransız arkeolog uzun zamandır bölgede inceleme yaptıklarını ve bu incelemelere dayalı olarak bir harita düzenlediklerini ifade eder. Haritayı gördüğü anda acemice hazırlanmış bir harita olduğunu anlar ve bunu Alman arkeologla paylaşır. Alman arkeolog, uzun zahmetler sonucu elde ettikleri bilgi ve çizimleri kaybettiklerini ve hazırladıkları haritanın sadece hafızalarında kalan bilgilere dayalı olarak çizildiğini itiraf eder. Kendisini profesyonel bir haritacı olarak gören İngiliz Leydi, bu tecrübesini günlüğüne, *"Bazı arkeologların çalışmalarını yakından takip etme fırsatım olduğunda, kendimi profesyonel bir arkeolog olarak görüyorum,"* cümlesiyle not alır.

Samarra'daki çalışmaları iki gün, daha yakından takip etmek isteyen ekip, Dicle Nehri kıyısında kamp kurmaya karar verir. Ancak iki gün geçmesine rağmen istedikleri hedefe ulaşamayınca, kampı bir gün daha uzatmak zorunda kalırlar. Kampı üç gün uzattıkları halde planlanan kazı seviyesine gelemmezler. Bölgede kalmayı daha fazla uzattıkları takdirde

programlarında olan diğer seyahatleri ertelemek zorunda kalacaklardı. Bu nedenle kazıyı yarıda bırakıp, Bağdat'ın 140 km kuzeybatısında, Dicle Nehri kıyısında bulunan Tikrit kasabasını aşarak, Necef'in 10 km kuzeydoğusunda yer alan Küfa (Kufe) kasabasına doğru yola çıkarlar.

Çoğunluğu Perslilerden oluşan Küfa kasabasına ulaştıklarında, bir camiye ziyaret etmek isteyen Bell, cami girişinde birkaç adamın oturur halde sigara ve çay içtiğini görünce geri döner. Ona göre bir camiye girmek için İslam'ın şartlarına uygun giyinmiş olmak gerekiyordu ama o an hazır değildi ve insanların bakışlarından rahatsız olmuştu. Bu düşünceyle geri dönmüş, bir sonraki gün daha uygun giyinmiş olarak tekrar geldiği camide günlerce incelemeler yaparak notlar almış, fotoğraflar çekmiştir. Annesine yazdığı mektupta cami macerasını, *"Ertesi gün çok tatmin ediciydi. Doğu ışığıyla fotoğraf çekmek için uygun hazırlanıp camiye geri döndüm ve oraya gelene kadar Samarra'nın muazzam kapatma duvarlarını ve kanaldaki köprü kalıntılarını inceledim,"* sözleriyle anlatmaya çalışmıştır.

26 Nisan Pazartesi günü ulaştığı Dicle Nehri kıyısında yer alan Assur'da (Asur Krallığı) kendisini eski dostu ekskavatör şefi Dr. Andrae ve üç arkadaşı karşılar. Assur veya Asurlular, Doğu ile Batı arası küresel ticaretten faydalanarak gelişmiş ve güçlü kralların önderliğinde Basra Körfezi'nden Mısır'a kadar uzanan toprakları egemenlikleri altına almış bir halk ve bu halkın yaşadığı bir bölgedir. Ancak, M.Ö. 612-609'da Keldanilerin saldırıları sonucu imparatorluk çökmüş, Asuri halkı diğer etnik unsurların arasında eriyerek asimile olmuşlardır.

Bell, Dr. Andrae ve beraberindeki diğer mühendisler yıkılan imparatorluğun başkenti Asur'da günlerce kazı çalışmaları yapıp, fotoğraflar çektikten sonra vedalaşma zamanı gelmişti. Ama Andrae ve diğerleri gitmesini istemiyor, Asur'un yeni inşasında kendilerine yardım etmeye devam etmesini istiyorlardı. Bu istekten mutlu olsa da, hazırlaması gereken haritalar ve raporlar olduğunu söyleyerek, fazla kalmasının mümkün olmadığını anlatmıştı. Günlüğüne *"Harika günler geçirdim,"*

diye yazdığı Asur kazı çalışmalarından ayrılan Bell, Fattuh ve bir askerle ile birlikte açık ama soğuk 27 Nisan sabahı yola çıkmaya karar verir. Kısa bir süre sonra yağmur yağmaya başlamış, şemsiyeli bir Türk ile yol üzerinde karşılaşmışlardır. Türk, kendisine çöl seyahatinin nasıl geçtiğini sorduktan sonra, Türklerin Musul'a bayrak dikmek üzere şehre indiklerini ve büyük bir kalabalığın onları beklediğini anlatır. Anlatılanlardan rahatsız olan Bell, yardımcısına dönerek alaycı bir tavırla "*Musul benim resmi görev alanım,*" diye fısıldar.

Tarih yaprakları 28 Nisan 1909'u gösterdiğinde Dicle ve Zap Nehri'nin (Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğup Türkiye sınırları dışında Dicle Nehri'ne ulaşan akarsu) birleştiği vadede mola verdiklerinde bir taşın üzerine oturarak, o güne kadar elde ettiği bilgileri, Asya tarihini ve çizdiği haritaları gözden geçirdikten sonra yola kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Yukarı Mezopotamya'da Dicle Nehri'nin kenarında, antik Ninova şehrinin kalıntıları karşısında kurulmuş Musul'a (Osmanlı Vilayet Salnamesine göre, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil sancaklarından oluşur) ulaşmalarına dört saat kalmıştı. Yorgundular ve bir süre dinlenebilecekleri bir kamp yeri bulmaları gerekiyordu. Su kaynağına ve mısır tarlasına yakın uygun bir yer bulduklarında, vakit kaybetmeden çadırları kurup uyumuşlardı. Sabah yakından gelen bir top sesiyle irkilip uyanırlar. Top sesinin nereden geldiğine anlam veremediklerinden dolayı bir süre tedirginlik yaşarlar. Bu sırada Bell'in kamptakilere olanların nedenini sorduğunu duyan Fattuh "*Biz de anlayamadık. Nedir acaba?*" diye cevap verir.

Konu hakkındaki soruya hâlâ cevap ararken, yaşlı bir adam çıkagelir. Adama topun neden patlatılmış olabileceği sorulur; adam elini havaya kaldırarak "*Allah bilir, belki de İstanbul'dan gelen haberlerdir,*" diye yanıt verir. Yaşlı adamın cevabını anlamsız ve saçma bulduklarından dolayı endişeleri daha fazla artmaya başlar. En doğru hareketin kamp alanını terk etmek olduğuna karar veren ekip, çadırları topladıktan sonra yola çıkar. Birkaç saat ilerledikten sonra Musul'dan gelen iki kişiyle karşılaşırlar. Fattuh zaman kaybetmeden öne atılarak,

Musul'dan ne zaman ayrıldıklarını ve topun neden atılmış olabileceğini öğrenmek ister. Şafak vakti Musul'dan ayrıldıklarını söyleyen köylüler, top sesini de duymadıklarını ifade ederler. Bu sırada yanlarına gelen bir Arap söze girer ve II. Abdülhamid'in yerine Sultan Reşad'ın seçildiğini ve Musul halkının bunu top atışlarıyla kutladığını anlatır.

Top atışlarının neden yapıldığını öğrenen İngiliz ajan, şaşkınlık içindedir ve böyle bir durumun mümkün olamayacağını düşünmektedir. Mola verdikleri bir sırada Fattuh'la Diyarbakır olaylarını ve olası değişikliğin bu olayla ilgisinin olup olamayacağını tartışır. Fattuh'a göre Diyarbakır sokakları Hristiyan kanıyla doluydu. Bell, Fattuh'un anlattığı bazı tespitlere katılıyor olsa da ondan farklı düşündüğü noktaların olduğunu günlüğüne, *"Fattuh Diyarbakır katliamının zamanını ve nasıl yaşandığını anlattı. Sokaklar Hristiyanların kanıyla dolu olsa da o yaralanmadan geçmiştir. Türkiye'de neler olduğunu çok tartıştık ve 'Asker yönetimi olacak' dedim,"* ifadeleriyle aktarmıştır.

29 Nisan 1909 Perşembe günü Musul Vilayetinin İngiliz Konsolosu Wilkie Young ile görüşmüş, kendisinden İstanbul hükümeti ile ilgili duyduğu bilgileri teyit etmesini istemiştir. İngiliz konsolos Osmanlı'daki padişah değişikliğinden net bilgisi olmadığını ama valinin tüm konsolos temsilcilerini çağırdığını, kendisinin de gitmek zorunda olduğunu söylemiştir. Sabah kahvaltısında Konsolos Yong'la tekrar bir araya geldiklerinde bu kez Musul'la ilgili düşüncelerini sorar. Yong, Musul'a gelen ittihatçıların beş altı kişi hariç vali, kadı ve diğer yetkililer tarafından karşılandıklarını anlatır. Yong'la görüşmesi biten Bell'in bir sonraki durağı Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı vilayetler olacaktır.

Kuzey Irak'ta Etnolojik İncelemeler

Son görüşmesini 30 Nisan'da Konsolos Young'la gerçekleştiren ajan Gertrude, 4 Mayıs'ta Alman ve Fransız konsolosunun yer aldığı bir toplantıya iştirak eder. Üç misyoner

kadının da yer aldığı toplantının ana konusu Musul'un çözülemeyen anarşik sorunu olur. Görüşmenin sona ermesinin ardından Irak'ın kuzey bölgesinde yer alan Süryani Katolik Manastırı'na giderek, çevreye dair notlar alıp, fotoğraflar çekmiştir. İki gün kaldığı Musul'dan ayrıldıktan sonra, Erbil'in 60 km batısında, eski Asur şehirlerinin kalıntılarının bulunduğu El-Hamdaniya kasabasına doğru yola çıkar. Kasabaya ulaştıklarında ilk olarak Jacobite Süryani Hıristiyan Kiliselerine ziyaret düzenler. Havanın kararmaya başlaması üzerine daha önce belirledikleri bir tepenin yamacında kamplarını kurarlar. İlk ziyaretçileri gündüz tanıştığı manastırın piskoposu olur. Bir gün sonra tekrar buluştuğu piskoposla manastırın üst terasına çıkarak saatlerce sohbet eden Gertrude Bell, 6 Mayıs tarihli günlüğüne, *"Akşam saat 16.00'da kampı kurduk. Burada bir piskopos var. Onunla birlikte, kapının üstündeki yüksek bir terasa girdim ve güneş batarken piskopos bana tüm manastırların hikâyesini anlattı,"* satırlarını not düşer.

Geceyi kampta geçirdikten sonra öğlen saatlerinde ziyaret ettiği Yezidi din adamı Ali Bey tarafından büyük bir ilgiyle karşılanır. Misafirlerine çay ve kahve ikramında bulunan Ali Bey'le yaptıkları uzun soluklu söyleşide Yezidi Kürtlerin gelenekleri, endişeleri ve sorunları masaya yatırılırken, Osmanlı hükümetinin Yezidiliğe karşı tutumuna vurgu yapılmıştır. Akşam yazdığı günlüğünde, Yezidilerin uzun, kıvrıkcık sakallarını ve davranışlarını Asur kabartmalarındaki başlara ve Sabîîlerin özelliklerine (Âdem, Nuh ve Vaftizci Yahya'yı peygamber kabul eden bir dindir) benzeten Bell, ayrıca yaylada ibadet etmenin Yezidiliğin bir geleneği olduğuna ve kadınlarının ne çok açık ne de çok kapalı oldularına dikkat çekmiş, konuşulan Kürtçeyi de anlamakta zorlandığını belirtmiştir.

10 Mayıs'ta Irak'ın kuzey bölgesinde yer alan ve çoğunluğu Kürt olan Zakho'da (Zaho) mola verdiği sırada, karşılaştığı eski arkadaşı Fransız Maurel ile bir süre bölgenin ekonomik sorunları hakkında sohbet eder. Moladan sonra yoluna devam eden ekip, 11 Mayıs'ta ulaştıkları Silopi'nin Hassana (Kösreli)

köyünün yakınında yer alan kayalık bir vadide kamp kurmaya karar verir. Bölge gezilerinde kendisine rehberlik yapması için anlaştığı papazın kardeşi Şima, çıkacakları dağ koşullarının ağır olacağını ve bu yüzden keçi yününden yapılmış ayakkabıları giymesini ister. Bu tür ayakkabıları giymeye pek alışkın olmayan Bell, Şima'yı kırmayıp yün ayakkabıları giyse de, bir süre sonra ayağına batmaya başlayan taş ve dikenlerden dolayı yün ayakkabıları çıkarıp, tekrar botlarını giymek zorunda kalır. İki gün geçirdiği Hassana'dan ayrılan Gertrude, Musul Vilayeti Dohuk ve Erbil şehirlerini birbirine bağlayan Azakh adlı bir köye doğru yola çıkar. Yol boyunca sık sık durup bölgede yer alan köprülerin, dağların, akarsuların ve kalelerin yerlerini haritada işaretleyip, fotoğraflarını çeker.

Midyat'ta Bir Hırsızlık Vakası

İngiliz ajan Bell, 22 Mayıs 1909'da "Khakh" (ABD istihbaratının Mardin-Midyat'ın bir bölümüne verdiği isim) diye tabir edilen bir bölgede yapımı 4. yüzyıla dayanan Mor Eşayo Kilisesi'ni ziyaret eder. Aynı gün dönmeyi planladığı gezisini bir gün daha uzatmaya karar verdikten sonra, geceyi geçirmek üzere Hah köyüne (Midyat-Anıtlı Süryani köyü) yakın bir alanda kurdukları kampa geçerek uyur. Gecenin ilerleyen saatlerinde dışarıdan gelen sese uyandığında, bir kişinin dizinin üzerine çökmüş gölgesini fark eder. Sivrisinekler için muhafaza olarak yatağının üzerine astığı tülü düzeltip dışarı çıktığında ise adamın çadırların arasından kaçarak kaybolduğunu görür. Bu olaylar yaşanırken nöbetçi zaptiyelerin hâlâ uyuyor olmasına sinirlenen Bell, nöbetçileri uyandırıp olanları anlatır. Suçluluk hissine kapılan askerler bir süre çadır çevresinde hırsız bulmaya çalışsalar da soyguncuya dair herhangi bir ize rastlayamadan geri dönerler. Gün aydınlanmaya başladığında gördükleri manzara karşısında ikinci bir şok daha yaşarlar. Çünkü gece karanlığında tam olarak kontrol edemedikleri çadırlarında yere serdikleri halılar dahil olmak üzere, fotoğraf makinesi, elbiseleri, çizmeleri, çektiği fotoğrafları, yazdığı

günlük ve içinde kamp malzemelerinin bulunduğu valizler hırsız tarafından çalınmıştı.

Çalınan eşyaları bulunmadan kampı terk etmeyeceğini söyleyen ajan Bell, kampa yedi saat uzaklıktaki Mizizah köyünün (Midyat-Doğançay) ağası İsmail oğlu Çelebi'den eşyaların bulunması ve soyguncunun yakalanması için yardım talep eder. Çelebi Ağa, Cizre'den Mardin'e uzanan bir bölgede geniş bir nüfuza sahip olup, Müslümanlar ve Süryaniler tarafından sevilen bir isimdir. Gertrude, askerlerden önce Çelebi Ağa'ya başvurmasının sebebini, suçsuz olduklarına inandığı Hah köyü sakinlerinin askerler tarafından sıkıştırılıp suçlanmalarını engellemek amaçlı olduğunu açıklar.

Bell'e göre çadırların kurulduğu vakit Zahuran köyünden üç kişi çevrelerinde dolaşıyordu. Ve yine aynı köyden bir çoban yol üzerinde düşürdüğü cüzdanını ve eldivenini bulup çadıra getirmişti. Söz konusu gelişmeler Zahuran köyünü şüpheli duruma getirmekteydi. Çelebi Ağa, bu açıklamaları dinledikten sonra, adamlarını yanına alarak, Zahuran (Midyat köylerinden) köyüne gider. Gertrude, saatlerce bu yönde araştırma yapan Çelebi Ağa'nın olumlu bir sonuca ulaşamaması üzerine, yardımcısını Diyarbakır valisine ve Diyarbakır İngiliz konsolosuna telgraf göndermesi için Midyat'a gönderir.

Telgrafın yetkililere ulaşmasından hemen sonra Midyat'tan Hah köyüne gelen 10 zaptiye ve 50 asker, Çelebi Ağa'nın adamlarıyla birlikte yeni bir araştırma yapmak üzere tekrar Zahuran köyüne giderler. Akşama kadar süren yeni araştırmadan da sonuç alınamayınca, Diyarbakır'a gitme kararı alınır. Sabah yola çıkmak üzere hazırlık yapmaya başladıklarında, bir köylü koşar halde "*Mallarınız geri geldi! Mallarınız geri geldi!*" diyerek, yanlarına gelir. Çalınan eşyaları bulduğunu söyleyen köylünün tarif ettiği yere gidildiğinde, para dışında çalınan tüm eşyaların bir kayanın üzerinde olduğu görürler. Eşyaların bulunmasıyla birlikte köylülerle yaşanan kırıngnlık sona ermiş, Hah'tan ayrılma zamanı gelmişti. Önce toplanan kamp malzemeleri, bir süre sonra da kendisi Midyat'a doğru hareket eder.

Ajan Leydi'nin Diyarbakır Günleri

29 Mayıs 1909 tarihinde Midyat'tan ayrılan ajan Bell, en-dişe dolu bir yolculuğun ardından 31 Mayıs Pazartesi günü Diyarbakır'ın Mardin kapısına ulaşır. Burada ziyaret ettiği Konsolos Rawlins'le bir süre sohbet ettikten sonra konaktan ayrılmak ister. Ancak konsolos gitmesine izin vermemiş, ge-ceyi kendileriyle birlikte geçirmesini istemiştir. Bell, ailenin yeni doğmuş bebekleri olmasından dolayı kendilerini rahatsız etmek istemediğini söylese de konsolosun ısrarcı tavrına ka-yıtsız kalamayarak geceyi konakta geçirmeye karar vermiştir. Sabah uyandığında konaktan ayrılan Bell, Diyarbakır'da has-tanesi olan Doktor Ward'la buluşarak bölgede yaşanan olaylar hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Doktora göre, bölgede Hristiyanların koruyucusu olan milli aşiret reisi İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra, Hristiyan köyleri yağmalanmış, olaylar önüne geçilemez bir hal almıştı. Bu bilgileri yetersiz bulan İngiliz ajan, İbrahim Paşa'nın ikinci eşi Hacı Adile Ha-nım ve Hristiyan uşağı ile bir araya gelerek gizli görüşmeler yapar. Adile Hanım'a göre, çocukları tehdit altındadır ve böl-gedeki gayrimüslimlere yardım edilmediği takdirde katliama maruz kalmaları kaçınılmazdır.

Doktor Ward ve Adile Hanım'la yaptığı görüşmelerden sonra, Diyarbakır'daki kaleyi incelemek üzere merkeze inen Bell, günlüğüne Diyarbakır surlarını tehditkâr ve korkutucu bulduğunu not düştükten sonra çevredeki kahveleri dolaşarak halktan istihbarat toplar. O gün yapmış olduğu görüşmelerden elde ettiği sonuçları rapor haline getirerek İngiliz hükümetine gönderen İngiliz ajanın raporunda, bölgede bir huzursuzluğun olduğu ve bu huzursuzluğun İstanbul'dan gelecek bir haberle isyana dönüşebileceği, bölgenin demografik yapısı, konuşu-lan dillerin oranlarına yönelik tespitleri ve doğudan kuzeye doğru gidildiğinde Türkçe konuşmaların arttığı yönündeki konular yer almaktaydı. Türkçeyi akıcı konuşmakta zorlandı-ğında yardımcısı Fattuh'tan yardım almak zorunda kaldığını

belirten Bell, bölgede Nuh'un gemisiyle ilgili bir araştırma da yapmıştır. Bu konuya yönelik görüştüğü Babil, Nasturi ve Müslümanlara göre, Nuh'un gemisi sular çekildikten sonra Ararat (Ağrı) Dağı'na değil, Cudi Dağı'na oturmuştur. Farklı kesimlerden aldığı ortak görüşe itibar ederek, bundan sonra aynı tezi kendisinin de savunacağını belirtmiştir.

6 Haziran'da Maden üzerinden Elazığ'ın Harput ilçesine gitmek üzere yola çıkan Bell, 7 Haziran'da ulaştığı Harput'ta Amerikan Konsolosu Masterson tarafından karşılanır. Konsolos Masterson'la birlikte Urartular tarafından yapılan Harput Kalesi'ni ziyaret eden Bell, daha sonra akşam yemeğini birlikte yiyeceği valiyle buluşur. II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşad Efendi'nin getirilme sürecinin değerlendirildiği sohbette; vali, II. Abdülhamid'in düşürülmesinden memnun olduklarını, Sultan Reşad'ın ise barış yanlısı bir politika izlemesi halinde başarılı olabileceğine inandıklarını ifade etmiştir. Akşam yemeğinden sonra tekrar bir araya geldiği Amerikan Konsolosu Masterson'un anlattıklarına göre, yaşanma ihtimali yüksek olan bir katliamı bizzat kendisi önlemiş ama gerginliği tam manada çözmeyi başaramamıştı. Bu nedenle Harput Ermenileri yeni bir toplu katliam tehlikesiyle karşı karşıya olup, korku içinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Konsolos Masterson, önlediğini iddia ettiği katliamın ayırtılarını İngiliz ajan Bell'e şu sözlerle aktarmıştır:

"Amerikan misyonerleri, Nisan'ın 17'sinde altı saat uzaklıkta bir köy tepesinin altında çok sayıda Kürt'ün toplandığını ve bir katliam hazırlığı olduğunu haber verdiler. Hemen altı askerle birlikte bir görevliyi valiye gönderdim. Askerler ve kavas hava kararmadan köye vardıklarında, köyün Müslümanlarla sarılmış olduğunu görünce müdahale edip kalabalığı durdurmuşlar. Daha sonra yirmi asker daha gönderdik. Orada bulunan Müslümanlar askarlere tepki göstermiş ve biraz daha geç gelseydiniz hepsinin işini bitirmiş olacaktık."

Bell, üç günlük Diyarbakır gezisine yönelik yaptığı bir analizinde, İstanbul hükümeti tarafından 19 Nisan'da Diyarbakır valisi dahil olmak üzere tüm Osmanlı idarecilerine bir telgraf gönderildiği ve bu telgraf sayesinde olası bir katliamın önüne geçildiğine dikkat çekmiş, İttihat ve Terakki'nin yerel komitesinin de eline geçen telgrafta Hristiyanlara yönelik rahatsızlıkların baş göstermesi halinde desteklenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Yine aynı analizinde, Hristiyanların ve Müslümanların endişe içinde oldukları ve fırsat bulmaları halinde birbirlerini boğazlayacaklarını sözlerine ekleyip, yeni hükümetin Hristiyanları korumaya çalıştığının altını çizmiştir.

Yeni gezi programında Zaho ve Dahuk (Duhok) üzerinden Hristiyan köyü Hasanah'a ulaşmak olan Gertrude ve ekibi, Dicle Nehri'ne dökülen Hezil çayını geçtikleri sırada kar sularının yol açtığı bir akıntıya kapılırlar. Akıntı nedeniyle sarsılan botta dengesini kaybeden yerli halktan iki kız nehre düşmek üzereyken son anda kurtarılırlar. Dört buçuk saat süren yolculuğun sonunda Nasturi ve misyonerlerin de yaşadıkları Hristiyan köyü Hasanah'a ulaşip kamp kuran Bell, sabah uyandığında Ermeni Manastırını ziyaret eder. Burada tanıştığı papazla bölgenin sorunları hakkında saatlerce sohbet edip, kahve içen Bell, bu yolculuğuna dair duygularını 1911 yılında yazdığı *Amurath to Amurath* kitabının "Zako'dan Diyarbakır'a-Diyarbakır'dan Konya'ya" adlı bölümünde genişçe anlatır.

Küçük Asya'ya Dönüş Yolculuğu

1909'da Tevfik Paşa tarafından Dahiliye Vekilliği'ne (İçişleri Bakanlığı) atanan ve samimi arkadaşım dediği Mehmet Ferit Paşa'dan aldığı telgraftan dolayı mutlu olan Bell, "Küçük Asya" diye adlandırdığı batı illerine gitmek üzere bölgeden ayrılmaya karar verir. Maden, Malatya ve Elazığ güzergâhını takip etmek suretiyle Diyarbakır'dan ayrılan Bell,

Ergani’de mola verdikleri bir sırada Küçük Asya’ya duyduğu özlemi, *“En sonunda Küçük Asya’ya gitmem gerektiğini hissediyorum, başka hiçbir ülkenin onunki gibi tepeleri ve gölleri yok, köyler kavaklık korularının ve gülümseyen vadilerin içinde kurulmuş. İnsanların hepsi Türkçe konuşuyor, bu da çok güzel, ben de tekrar kötü Türkçeme başlıyorum,”* sözleriyle günlüğüne aktarmıştır.

Boer Savaşı’ndan (1899) kalma tüfeğini ve fotoğraf makinesini heybesinden, bez parçalarına sarılmış tabancasını ise kuşağından eksiltmeyen kırk bir yaşındaki İngiliz Leydi, olgunluk döneminin büyük bir kısmını Osmanlı topraklarında geçirmiş, bölgenin demografik yapısını, stratejik konumunu ve aşiretlerin Devlet-i Aliyye’ye karşı tutumlarını çok iyi analiz edebilecek bir düzeye ulaşmıştı. Artık tek başına yolculuk yapıyor, kazılara katılıyor, tarihi ve stratejik sayılacak noktalarda incelemelerde bulunabiliyordu.

Malatya ve Kayseri Ziyareti

Seyahatlerinin büyük bir bölümü katır, at ya da deve sırtında geçen İngiliz ajan, 15 Haziran 1909’da ulaştığı Malatya’da Fırat Nehri’nin önemli bir kolu olan Tohma Çayı’nda (Malatya topraklarında Karakaya barajına dökülen çay) konaklamış, sabah kahvaltısını dağdan süzülen güneşin muhteşem görüntüsü altında yaptıktan sonra Erciyes Dağı’nın eteklerinde bulunan Çerkez köyünü ziyaret etmiştir. Birkaç gün burada konaklayan Bell, daha sonra antik dönemden beri önemli bir yerleşim yeri olan Aziziye (Pınarbaşı) ve çevresinde yer alan Asur, Hitit, Roma ve Bizans dönemine ait kalıntıları gezmiştir.

Manastırda inceleme yaptığı esnada Kayseri Misyonerlik Okulu’nda okuyan bir genç, Tomarza’ya neden geldiğini ve Halep’teki Ermenilerin durumu hakkında bilgisi olup olmadığını öğrenmeye çalışır. İlk başlarda gencin ajan olabileceği kuşkusuyla ihtiyatlı davranan Bell, bir süre sonra gencin misyoner öğrencisi olduğunu anlayınca, Halep’teki Ermeniler

hakkında bilgisi olmadığını ve bölgede tarihi mekânları incelemek adına bulunduğunu izah eder. Kayseri'ye dönmek üzere Manastır'dan ayrılan Gertrude, yol üzerinde misafiri olduğu Ahmet Ağa'nın evinde çay ve ayranını içip bir süre dinlendikten sonra, devam ettiği yolculuğun sonunda bölgenin en üst düzey konukseverliği ile karşılandığı Kayseri'ye ulaşır. Burada kendisini karşılayan grupla bir süre sohbet eden Gertrude Bell, yorgun olduğunu ifade ederek uyumaya gider. Normal şartlar altında uyumadan önce, bir sonraki gün çıkmayı planladığı yolculuk için gerekli malzemeleri ve o gün kullanacağı atı, eşeği ya da katırı geceden temin ederdi. O gece yapamadığı hazırlığı yorgunluğuna bağlayan Bell, ateşi yükselmiş ve kırgın bir halde uyanır. Bir müddet geziye çıkıp çıkmama hususunda kararsız kalsa da, kendisini toparladıktan sonra yardımcılarını katır ve malzemeleri hazırlamaları yönünde direktif verir.

Temin edilen katırlarla yola çıkan Bell, bir süre sonra iki tekerlekli bir at arabasına binmek suretiyle yolculuğuna kaldığı yerden devam eder. Gezi programında Adana-Kozan yakınlarında bulunan ve geçmiş 12. yüzyıla dayanan Kilikya Ermeni Kilisesi ve Yunan kitabelerinin yer aldığı ören yerleri vardır. Meşakkatli geçen yolculuğun sonunda istediği hedefe ulaşmış, bölgede bulunan tarihi yerlerin fotoğraflarını çekerek, haklarında uzun notlar almıştır. O gün için programladığı geziden gayet memnun olarak dönüşe geçmişti, tatlı bir yorgunluk hissediyordu. Adana-Kozan yakınlarında yer alan Anavarza Antik Kent'te Julia'nın mezarının yanı başında Kayserili hayvan tüccarlarıyla karşılaşır. Çadırın içinde oturan üç kişilik tüccar grubu kahve içmesi için Gertrude'yi içeriye davet ederler. Tüccarlarla Türkçe selamlaşıp, Türkçe sohbet eden Bell, samimiyet ilerledikçe ikisinin Yörük, diğerrinin ise Ermeni olduğunu fark edince mutlu olur. O anki duygularını aktardığı günlüğünde, *"Küçük bir çadırın yanında konaklayan birkaç tüccar vardı. Ve beni Türkçe selamlayarak kahve içmeye davet ettiler. Tanrı yardımcıları olsun. Onlar, hayvanları olan çobanlık yapan Kayseri'nin Ermeni ve Müslüman-*

larıydı. Onlar inançlarının kıymeti konusunda aralarında bir fark olmadığını söylediler. Bu hassasiyet çok hoşuma gitti,” ifadelerine yer verir.

Daha sonra Kayseri’nin ilçesi Tomarza’da bulunduğu bir rahiple Müslümanlarla olan sosyal ve ekonomik ilişkilerine yönelik bir sohbet gerçekleştirir. Rahip, Müslümanların Hıristiyan çocuklarına sahip çıktıklarını ve aralarında herhangi bir problem yaşanmadığını söyleyince şaşkınlığını gizleyemeyen Bell, bu sözler karşısında kendi kendine “*Niçin dünyadaki tüm Hristiyanlara sahip çıkamıyoruz*” diye hayıflanır. Tomarza Ermeni Manastırı’na ve bölgede bulunan Avşar obalarına hayran kaldığını ifade eden Bell, gece saat 23.00 sularında Ermeni burçlarının yamacında yer alan konaklama çadırlarına ulaştığında kalemi eline alır ve günlüğüne, “*Duş, elbise değişimi, öğle yemeği ve akabinde uyku, hepsi de nefisti. Tabii, sonra fotoğraf çekimi... Bir yapabildiklerim, iki tüccarların söyledikleri ve üçüncüsü geceleri sivrisinekler ve yılanların fısıltıları. Akşam yemeği ve uyku, mükemmel olmasa da...*” sözlerini aktarır.

1909’da bölgede yer alan Selçuklu eserlerini, kiliseleri ve tapınak kalıntılarını (Tomarza-Pınarbaşı) yakından incelemiş, şehrin çevresi de dahil olmak üzere gördüğü bütün tarihi ve stratejik noktaları en ince ayrıntısına kadar günlüğüne ekleyip, fotoğraflarını çekmiştir... Konjonktür gereği, sohbetlerinde ajan veya misyoner gözükmemeye çalışan Bell, sonradan kendisini ziyaret eden Ermeniler tarafından, kışkırtılmaya çalışılsa da, bu topraklarda kendisi için tehlike oluşturabilecek, istihbarat çalışmalarına engel teşkil edecek ya da deşifre olmasına neden olabilecek bir tarafgirlik içine girmemeye gayret etmiştir.

27 Haziran’da Konya Ereğli’ye ulaştığında artık at, deve ve diğer kamp malzemelerine ihtiyacı kalmamıştı. Çünkü Ereğli üzerinden trenle Karaman’a gitmeyi düşünmekteydi. Bu nedenle bütün malzemelerini orada satmış, yolculuğa hazır duruma gelmişti. Konya’da geçirdiği iki günün ardından

yakın arkadaşım dediği İçişleri Bakanı Ferit Paşa ve Hamdi Bey'i ziyaret etmek ve daha sonra Londra'ya geçmek üzere İstanbul'a doğru yola çıkmıştı.

1909 Tarihli Gezi Analizi ve Britanya'ya Dönüş

Yukarıda kısaca değindiğimiz hırsızlık vakası da dahil olmak üzere, Bell'in karıştığı olaylar ve tüm seyahatleri Osmanlı yetkililerince kayıt altına alınmaktaydı. Şöyle ki, Osmanlı döneminde ülkeye giriş yapan yabancılara belli süreler için "Mürur Tezkeresi" yani günümüz tabiriyle "vize-geçiş belgesi" verilir ve bu sayede gezip, konakladığı yerler ilgili mercilere raporlar halinde iletilirdi. Bu bağlamda, Gertrude'nin Doğu'daki stratejik bölgelere rutin olarak düzenlediği gezi kayıtları Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekmiş, Van, Diyarbakır, Sivas, Ankara, Musul, Karaman ve Şam vilayetlerinden hakkında raporlar istenmiştir. 1909'da ilgili mercilerce düzenlenen ve Ankara'ya gönderilen raporda, İngiliz bir kadının tehlike arz eder şekilde bölgede seyahat etmekte olduğu, hilafet ve İslamiyet aleyhinde çalışmalar yürüttüğü ve bu nedenlere bağlı olarak seyahatlerine kısıtlama getirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

Tüm bu raporlara rağmen seyahatlerine ve istihbarat çalışmalarına ara vermeyen Bell, 3 Temmuz 1909'da gittiği Eskişehir'de Fattuh'la buluşmuş, daha sonra yoluna devam ederek 4 Temmuz Pazar günü indiği Haidar Paşa (Haydarpaşa) Garı'nda İngiliz konsolosluk görevlisi tarafından karşılanmıştır. Geceyi Pera Palas Oteli'nde geçiren Bell, alışveriş yapmak üzere erken uyanıp pazara inmiştir. Uzun süredir Mezopotamya'da hareket halinde olmasından dolayı yeni elbiseler alma fırsatı olmamış, adeta ayrılmaz bir parçası haline gelen şapkaları da eskimişti. Bu nedenle çıktığı pazardan ilk olarak elbise ve şapka satın alan Bell, daha sonra İngiliz büyükelçisi baş tercümanı Gerald Fitzmaurice ve Hüsnü Bey ile akşam yemeğinde bir araya gelir. Uzun yılladır Girit Adası'na yönelik

yaşanan sorunların masaya yatırıldığı görüşmede, Yunanlarla savaşın eşiğine gelindiğine vurgu yapılarak, 31 Mart Vakası'nda İngiliz hükümetinin üstlendiği rolün altı çizilir. Bell'e göre Osmanlı hükümeti bu olayda hayatını kaybeden subay sayısını abartmıştır. Ve ayrıca İstanbul ve Adana'da ayaklanma meydana gelmemiş olsaydı Türk kuvvetleri Girit'e gireceklerdi.

İstanbul'da yaşayan Yahudilerin sorunlarını görüşmek ve bu görüşme sonunda alınması gereken yeni stratejileri belirlemek üzere 6 Temmuz'da gazeteci ve yazar olan Mr. Philip Graves buluşur. Graves, Bell'e, 31 Mart Vakası'ndan sonra sadrazam Ahmet Tevfik Paşa tarafından Maliye Bakanlığı görevine getirilen Cavit Bey'in Yahudi kökenli olduğuna ve bu atamada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli bir etken olduğunu anlatılır. Graves'in anlattıklarını pür dikkat dinleyen ve not alan Bell, Yahudilerin Müslümanlarla evlenmediğine dikkat çektiği günlüğünün devamında, *"Yahudiler Müslümanlarla evlenmezler. Bütün Selanik'te en gelişmiş medeniyete sahiptirler. Büyük dükkânları vardır. İstanbul hükümeti sürekli sıkıştırıyor, memnun değiller,"* sözlerine yer vermiştir.

İstanbul'daki gezileri devam eden Bell, bir sonraki görüşmesini yaptığı Galler doğumlu Binbaşı Hugh Poynter ile Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda, Ayasofya'nın yakınında bulunan St. Irene'ye gerçekleştirmek istese de, son anda karar değiştirmiş, Bizans İmparatoru I. Jüstinyen ve karısı Theodora tarafından 527-536 yılları arasında "Aya Sergios" , "Bachos Kilisesi" ve "St. Sofya" adıyla anılan ama Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle camiye çevrilen Küçük Ayasofya'yı ziyaret etmiştir.

7 Temmuz 1909'da ikinci kez buluştuğu *Times* gazetesi yazarı Mr. Philip Graves ile Yıldız Sarayı'nı ziyaret eden Bell, gördüğü manzaraya hayran kaldığını annesine gönderdiği mektupta, *"Perşembe sabahı Bay Graves ile Yıldız Köşkü'ne girip bahçelerin her yanına yürüdük. Bu, herhangi bir beceri olmadan ortaya koyulan kasvetli bir yerdir, ağaçlar o*

kadar dikler ki, tüm görüşleri gizliyor. Göletler yeşil yağlı suyla doludur. Her köşede dağınık kuşlar yaşıyor. Köşkler açık olsa da, saraylar halka kapalı. Burası inanılmaz mobilyalar ve yine dikkat çekici resimlerle dolu. Harem bahçesinde küçük bir restoran bulduk, yemek yedik. Görüyorsun ki, gezimiz her zamanki gibi olağanüstü eğlenceli oluyor ve bu yüzden cumartesi gününe kadar ayrılmak istemiyorum,” satırlarıyla anlatmaya çalışmıştır.

Bell, İstanbul Boğazı’nın kıyısında yer alan Kuruçeşme ve Rumelihisarı’nı ziyaret edip fotoğraflar çektikten sonra Galata Köprüsü’nün karşısında Graves’le buluşup yemek yemiştir. Hükümetle genç subaylar arasında yaşanan sorunların konuşulduğu sohbette Bell’e göre Milli Komite kendi içinde sorun yaşamakta olup, anayasa hâlâ tehlike altındadır ve yeni bir karşı geliş hareketi muhtemeldir. Ayrıca, Osmanlı hükümetinin maddi sıkıntı çekmekte olduğu ve bu sıkıntının giderilmesi için vergilerin düzenli bir şekilde toplanabilmesine yönelik hazırlanacak önerileri yetkili mercilere ulaştırmanın gerekliliğine de dikkat çekmektedir. Mezopotamya’da etnik bir savaş ihtimaline de değinen Bell, şayet bu yönde bir savaş başlarsa *“Türkiye’den Bağdat’a kadar büyük bir ordu yerleştirir, arkalarında ne tür bir güç bulunduğunu göstermek isterdim,* demek suretiyle de Türklere karşı duyduğu nefretini bir kez daha ortaya koymuştur.

Takvim yaprakları 14 Temmuz 1909’u gösterdiğinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında sürdürmekte olduğu istihbarat çalışmaları sona eren İngiliz dış istihbarat örgütü MI6’nın *“Çöl Kraliçesi”* lakaplı gönüllü Ortadoğu casusu Gertrude Margaret Lowthian Bell, Büyük Britanya’ya dönmek üzere istasyona gelmişti. İstasyonda, Büyükdereli Mehmet Ali ve İstanbul’da bulunduğu süre zarfından kendisine eşlik edip, istihbarat sağlayan gazeteci yazar Mr. Philip Graves’i görünce duygulanmıştır.

MÜDAHİL OLDUĞU OLAYLAR

Aşağıda farklı başlıklar altında inceleyeceğimiz olaylar ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilme süreci İngiliz ajan Gert-rude'nin Osmanlı topraklarında (Musul) bulunduğu tarihlerde meydana gelmiştir. Ancak, olayların gerçekleştiği bölgelerden uzakta olması olaylara müdahil olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü gerek hükümet ve ordu içinde gerekse olayların yaşandığı şehirlerde İngiliz istihbaratıyla işbirliği yapmış kişi, subay ve hükümet yetkilileriyle sürekli olarak irtibat halinde olmuş, Osmanlı'ya karşı girişilen ayaklanmaları desteklemiştir.

Şimdi, Ajan Bell'in dolaylı da olsa müdahil olduğu 31 Mart Ayaklanması'nı ve bu olayın neticesinde II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşat Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun 35. padişahı olarak seçilme sürecini ve son olarak da Adana Ermeni Vakası'nı inceleyip, 1911 tarihinde tekrar döndüğü Osmanlı topraklarındaki istihbarat çalışmalarına geçiyoruz.

31 Mart Ayaklanması

23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanun-i Esasi kabul edilmiş, bu anayasaya dayanılarak da Meclis-i Mebusan kabul edilerek 1 Mart 1877'de çalışmalarına başlamıştır. Ancak 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi Meclis'in çalışmalarına gölge düşürmüştür.

II. Abdülhamid rejimine karşı güçlü bir muhalefet blok oluşmaya başlamıştı. Muhalefet blokunun tek ortak noktası II. Abdülhamid'i devirmek ve Meşrutiyet'i ilan etmektir. Diğer

konularda işbirliği sağlamakta zorlanan muhalefetin içinde liberal, Osmanlıcı, merkezîyetçi, İslamcı, mason, Türk, Müslim ve gayrimüslim gibi farklı eğilime sahip insanlar mevcuttu. Diğer bir ifadeyle Paşa'nın devrilme isteği dışındaki konularda anlaşmaları zordu. Muhalefetin doğmasını sağlayan önemli sebepler arasında, diğer etnik ve millî grupların, Osmanlı'nın yıkılacağına dair inançlarıydı.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Jön Türklerin Paris şubesi- nin özellikle Ahmet Rıza grubunun birleşmesi I. Meşrutîyet'in ilanını hazırlayan ve hızlandıran önemli sebeplerden biri olarak gözükmektedir. Bu birleşme ile askeri ve sivil kanadın birlikte çalışması kaçınılmazdı. Bu birlikteliği duyan Make- donya'daki Türk subayları 1908'de isyan bayrağını çekerek dağa çıkmışlardı. II. Abdülhamit bu isyanı bastırma konusun- da muvaffak olamayınca, Kanun-i Esasî'yi yeniden yürürlü- ğe koyarak 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutîyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır. 31 Ekim 1908'de terhis edilmesi gereken seksen yedi erin ve bir grup çavuşun terhis edilmeyip, Cid- de'ye gönderilmek istenmesi, Taşkışla'da ayaklanmalarına sebep olmuştu. Doğrudan hükümdara bağlı olan Hassa Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, özel eğitimli avcı taburunu isyan eden askerlerin üzerine göndermiş ve meydana gelen çatışmada üç asker hayatını kaybetmişti. İsyanın koordineli olmaması, bastırılmasını kolaylaştırmıştı.

14 Şubat 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin kurulması ile birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti fiilen iktida- ra gelmiş sayılıyordu. Muhalefet, Hilmi Paşa'nın sadrazamlı- ğına bir türlü razı olamadı. 26 Şubat 1909 tarihli bir kanunla medrese talebelerinin askere alınacağını açıklanması, protes- tolara neden olduğu gibi, ilmiye sınıfının da muhalefet safına geçmesine yol açmıştı. 6 Nisan 1909 gecesi *Serbesti* gazetesî- nin başyazarı Hasan Fehmi'nin kaymakam Şakir Bey ile Ga- lata Köprüsü'nden geçerken bilinmeyen biri tarafından taban- ca ile öldürülmesi, siyasal gerilimin doruğa çıkmasına sebep olmuştu. Yetkililer tarafından farklı seslerin çıkması ve halkın

cinayetin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki'yi göstermesi ise meşruiyet ve yasallık duygusunu sorgular hale getirmiştir.

Miladi takvime göre 13 Nisan 1909 sabahı, 1. Ordu içinde yer alan bir grup subay ve çavuş ayaklanma başlatır. Bu sırada bazı din adamları tekbirler eşliğinde gittikleri Meclis-i Mebusan binasını basarak, şeriat kurallarının eksiksiz uygulanmasını talep etmiş, Alaylı subayları ve ittihatçı olduklarını öne sürdükleri yüksek devlet görevlilerini öldürmüşlerdir. Sürek avının başladığı bu dönemde hükümet otoritesi tümüyle devre dışı kalmaya başlamış, Padişah'ın gözleri önünde Deniz Yüzbaşı Ali Kabuli Bey'i linç etmişlerdir.

Yeni ayaklanma basit bir güvenlik sorunu değildi ve ciddi önlemler alınması gerekiyordu. Ayaklanmayı bastırmaya yönelik harekete geçen 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, bünyesinde oluşturduğu özel bir birliği (Harekât Ordusu) ayaklanmayı bastırması için İstanbul'a gönderir. Yaşanan şiddetli çarpışmaların ardından isyan bastırılmış, Derviş Vahdeti'nin de aralarında bulunduğu birçok isyancı, Ayasofya Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir. 27 Nisan 1909 günü olaylarda ağır ihmali bulunan II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan kararıyla tahttan indirilerek yerine Mehmet Reşat Efendi, Osmanlı'nın 35. padişahı olarak tahta çıkarılmıştır.

İsmet İnönü hatıratında 31 Mart Vakası'na ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

"Edirne'de bir gün, İstanbul'da pek feci bir askeri ayaklanmanın başladığını işittik. Yeni rejimin (meşrutiyet) emniyet kuvveti olarak 3. Ordudan, yani Batı Rumeli'den (Selanik) İstanbul'a getirilmiş olan avcı taburlarının çavuşları, askerleri harekâta geçirmişler, padişah ve şeriat için ayaklanma tertip etmişlerdi. 31 Mart İrticai diye tarihe geçmiş olan bu olay, 13 Nisan 1909'da cereyan ediyordu. Avcı taburları, daha evvel temasta bulunup, hazırladıkları İstanbul ordusuna mensup bazı kitaları da zehirlemişler ve doğrucu Ayasofya'daki Mebusan Meclisi'ne giderek dinsizlerin cezalandırılmasını, İttihat ve Terakki mebuslarının ileri gelenlerinin teslim edilmesini istemişlerdi."

Mehmet Reşat'ın Padişah Seçilmesi

1844 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Sultan Reşat'ın çocukluğu babası Sultan Abdülmecid'in yanında geçer. Rahat bir yaşam süren Reşat'ın eğitime önem verilmediği gibi, şehzadelik dönemi de olmamıştır. Reşat bir süre hakkını savunmak istese de üzerinde baskı kurulmuş, dışarıya çıkması yasaklanmıştır.

II. Abdülhamid'in sultan olduğu döneme rastlayan 31 Mart Olayları sonrasında toplanan Meclis-i Milli 1909'da aldığı bir kararla II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği 65 yaşındaki Veliaht Reşat Efendi'yi tahta çıkarmıştır. Meclis-i Milli'nin aynı tarihli kararında “Reşat” isminin yerine “Mehmet” adının kullanmasına da karar verilmiştir. Padişahlık tahtına geçen Sultan Reşat'ın ilk icraatı ikamet sarayının ve cuma alaylarının değiştirilmesi ve ardından II. Abdülhamid'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı'ndan ayrılarak, Dolmabahçe Sarayı'na taşınması olmuştur.

Reşat'ın sultan seçilmesinde önemli bir rol üstlenen İttihat ve Terakki üyeleri sultan adına para basılmasına ve basılacak paraya da “Reşadiye” ismi verilmesine karar vermiştir. Adi suçluların, 31 Mart Olayı ile ilişkili olanların ve İttihat ve Terakki Partisi aleyhtarı siyasi suçluların asılması kararı alınmış olmasına rağmen Sultan Reşat bu karara uymayacağını açıklamıştır. Bir müddet bu kararında direten Sultan Reşat, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası idarecilerinin ısrarlarına fazla direnemeyerek idam kararını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu onaydan sonra darağacında asılma ve ortada kalan cesetler İstanbul'un rutin görüntüleri arasında sayılmaya başlandı. Sultan Reşat'ın 9 yıllık sultanlık dönemi 3 Temmuz 1918 tarihinde kalp yetmezliğinden dolayı vefat etmesiyle son bulmuş, cenazesi Eyüp'teki Sultan Reşat Türbesi'ne defnedilmiştir.

Adana Ermeni Olayları (13 Nisan 1909)

Aşağıda inceleyeceğimiz Adana Vakası meydana geldiği tarihlerde İngiliz ajan Bell, Irak'ta bulunmaktaydı ama

olayların patlak verdiği günlerde yasak aşk yaşadığı Konya Konsülü Dick Doughty Willie ile birlikte Anadolu'da yaşayan çok sayıdaki misyonerin paskalyayı kutlamak için Adana'da toplanmış olmaları ve aynı gün üç Türkün Ermeniler tarafından öldürülmesi tesadüf olamazdı. Dick'in Adana olaylarında gösterdiği başarı, sevgilisi Gertrude Bell tarafından yakından takip edilmiş, olayların yatışmasından sonra ödül olarak nişan almasını sağlamıştı. Adana olaylarının çıkış ve sonuçlarına yönelik farklı tezler ileri sürülmüş olsa da, biz en objektif haliyle sizlere aktarmaya çalışacağız.

Ermeni iskânına yönelik ortaya çıkmaya başlayan huzursuzluktan nemalanmak isteyen silah tüccarları, Türklerin Ermenileri katledeceği dedikodusunu yayarak, silah satın almalarını sağlıyorlardı. Ermenilerin Meşrutiyet'ten sonra Mersin ve İskenderun'dan Adana'ya getirdikleri silah sayısı on iki bin sekiz yüz rakamına ulaşmıştı. Bu silahlarla yetinmeyen Ermeniler bir yandan silah yığınağına devam ediyor, diğer yandan yerel eylemlere girişiyorlardı. 9 Nisan'da Müslüman iki gencin Adana'da Ermeniler tarafından vurulması, gerginliğin artmasına neden olmuştu. Müslümanlar Ermeni katilin kendilerine teslim edilmesini istiyordu. Ermeniler de daha önce Ermeni bir genci öldüren Türk'ün kendilerine teslim edilmesi halinde isteklerinin karşılanabileceğini söylüyorlardı. Teklifin kabul edilmemesi üzerine gerginlik tüm bölgeye yayılmış, sokaklar savaş alanına dönmeye başlamıştı. Bu çatışmaların birinde İmamzade Nuri Efendi adında bir Müslüman'ı şehit eden Ermeniler, 13 Nisan'da Adana'yı harabeye çeviren olayların başlamasına sebep olmuştur. Aynı akşam Türk ve Ermeni vatandaşlar arasında yaşanan başka bir silahlı çatışmada ise üç Türk, bir Ermeni daha hayatını kaybetmişti.

25 Nisan'da çatışmalar şiddetlenmiş, Adana'ya bağlı tüm ilçelere yayılmaya başlamıştı. Dört yol'da iki yüzü aşkın Müslüman katledilmiş, halkın mal, can ve ırzına kalkışılmıştır. Adana Valisi Cevat Bey Sadarete (Osmanlı'da Başbakanlık) gönderdiği iletide, Adana ve ilçelerinde katliam ve yağmaların önüne geçilemeyecek bir hal aldığına vurgu yapmıştır.

Bu ileti üzerine Vali Cevat Bey görevinden azledilmiş, yerine Burdur Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa atanırken, olaylar karşısında etkisiz kalan Kumandan Ferit Remzi Paşa da görevinden uzaklaştırılmıştır.

Harbiye Nezareti, olayların daha fazla yayılmadan önlenmesi ve asayişin sağlanması için bölgedeki askeri birlikleri Adana'ya gönderir. Vali ve kumandan aldıkları emir doğrultusunda silahların toplanmasını istemiş, yeni karakollar kurularak, devriyeler artırılmıştır. Şehrin ileri gelenleri Türk ve Ermeni vatandaşları ziyaret ederek gerginliğin sona ermesi yönünde çalışmışlar yürütmüşlerdir.

Haziran ayının sonlarına kadar üç Divan-ı Harp kurulmuş, olaylara karıştıkları tespit olunanları suçlarıyla orantılı olarak çeşitli cezalara çarptırmıştır. Dokuzu Müslüman altısı Ermeni olmak üzere on beş kişinin idam edilmesi ve şehirde gezdirilmeleri bu cezaların en acısı olmuştur. Olayların yatışmasından sonra hayatını kaybedenlerin sayısı çeşitli kaynaklarca yirmi bin olarak ortaya atılmış olsa da, Adana Valisi Mustafa Zihni Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği resmi raporda, Müslümanlardan bin dokuz yüz yirmi dört ölü beş yüz otuz üç yaralı; gayrimüslimlerin ise bin dört yüz elli beş ölü üç yüz seksen iki yaralı verdiğine yer verilmiştir. Bell'in dolaylı da olsa müdahil olduğu olaylara değindiğimize göre, 1911 yılında döndüğü Osmanlı topraklarında yürüttüğü istihbarat çalışmalarını incelemeye başlayabiliriz.

1911 TARİHLİ ŞAM GEZİSİ

Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Bell - Kahire

Şam'da Yeni Görev

5 Ocak 1911 yılında trenle Fransa'nın Lyon kentine (Marsilya ile Paris'in arasında yer alır) ulaşan Bell, istasyonda Federal Malezya Devleti'nin ilk genel sekreteri olan İngiliz asıllı Sir Frank Athelstane Swettenham tarafından karşılanır. Bir müddet burada zaman geçiren Bell, daha sonra gemi yoluyla devam ettiği yolculuğunun sonunda Mısır'ın Akdeniz

kıyısında bulunan İskenderiye şehrine ulaşır ve oradan da karayoluyla başkent Kahire'ye geçer.

15 Ocak akşamı ulaştığı Beyrut'ta yardımcısı Fattuh'un kendisini karşılamaya gelmediğini görünce hem üzülür hem de tedirgin olur. Başına bir olay gelmiş olabileceğinden korkar ve hakkında bilgi almak için Halep'e telgraf gönderir. Sabırsızlıkla beklediği cevap gelince mutlu olur. Çünkü Fattuh'un gelmeyişi hastalık ya da ölümcül bir nedene bağlı değil, sadece karın yolları yüzündendir. Yolların açılmasıyla Beyrut'a ulaşan Fattuh, Bell tarafından kendisine sarılmak suretiyle karşılanır.

Fattuh'u yeniden yanında görme mutluluğunu yaşayan Bell, Şam'a doğru yola çıkmış, 17 Ocak'ta da Şam'da olmuştur. Bir gün sonra annesine yazdığı mektubunda, *"Şam'da, hepimiz toplanıp konuları tartışıyoruz. Doğru kişilere tavsiye için geldim, ancak biraz düzenleme yapacağımı umuyorum,* sözlerini yazan Bell, adeta yazdıklarını teyit eder şekilde bölgede yaşayan Osmanlı karşıtı aşiret reislerini bir araya toplayarak saatlerce konuşmuş, öneri ve yardım sözünde bulunmuştur.

Bell, İngilizlerle işbirliğine hazır olduklarını ima eden aşiret toplantısının ardından bölgede demiryolu yapımını üstlenen İngiliz mühendis Mr. Perrin ile buluşarak, Şam'ın önemli noktalarından geçen demiryolu ve stratejik durakların bilgisini alıp, haritalarını çizer. Mühendis Mr. Perrin ile görüşmesi bittikten sonra vali ve Şam'ın ileri gelen resmi kimlikli isimlerinin yer aldığı bir toplantıya katılarak, Bedevilerle ilgili ifade edilen sözleri ve olası operasyon süreçlerini değerlendirir. Şam'daki istihbarat çalışmaları kapsamında görüştüğü bir diğer isim *"Çenesi düşük"* dediği Selim adındaki biri olmuştur. Daha önceden tanıştığı Selim'le yemeğe çıkan Bell, kendisine Suriye'ye yönelik sorular yöneltir. Selim, Suriye konusunda çok fazla bilgisi olmadığını bu konuda Muhammed Pasha Jerudi'nin kendisine yardımcı olabileceğini söyler. Eski dostu Jerudi ile evinin soğuk bir odasında görüşen Bell, Mezopo-

tamya ülkeleri hakkında istediği birçok bilgiyi elde etmeyi başarır.

Şam'dan üç gün sonra ayrılmayı planlayan Bell, aniden yağın kar nedeniyle bu yolculuğunu bir süre ertelemek zorunda kalmıştı. Karın durup, yolların açıldığı 9 Şubat'ta Şam'ın 40 kilometre kuzey doğusunda bulunan Al-Dumayr'a (Dumair) geçen İngiliz ajan, buradaki tapınak ve köylerin fotoğrafını çekmiş, yorulan deve ve atların yerine yenilerini satın almıştır. Yardımcısı yerel gazetelerin kendisi hakkında övgü dolu sözler yazdığını söyleyince mutlu olan Bell, bu mutluluğunu babasına yazdığı mektupta paylaşmıştır.

Ajan Bell'in Su Baskınıyla İmtihani

Yeni satın alınan deve ve atlarla yola çıkılmıştı. Hava soğuktu ve yağmur çiseliyordu, yağmurun şiddetini artıracakını tahmin eden Bell, kamp kurmaya karar verir. Hafif şiddette fırtına vardı ve çadırları kurmakta zorlanıyorlardı. Saatler süren bir uğraşın ardından çadırlar kurulmuş, ekip uykuya dalmıştı. Fattuh, gecenin ilerleyen saatlerinde şiddetini artıran fırtınanın çadırları yerinden sökebileceğini tahmin etmiş, yani kazıklarla sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen çadırın etrafını kaplayan kara ve çadırın içine dolan yağmur suyuna engel olamamışlardı. Durumun ciddiyetini fark eden Fattuh, seslenmek suretiyle Bell'i uykusundan uyandırmıştır. Kendisi yüksek bir yatakta uyuduğundan dolayı çadıra dolan suyu fark etmeyen Bell, uyandığında botlarının, şapkasının ve diğer malzemelerinin suyun üzerinde olduğunu görünce ne yapacağını şaşırır.

Öğleden sonra yağışın ve fırtınanın dinmeye başlamasıyla zarar gören çadırlar yeniden gözden geçirilmiş, ıslak olan malzemeler dışarıya çıkarılarak kurumaya bırakılmıştır. Zorlu geçen bir gecenin ardından sabah uyandıklarında çünkü kardan eser kalmamıştı ama halen soğuktu ve yerlerde don vardı. En çok da annesinin diktiği yün eldiven ve çoraplar için üzülüyordu. Belki zamanla don çözülecekti ama ne çorabı nede eldiveni eskisi gibi kullanışlı olmayacaktı.

Kampı toparlayıp yola devam etme zamanı gelmişti. Şiddetli esen rüzgâr ve donduran soğuğa rağmen Suriye'nin Ariha kasabasına doğru ilerlemeye çalışıyorlardı. Kimse deveye binemiyordu, çünkü bedenlerinin bitap düşmemesi için sürekli hareket halinde olmaları gerekiyordu. Hayvanlar susamış ve yorgun düşmeye başlamışlardı. Bu nedenle bir an önce su kaynağı bulmaları gerekiyordu. Rehber Ali, yakında bir kaynak olduğunu söylemiş ama oraya gidildiğinde sözü edilen kaynağın sadece bir kaya üzerindeki su birikintisi olduğu görülmüştür. Bir mil kadar daha ilerlendiğinde çamurlu olsa da bir su kaynağına ulaşılmıştı.

Su ihtiyacının karşılanması için ardından yola kaldıkları yerden devam eden ekip, gecenin ilerleyen saatlerinde yük develerinden dördünün olmadığını fark eder. Kısa süreli yaşanan bir tedirginliğin ardından ekipteki görevliler develeri aramaya çıkar. Saatler sonra geri gelen işçiler develerin izine rastlayamadıklarını söyleyince, eksik develere rağmen yola devam etme kararı alınır. Tam yola çıkacakları sırada biri hariç diğer üç devenin kendiliğinden geri gelmesi Bell ve yardımcılarını şaşırttığı kadar, mutlu da eder.

Irak Serüveni Başlıyor

Suriye'deki istihbarat çalışmaları bitip, çıktıkları yorucu bir yolculuğun ardından Güney Irak'ın liman kenti olan ve iki yıl önce de mola verdikleri Amij (Umm Qasr) körfezine ulaşan Bell ve ekibi, burada kamp kurmaya karar verir. Yağmurlu bir 23 Şubat sabahına uyanır uyanmaz hazırladıkları at ve develerle Anbar vilayetinin Kubeisa kasabasına doğru yola çıkan grup, akşamüzeri ulaştıkları Kubeisa'da bölgenin önemli isimlerinden biri olan şeyhin evine misafir olur. Fattuh, şeyhin konuşmalarından rahatsız olduğunu fark ettiği Gertrude'ye, yola çıkmaları gerektiğini söyleyerek oradan uzaklaşmasını sağlar. Şeyhin konağından ayrıldıktan sonra, Bağdat'ın 110 kilometre batısında yer alan Ramadi'nin bir mil ötesindeki bir

alandaki kamp kuran Bell, eksik malzemeleri satın alması için Fattuh'u kasabaya gönderir. Fattuh'un halen dönmediği bir sırada çadırın dışından gelen seslerle dışarıya fırlayan Bell, göz göze geldiği bir grup soyguncuyla kısa süreli bir boğuşma yaşar. Soyguncuların kaçmasından sonra kampa dönen Fattuh, çevrede yaptığı kontrollerde bir atın değerindeki tabancanın çalındığını fark edince, durumu ilgililere bildirir. Aldıkları şikâyet üzerine harekete geçen yetkililer, kampı koruması için iki askeri kampa gönderir.

26 Şubat sabahı kamptan ayrılan Bell'in bir sonraki durağı Irak Milh Gölü'nün batı kıyısındaki Ar-Rahaliyah kasabası olur. Göle yakın bir alanda kamp yapmaya karar verip, çadırları kurduktan sonra ördek avına çıkan Fattuh, birkaç saat sonra elinde bir ördekle geri döner. Akşam yemeğinin ardından gölde yıkanıp uyuyan Bell, bir sonraki gün ziyaret ettiği Ar-Rahaliyah ve çevresinde inceleme yapıp, fotoğraflar çeker. 1909 yılında ziyaret ettiği Ukhaydir kasabasını 3 Mart 1911'de tekrar ziyaret eden Bell, yanında taşıdığı 1909 tarihli harita üzerinde yeni düzenlemeler yaptıktan sonra Necef şehrine gitmek üzere yola çıkar. Bir süre kaldığı Necef'te, o güne kadar dolaştığı mağaraların, kiliselerin ve göllerin yerlerini gösteren haritalar çizmiş, Şii şeyhlerinden aldığı bilgileri notlarına ekleyip, fotoğraflar çekmiştir.

Yedi gün geçirdiği Necef kampından ayrılan Bell, 10 Mart Cuma günü Bağdat'ın güneyinde yer alan Babylon'a (Babil) bağlı Han Masalla kasabasında mola verir. Bir süre burada dinlendikten sonra Fırat Nehri'nin karşısına geçmek üzere feribotların bulunduğu kıyıya indiklerinde, binecekleri feribotun atları alacak kadar büyük olmadığını görürler. Bunun üzerine atların teknenin arkasına bağlanmasına ve o halde hareket edilmesine karar verilir. Bağdat'ın 100 kilometre güneyinde, Fırat Nehri'nin kıyısında yer alan El-Hille şehrinde teknedeki inen Bell, atların eyerinde tüfek olduğu halde pazara giderek alışveriş yapmak ister. Ancak yanlarına gelen bir polis silah taşımanın yasak olduğunu söyleyerek Fattuh'un tüfeğine

el koyar. Bell, polise çölde gezdiklerini ve bu nedenle silah taşımak zorunda olduklarını anlatmaya çalışsa da polisi ikna edememiş, tüfeği almasına izin vermek zorunda kalmıştır. Bu duruma öfkelenen İngiliz ajan, kaymakam ve askeri yetkililerle görüşüp silah taşıma konusunu çözüme kavuşturmuştur.

11 Mart 1911 sabahı bindiği tekneyle kasabadan ayrılan Bell, bir sonraki gün ulaştığı Bağdat'ta Hindistan doğumlu İngiliz inşaat mühendisi William Willcocks ile buluşarak hasret giderir. Daha sonra Bağdat'ta tarihi yerleri ziyaret ettiği esnada Bağdat'ın her noktasını bildiğini ve kendisini gezdirmekten onur duyacağını söyleyen Fransız Mimar Godard ile tanışıp, birlikte cami ve tarihi mekânları gezmeye devam etmişlerdir.

İngiltere ve Türkiye arasında gerginliğin artış gösterdiği bu yıllarda Bağdat'ta bulunan ajan Bell, arkeolog kimliği altında sadece kilise, cami ya da kaleleri gezmiyor, bölgede yaşayan ve Osmanlı'ya karşı olumsuz duygular besleyen aşiret ve kabileleri de ziyaret ediyordu. Ziyaret ettiği bu kişi ve aşiretler genellikle İngilizlerle işbirliğini kabul etmiş hükümet yetkilileri ve farklı etnik unsurlara, dinlere ve mezheplere bağlı insanlar oluyordu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ajan Bell, Ortadoğu'da İngilizler adına casusluk yapan isimlerden sadece biri ama çok iyi kamufle olabilmesi bakımından en iyisiydi.

İngiliz ajan, Irak'taki Türkmen şehirlerine düzenlemiş olduğu ziyaretlere ait tespitlerini günlüğüne aktarırken, o şehirlerden Arap ya da Kürt şehri olarak söz ediyor, görüştüğü kesimler sadece Arap, Şii, Yezidi ve Ermeni vatandaşlar oluyordu. Osmanlı yönetiminin kendilerine karşı uyguladığı yasalar, tutumlar ve davranışlar sohbetlerinin ana teması olup, elde edilen bilgiler istihbarat kapsamında değerlendiriliyordu. Günlüğünü ya da mektuplarını incelediğiniz zaman Türkler lehine bir duyguya ya da görüşe rastlamanız mümkün değildir. Sadece Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yer alan ama İngilizlerle işbirliği yapmış resmi makamların ya da temsilcilerin ismini ve onların İngilizlere yönelik kullandıkları övgü dolu söylemlerini görebiliyorsunuz. Şimdi, İngiliz istihbarat örgütünün gayriresmi arkeolog ve tarihçi kadın ajanı Gertrude

Bell'in sık sık gündeme getirip, haritasını çizdiği Bağdat hakkında kısa bir tarihi yolculuk yapıp, gezi programına kaldığımız yerden devam ediyoruz.

Bağdat'ın Fethi ve İngiliz İşgali

Bağdat'ı Safevilerden kurtarmak ve Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeleri hâkimiyeti altına almak isteyen Kanuni Sultan Süleyman 11 Haziran 1534 tarihinde Al-Irakeyn Seferi olarak adlandırılan sefere çıktı. Bu sırada Safevi İran hükümdarı Şah İsmail vefat etmiş ve yerine genç yaşta Şah Tahmasp geçmişti. 29 Ekim'de Hemedan üzerinden Bağdat'a doğru ilerlemeye başlayan Osmanlı ordusuna karşı direniş göstermeyeceğini anlayan Bağdat Valisi şehri boşaltmaya karar verir. 28 Kasım 1534 tarihinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın öncü kuvvetlerinin Bağdat'a girmesiyle, İslam dünyasının en önemli şehirlerinden biri daha Osmanlı hâkimiyetine geçer. Türklerin Bağdat'a girmesinden rahatsız olan Safeviler Bağdat'ı ele geçirir.

IV. Murat'ın 1638'de düzenlediği Bağdat Seferi'nin sonlarına doğru sonucun giderek kötüleştiğini gören Safeviler bir süre direnmeye çalışsa da teslim olmaktan başka çarelerinin olmadığına karar verirler. Ancak, I. Dünya Savaşı sırasında General Maude yönetimindeki İngiliz birlikleri 11 Mart 1917'de Bağdat'ı yeniden ele geçirmişlerdir. İşgal sonrası bir bildiri yayınlayan İngilizler işgalci olmadıklarını, buraya sömürgeci Türkleri bölgeden çıkarmak için geldiklerini iddia etmişlerdir. 1921'de Irak Krallığı'nın başkenti olan Bağdat, Lozan Antlaşması ile (1923) birlikte Türkler tarafından da resmen kabul edilmiştir.

Bağdat Eyaleti'ne Veda Vakti

26 Mart 1911 Pazar sabahı erken saatlerde Bağdat'tan ayrılan Bell, yedi saatlik bir yolculuğun ardından Bağdat'ın 50 kilometre kuzeydoğusunda ve Diyala Nehri'nin üzerinde yer alan Bakuba şehrine ulaşır. Burada kısa bir süre kamp yeri

için uygun bir alan araştırması yapan Bell, kampı hem kasabaya hem de su kaynağına yakın olması sebebiyle Diyala Nehri'nin kıyısına kurmaya karar verir. Geceyi kampta geçirdikten sonra, Diyala'dan İran sınırına kadar uzanan Hemrin Dağları'nı geçerek ulaştığı Kesrabad köyünde çay içip, haritasını inceledikten sonra çıktığı yol güzergâhında bulunan bir kulübeden hurma, ekmek ve yumurta alarak Khanikin şehrine doğru (Hanekin) hareket etmiştir.

Ajanın ulaşmak istediği asıl şehir Türkiye-İran sınırında yer alan Kasr-ı Şirin kasabasıydı. Çünkü mektupla aldığı bir emir vardı ve bunu yerine ulaştırmak zorundaydı. Bunun için de Pers sınırını geçmesi gerekiyordu. Ancak bir sorun vardı, kendisine eşlik eden Türk askerleri sınırı geçmek istemiyorlardı. Bell, düşünmüş ve tek çaresinin başka bir koruma timi bulmak olduğuna karar vermiştir. Ancak 13 yıl tutsak kalan ve tek gözünü kaybeden Mustafa Paşa diye hitap ettiği yaşlı bir amca bölgenin karışık ve Bağdat çevresinin İngilizler tarafından kuşatılmaya başlanmış olması sebebiyle yolculuğun tehlikeli olabileceğini düşünerek gece yola devam etmesine izin vermemiştir.

Mustafa Paşa'nın anlattıklarını dikkate alan Bell, geceyi burada geçirmeye karar verir. Gece Haç görevlileri, Kürt reisleri ve Arap aşiretlerinin önde gelen isimleri Bell'in kalacağı Paşa'nın evine akın etmişlerdi. Herkes bir telaş ve kaygı içindeydi ve Bağdat'tan gelecek haberlere kilitlenmişlerdi. Bir köşede oturan Bell, çok fazla söze girmeden ne dediklerini dinliyor ve hafızasına not ediyordu. Arapça ve Kürtçenin konuşulduğu odada, Arapça konuşulunca iyi anlayabiliyor, konuşmalar Kürtçeye dönünce daha pür dikkat kesilmek zorunda kalıyordu.

Nihayet sabah olmuş yola çıkma zamanı gelmişti. Mustafa Paşa, Bell'i yalnız göndermemeye kararlıydı. Yanına silahlı bir koruma vermiş, İran sınırını geçene kadar kendisine eşlik etmesini istemişti. İran topraklarına geçen Bell, sınırın öte tarafında at sırtında silahlı iki gencin kendisini izlediğini

fark eder ve yanındakilere kim olduklarını sorar. Yanındakiler *"Mustafa Paşa'nın sınırı geçip geçmediğimizi kontrol ettirmek amacıyla gönderdiği kişiler,"* deyince; rahatlar ve Kasr-ı Şirin'e doğru yoluna devam eder.

Kasr-ı Şirin'e ulaştığında gazetecilerin kendisiyle röportaj yapmak üzere beklediklerini görür. Gazetecilere bölgede yer alan sarayları incelemek için geldiğini söyleyen Bell, kendilerinden izin alıp kamp kuracakları yere gider. Malzemeleri indirdikleri sırada yanlarına gelen meraklı gözlerden tedirgin olunca, yanındakilere bölgede soyguncu olup olmadığını sorar. Davetsiz misafirler kendisine kasabalarında soygunun çok nadir yaşandığını ama rahat olması gerektiğini anlatırlar.

Ancak, sabah saat 05.30'da uyanmalarına sebep olan silah sesleri bölgenin dedikleri kadar güvenli olmadığını gösterir. Silah sesine uyanan Bell ve Fattuh dışarıya çıkarak ne olduğunu anlamaya çalışırlar. Çadırın etrafında kimse olmadığı gibi herhangi bir hareket de yoktur. Sıkılan kurşunun kendileriyle bir ilgisi olmadığını anlayınca rahatlamış halde çadıra geri dönerler. Çadıra girecekleri sırada yanlarına gelen Persli bir çocuk, babasının kasaba dışında kamp kurmalarının yanlış olduğunu ve kasabaya gelmeleri gerektiği notunu iletir.

Bir sonraki geceyi aynı kampta geçirmenin tehlikeli olabileceğini düşünerek, yeni bir kamp yeri bulmaya karar verilir. Yer arayış sürerken fırsat bulup ziyaret ettikleri Kerim Han Kalesi'nde Arapça konuşan bir süvari yanlarına gelerek ne yaptıklarını ve bölgeye neden geldiklerini sorar. Bell süvarilere kamp arayışında olduklarını ve güvenli bir yer bulmaya çalıştıklarını söyleyince, Arapça konuşan süvari kasabaya yakın bir yere kamp kurabileceklerini ve burada oldukları sürece kendilerini korumak için istedikleri sayıda asker verebileceğini söyler. Süvarinin teklifini uygun bulan Bell, kampın Han'ın bahçesinde kurulmasına karar vermiştir. Kamp kasabanın en güvenilir yerinde kurulmuştu ve artık rahat uyuyabileceği bir yatak ve çadırlarını koruma altına alan çok sayıda askeri vardı.

Bağdat'ta işgal süreci şiddetini ve hızını artırıyor, bulunduğu kasabada tedirginlik her geçen gün büyüyordu. Kendisine verilen bir görev vardı; Irak'tan başlayarak geçtiği Pers sınırına kadar yaşadıklarını, gördüklerini ve ziyaret ettiği aşiretlerin, mezheplerin ve resmi askerlerin Osmanlı'ya karşı düşüncelerini rapor haline getirip ilgili birime göndermek zorundaydı. Hazırlayacağı rapora Kasr-ı Şirin'de yapacağı çalışmalardan elde edilecek bilgileri de eklemek istiyordu. Bu kapsamda Kerbela kentinin yaklaşık 50 km güneyinde yer alan Ukhaidir Kalesi'nde inceleme yapmak bahanesiyle yerel yetkililer ve aşiretlerle yakın ilişkiler kurmuş, olası İngiliz müdahalesi durumunda bölge insanlarının Osmanlı'ya karşı tutumlarını öğrenmeye çalışmıştır. Bölgenin genel analizini yapmak adına çektiği resim ve çizdiği haritalar hakkında günlüğüne, *"Öğle yemeği ve çay içtiğim zamanlar hariç, çekim, ölçüm ve fotoğraf çekmek için bir an durmadım,* satırlarını yazmıştır. Bell'in tespit ettiği bir diğer konu ise bölgede yaşayan bir grup Kürt'ün sürekli silah taşıyıp, araçlardan ve insanlardan vergi aldığı yönündeki tespiti olmuştur. Bell'e göre insanları haraca bağlayan bu grup, vergi ödememekte direnen insanlara işkence yapıyor, seyahatlerine izin vermiyordu.

Türkmen Bölgesi'nden Doğu'ya Uzanan Yolculuk

Pers topraklarında görevi sona eren Gertrude Bell, önce nehir daha sonra karayolunu kullanarak Tuz Khurmatu ve Dakuk kasabalarını geçerek Kerkük'e ulaşmıştır. Kerkük bölgesinde ziyaret ettiği kiliselerin bakımsız ve karanlık olduğunu günlüğüne ekledikten sonra, Valiyle görüşmek üzere makamına gitmiş ancak Valinin Cuma namazında olması nedeniyle görüşmemiştir. Valinin geç gelebileceğinin söylenmesi üzerine makamdan ayrılarak önce Musul'a oradan da Ashur'a (Asur) geçerek belediye başkanıyla görüşür. Bölgede daha çok Türkçe ve Kürtçenin konuşulduğuna dikkat çeken Bell, bir müddet sonra çıktığı Karachok (Karaçok) Dağları'nın güneyinde yer alan bir düzlükte mola vermiştir.

Karaçok'da arkeolog arkadaşı Herr Preusser ile buluşarak bölgedeki kilise ve tarihi kalıntıları yakından incelemiş, Preusser'in gezi teorileri hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmiştir. Üç gün kaldığı Karaçok Dağları'ndan ayrıldıktan sonra Sincar Bölgesine giderek Yezidi din adamlarıyla bir araya gelmiştir. Yezidilerin sosyal yaşam, kültür ve hukuksal durumlarına yönelik notlar aldıktan sonra kaymakamla buluşup bölgenin demografik yapısı ve kiliselerin içler acısı durumu hakkında sohbet etmiştir. Sincar'dan sonra Mor Yakup Kilisesi'nin bulunduğu Mardin'in Nusaybin ilçesine doğru yola çıkan Bell, bir süre dinlenmek üzere yolda kamp yapmaya karar verir. Çadırları kurup dinlenmeye çekildikleri sırada aniden yağmura başlayan yağmur ve yağmura eşlik eden şiddetli bir fırtınaya yakalanırlar. Çadırları yerinden sökülüp, malzemeleri sele kapılan İngiliz Leydi, havanın normale dönmesiyle birlikte sağlam kalan eşyaların toplanması ve ardından yola devam edilmesi yönünde yardımcılarına direktif verdikten sonra, yaşadıkları bu anı günlüğüne not eder.

Kadın Casus Türkiye Topraklarında (15 Nisan 1911)

Bell ve yanındakiler zorlu geçen bir yolcuğun ardından 15 Nisan 1911 Cumartesi günü ulaştıkları Nusaybin'de kilise ve manastırları ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Ortodoks Hristiyanları için önemli bir bölge olan Tur Abdin'e geçerek, burada Bağdat demiryolu için araştırmalar yapan iki Fransız ve üç Alman mühendisle yapımı devam eden demiryolu hakkında sohbet etmiştir. Mühendisler demiryolu konusunda devam eden görüşmelerin ve antlaşmaların akıbetini sordukları Bell'den net bilgiler alamazlar. Bell, mühendislerin bu sorusuna cevap vermemesini konuyu bilmediğinden değil, gizli kalması gerektiğinden dolayı cevaplamadığını günlüğüne, *"Bağdat konusuyla ilgili olarak tarafımızca hangi anlaşmaya varıldığını sordular, ancak o acayip meseleyi açmayı sevmedim ve muhtemelen biliyorduk,"* ifadeleriyle yazmıştır.

Alman ve Fransız mühendislerin öğrenmeye çalıştığı, Bell'in ise bildiği halde anlatmadığı Bağdat Demiryolu konusunun ayrıntıları neydi? Uzun yıllar devletlerarası tartışmaya ve çatışmalara neden olan Demiryolu Projesi hususunda kısa bir açıklama yaptıktan sonra tekrar ajan Bell'in Mardin ve Midyat gezilerine döneceğiz.

Bağdat Demiryolu Projesi, II. Abdülhamid'in dünya çapında ses getiren, Batılı sömürgeci devletlerin iştahını kabartıp, çatışmalarına neden olan ve İngiliz istihbarat ajanlarının ilgi odağı haline gelen devasa bir projedir. Günümüz yüzyılında dahi önemini koruyan bu güzergâh, Ortaçağdan beri Doğu'yu Batı'ya bağlayan en önemli ticaret yollarından biri olup, "İpek Yolu" ve "Güneydoğu Yolu" denen ve Cebelitarık'tan Afrika sahillerini kat ettikten sonra Ümit Burnu'ndan dolaşarak Hindistan'a giden yolları kapsamaktadır. Alman ve İngilizler arasında yaşanan rekabette Almanların üstün gelmesi İngilizleri rahatsız etmiş, her defasında projeyi engellemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Irak ve Kuveyt petrol yataklarından endişe duymaya başladıklarında ise Balfour Kabinesi'nde Demiryolu Şirketi'nden ayrıldıklarını 1903'te resmen ilan ettiler, Demiryolu 1904'de Hardan ve Beyrut'a, bir yıl sonra da Hayfa'ya varmıştır.

Hakkı Paşa İngilizlere karşı bir sempati duyuyordu. Bu duyguyla hareket eden Paşa, Osmanlı Devleti'nin bozulan iç ve dış dengelerini yeniden tesis etmek için İngiltere'ye yaklaşılması gerektiğine inanmaktaydı. Bu bağlamda Bağdat Demiryolu Projesi yüzünden bozulan Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin düzeltilmesi için harekete geçen Hakkı Paşa, Osmanlı gümrüklerinin yüzde on birden yüzde on beşe çıkarılmasına itiraz eden İngiltere'ye bazı tavizlerin verilebileceğini hissettirdi. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa da Hakkı Paşa'nın düşüncelerine uygun olarak hazırladığı bir raporu İngiltere'ye verdi (1 Mart 1911). Notada, iki devlet arasında başlıca anlaşmazlık konusu olan Bağdat demiryolu ve Basra Körfezi'yle ilgili meselelerin müzakere edilerek İngilizlerin istediği şekilde çö-

zümlenebileceği ifade ediliyordu. Bütçe açığını kapatabilmek için gümrük gelirlerinin mutlaka artırılmasını isteyen Hakkı Paşa hükümeti her türlü tavize hazırdı. Fakat İngilizler, İttihat ve Terakki yönetiminin gittikçe kötüleşmekte olduğunu görek beklemenin daha yararlı olacağını düşündüler ve hemen cevap vermediler.

Bu sırada demiryolu çalışmaları ara vermeden devam etmiş, proje 1918'de Mardin ve Nusaybin'e kadar ulaşmıştı. Aynı yıllarda projenin bölünmesine yönelik alınan bir karara paralel olarak, Irak içinde Bağdat-Samarra hattı döşenmiş ve bu hatlar Anadolu'da inşa edilen hatlar ile birleştirilmek suretiyle, proje son halini almıştır.

El-Hatun'un Mardin ve Diyarbakır Günleri

25 Nisan 1911 tarihinde Mardin'e ulaşan Bell, birlikte iki gün geçirecekleri Amerikalı misyonerlerle bir araya gelerek bölgedeki önemli isim ve aşiretlerle görüşme yapıp, notlar almıştır. Aldığı notlara göre, hükümet Mardin'de felç geçirmektedir ve Mardin'i ayakta tutan tek güç sadece Amerikalı misyonerlerdir. Mardin'deki görüşmeleri sona eren Bell, bir gün sonra gittiği Midyat'ta kilise ve manastırları ziyaret edip, görüşmeler gerçekleştirir. İki gün kaldığı Mardin bölgesinde Süryanilerle yakın ilişkiler kuran El-Hatun, buradaki incelemeleri bittikten sonra iki yakasını Dicle'nin ayırdığı tarihi Hasankeyf kasabasına doğru hareket eder. 3 Mayıs'ta ulaştıkları Hasankeyf'te iki gün kamp yapan Bell, 5 Mayıs'ta bindiği sallla Dicle Nehri'nin karşısına geçmiş ve burada Eski Zaza Krallığı olarak bilinen Sophene bölgesinde bir süre mola verdikten sonra Batman ve Silvan üzerinden Diyarbakır'a geçmiştir.

6 Mayıs 1911 tarihinde ulaştığı Diyarbakır'da biriken aile mektuplarını okumak ve o güne kadar Osmanlı vilayetlerinden elde ettiği istihbarat bilgilerini İngiliz istihbarat örgütünün Türkiye temsilcilerine göndermekle meşgul olan ajan Gertrude Bell, daha sonra annesine yazdığı cevap mahiye-

tindeki mektubunda Halep ve İstanbul üzerinden İngiltere'ye dönmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Yazışmalarının bitmesinin ardından geceyi geçireceği Ermeni asıllı arkadaşı Thomas'ın evine misafir olur. Sabah uyandığında cami ve tarihi binaları gezmek isteyen Bell, yetkililerin giriş için izin belgesi istemesi üzerine İstanbul'daki Müze İdaresi'nden yardım talep eder. Bu girişimi sayesinde izin almayı başaran Bell, bu kez cephanelik olarak kullanılmakta olan bir kilisede yapacağı çalışmalar konusunda zorlukla karşılaşır. Bu izni almak için başvurduğu vali, söz konusu yerin cephanelik olduğunu ve bu nedenle oraya girmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Bu cevap üzerine geri dönmek zorunda kalsa da, bu izni alabilmek için gerekirse Savaş Bakanı (Harbiye Nazırı) Mahmut Paşa ya da Sami Paşa ile görüşmekte kararlı olduğunu belirtir. Dediğini yapan ajan Bell, İstanbul'daki dostları sayesinde Sami Paşa'nın telgrafla gönderdiği izin belgesini almayı başarır.

İznin direkt Sami Paşa'dan alınmış olması valinin de işi ni kolaylaştırmıştı. Artık, Bell'in taleplerini karşılamak için bir engel görmüyor, kendisine yardımcı olmaları için polis ve memurlar bile hizmetine verebiliyordu. Bu arada aldığı izinle harekete geçen Bell, çok merak ettiği kilisenin planını hazırlamaya başlamıştı. Duvarlardaki eski yazıları okumakta zorlandığı zaman şeyhlerden yardım alıyor, uygun olduğu zamanlarda Fransız Konsolosu M. Talausier ile yemeğe çıkıyordu.

Peygamberler Şehri'ne Duyduğu Hayranlık

11 Kasım Pazar günü Diyarbakır'dan ayrılan Bell, üç gün sonra kamp yapmak üzere Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde durur. Kamp kurdukları esnada Diyarbakır'da gözaltına alınan üç kişinin yakınları çadıra gelerek Bell'den yardım ister. Gelenlere ne yapabileceğini sorunca, Savaş Bakanı Mahmut Şevket Paşa ile görüşüp gözaltına alınanların serbest bırakılabilmelerini sağlamasını talep ederler. Bu isteğe duyarsız kalmayan Bell, İstanbul'a gittiğini ve ulaşınca da bu konuy-

la mutlaka ilgileneceğine söz verir. Viranşehir'deki son görüşmesini İbrahim Paşa'nın eşiyle yapan Bell'in bir sonraki durağı Şanlıurfa olur. Burada ziyaret ettiği Balıklı Göl'e hayran kaldığını annesine yazdığı mektupta, *"Yakalanması yasak olan doğal balıklarla dolu kutsal havuzlarda anılar yatıyor. Müslümanlar balıkları yemle besleyip, dua ediyor. Cami ve havuz söğüt ağaçlarıyla harika gözüküyor. Türkiye'de gördüğüm en güzel yerlerden biri. Balık beslemek için orada uzunca bir zaman geçirdim. Gerçekten çölün yorucu günlerinden sonra kendimi temiz su, ağaç ve zarif kulelerin güzelliğinden uzaklaştırmak mümkün değildi. Daha sonra, en keyifli olan, yüksek bahçemde öğle yemeğimi yedim"* sözleriyle anlatır.

Gezileri kapsamında istihbarat toplamayı da ihmal etmeyen ajan Bell, Misyonerlik faaliyeti yürüten Amerikalılarla görüşüp, bilgi alışverişi yaptıktan sonra Edassa'dan (Urfa) ayrılıp, Gaziantep üzerinden genç arkeolog Thomas Lawrence ile tanışacağı Karkamış'a (Suriye-Türkiye sınır kapılarının kesiştiği nokta) doğru hareket eder.

Günümüzde Bell'in Lawrence ile tanışması konusunda farklı tarihler ve tezler ileri sürülmektedir. Bu konuya açıklık getirmek ve sizlere net tarihler vermek bağlamında İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın resmi olmayan ama gönüllü ajanı Gertrude Bell'in tanışma anına yönelik 21 Mayıs 1911 Pazartesi günü yazdığı mektubu Türkçeye çevirmek suretiyle aktarıyor, isimleri tanıtmak için de parantezler açıyorum.

"Kaymakam ve komutan beni görmeye geldi. Hogarth (Arkeolog David George Hogarth) ayrılmış ama Bay Thompson (İngiliz Arkeolog Reginald Campbell Thompson) hâlâ Karkamış'ta. beş saatlik yolcuktan sonra oraya (Karkamış) yetiştim. Bay Thompson'u gördüm ve gezgin ve ilginç bir çocuk olan Lawrence adlı bir gencin benimle konuşmak için beklediğini fark ettim. Bana kazılarını ve buluntularını gösterdiler ve onlarla keyifli bir gün geçirdim."

Görüldüğü gibi mektup gayet açık olup, net ifadelerle yer verilmiştir. Bell, Lawrence'yi Karkamış'ta tanıyor ve Lawrence bu kazı çalışmasında İngiliz ajanı değil, sadece arkeoloji

asistanı olarak görev yapıyordu. Şimdi bu konuyu ayrı bir başlık altında inceleyerek, belirsizliği gidermeye çalışalım.

Thomas Lawrence ile Tanışma Analizi

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlamaya yönelik kullandığı tek ajan arkeolog ve tarihçi kimliğiyle tanıdığımız Gertrude Bell olmamıştır. Bu dönemlerde Osmanlı bünyesindeki farklı makam ve kişileri ajan olarak kullanılmış ya da stratejik kurumların bünyesine dışarıdan sızdırılmıştır. Osmanlı'nın parçalanma sürecinde bölgeye seyahat edecek olan farklı meslek gruplarıyla işbirliği yapan İngiliz istihbaratı, bu kişilerden bulundukları bölgelerde istihbarat çalışmaları yapmalarını istemiştir. Osmanlı topraklarına seyahat eden bu ajanlar bulundukları bölgelerin coğrafi, tarihi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına yönelik gizli notlar tutup, fotoğraflar çekmişlerdir. Doktor, avukat, gazeteci, tarihçi ve arkeolog gibi kimlikler taşıyan bu ajanlar, elde ettikleri bilgileri analiz edilmek üzere İngiliz istihbarat teşkilatına gönderiyorlardı. Bilgileri alan uzman analizci personeller, farklı meslek gruplarından aldıkları istihbarat raporlarını karşılaştırmak suretiyle en doğru sonuca varma imkânına sahip oluyorlardı.

Başta Osmanlı'nın hâkimiyet kurmuş olduğu bölgeler olmak üzere, Ortadoğu ülkelerinin tamamında farklı etnik unsurlara mensup aşiretleri Türklere karşı ayaklandırıp, karşı cephe oluşturmak gayretinde olan isimlerden biri de "Arabistanlı Lawrence" lakabıyla tanıdığımız Thomas Edward Lawrence (1888-1935) olmuştur. Ajan Gertrude Bell, kendisinden 20 yaş küçük olan İngiliz arkeolog Lawrence ile 1911'de Karkamış'taki arkeolojik kazılarda karşılaşmıştır. Thomas Lawrence bu dönemde İngiliz istihbarat örgütünün ajanı değil, sadece arkeolojik kazı çalışmalarına katılan bir arkeoloji asistandır. Kitabımızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz gibi, bu karşılaşma Edward Lawrence'nin hayatını değiştirmekle kal-

mamış, Osmanlı'nın çöküşüne zemin hazırlayan önemli isimlerden biri haline getirmiştir.

Karkamış ziyaretinden sonra yardımcısı Fattuh'un şehri olan Halep'te bir süre mola veren Bell, oradan Beyrut'a geçerek İstanbul yolculuğu için hazırlık yapmaya başlamıştı. 31 Mayıs 1911 akşamı ulaştığı İstanbul'da iki gün kalmayı planladığı Pera Palas Otel'i'ne yerleşir. İstanbul'da kaldığı süre zarfında İngiliz elçiliğini her gün ziyaret ederek, yetkililerle görüşmeler yapar. Bu ziyaretler kapsamında Harbiye Nazırı Mahmut Şevki Paşa'nın istifasıyla yerine atanmış olan Nazım Paşa'yla görüşüp, Eski Saray'ı (Saray-ı Atık - Topkapı Sarayı yapılmadan önceki saray) gezmek için izin belgesi alır. Eski Saray'ı gezen Bell, daha sonra Londra'ya gitmek üzere kaldığı otele giderek hazırlık yapar.

İngiliz ajan Gertrude Bell, Ermeni kökenli yol arkadaşı ve uşağı olan Fattuh ile at sırtında gerçekleştirdiği 1911 tarihli seyahatinde, Osmanlı topraklarında yaşayan Arap, Türkmen, Kürt, Keldani ve Asurî aşiretleriyle yakından ilgilenmiş, gezdiği bölgelerin sosyal, kültürel, tarihi, ekonomik ve demografik durumlarına dair tespitler yapmıştır. Tarihçi ve arkeolog kimliğiyle resmi yetkililerle çok kısa bir sürede samimi olup, güvenlerini kazanabilmiştir. Türk vatandaşlarının dahi girmekte zorlandığı stratejik bölgeleri dahi yakından inceleyerek haritalar çizmiş, raporlar tutmuştur. Farkında olmadan tuttuğu günlüğünde ya da yazdığı mektuplarda kendisi ile işbirliği yapan yerli ve yabancı ajanların ismini telaffuz etmiştir. İngiliz hükümetine sunmuş olduğu belgeler arasında, en dikkat çeken ayrıntı ise bölgedeki demiryolu hattı, zengin petrol kuyuları ve su yataklarının işaretlendiği haritalar olmuştur.

1913 TARİHLİ GEZİ PROGRAMI

Kral İbn Suud, Sir Percy Cox ve Gertrude Bell - Basra

Mezopotamya'da İstihbarat Çalışmaları

Haziran 1911 yılında İstanbul'dan ayrılarak Londra'ya giden Bell, yeni istihbarat çalışmaları yapmak üzere 23 Kasım 1913'te tekrar Beyrut'a dönmüş, kendisini limanda karşılayan yardımcısı Fattuh'u kamp malzemelerini getirmesi için Halep'e göndermişti. Malzemelerin gelmesiyle birlikte Şam'a doğru harekete geçen İngiliz ajan, 27 Kasım'da ulaştığı Şam'da zaman kaybetmeden istihbarat çalışmalarına başlamış ve bu kapsamda görüştüğü aşiretlere Osmanlı'ya karşı cephe almaları durumunda her türlü yardımın yapılacağına söz vermişti. Bell'in İngiliz yetkililerine ilettiği tespitlere göre, bölge halkı baskı altında olmasına rağmen duyarsız davranmakta-

dır. Bu insanları uyandırmak ve olası bir savaşta İngilizlerin yanında olmalarını sağlamak için bir kıvılcıma ihtiyaç vardır.

Bu görev bilinciyle geldiği Suriye’de daha önce İngilizlerle işbirliği yapmış kişi ve aşiretleri ziyaret ediyor ve onlardan Osmanlı’ya karşı yanlarında yer alabilecek başka aşiretlerin isimlerini alıyordu. Demiryolu projesi kapsamında kendisi ile birçok kez görüşüp bilgi aldığı Muhammed El-Bassam bu konuda kendisine yardımcı olan isimlerden biriydi. Ona güveniyordu, çünkü daha önce demiryolunun geçeceği yol güzergâhı hakkında kendisine bilgi vermiş, o da tüm servetini satarak demiryoluna paralel arsaları satın almıştı. Bu nedenle kendisine yanlış yapmayacağından emindi.

Muhammed’in demiryolu projesiyle ilgili anlattığı konuları değerlendiren Bell, Suudi Arabistan’da bir problem olabileceği endişesiyle bölgeye intikal etmeye karar verir. Yolculuk için temin edilen bir rehber ve on yedi deve ile Suudi Arabistan’a doğru harekete geçen Bell, 3 Aralık’ta ulaştığı Suudi Arabistan’ın Hail şehrinde zaman kaybetmeden araştırmalarına başlar. Yaptığı görüşmeler ve elde ettiği bilgiler doğrultusunda demiryolu projesinde herhangi bir sıkıntının olmadığına kanaat getirince rahatlar ve babasına gönderdiği mektupta Arap Yarımadası’nın ortasında yer alan ve sadece Muhammed Bassam’a söylediği Necid projesinden söz edip, projenin başarılı bir şekilde yürüdüğüünün altını çizerek. Anlaşılan oydu ki ajan Bell’in sözünü ettiği proje işliyordu ve Arabistan’da fazla kalmasına gerek yoktu.

Projenin sorunsuz ilerlediğinden emin olan El-Hatun’un gitme zamanı gelmişti. Hazırlanan develerle dönüşe geçilmiş, tarihler 5 Aralık’ı gösterdiğinde tekrar Şam topraklarına dönmüştü. Sıkılıyordu ama yapması gereken işler vardı ve bir süre daha Şam’da kalmalıydı. İkram edilen yemeklerin bol yağ içermesi kilo almasına neden olmuştu ve bu nedenle sürekli yürüyüşe çıkıyordu. Kalan görüşmelerini birkaç gün içinde bitiren Bell, ayrılmak için hazırlık yapmaya başlamıştı. Ancak havaların yağmurlu olması ve yardımcısı Fattuh’un

zatürre hastalığına yakalanması gidişini bir süre daha ertelemek zorunda bıraksa da, Fattuh'un iyileşmeye başlaması üzerine Al Dumayr'a doğru yola çıkar. Yolda silahlı bir grubun saldırısına uğrayan Bell ve ekibi saldırganlara karşı koymaya çalışsalar da bir develerinin vurulmasına engel olamazlar. O sırada yanlarına gelen bir Arap şeyhi tarafları sakinleştirmek suretiyle olayın daha fazla büyümesini önler. Sadırının can kaybı yaşanmadan atlatılması üzerine yoluna devam eden Bell, 25 Aralık'ta Ürdün'ün doğusunda yer alan arkeolojik Qasr el-Burqu bölgesine ulaşır.

Aralık 1913 yılında geldiği Ortadoğu'da, Arap devletlerini ve Osmanlı eyaletlerini gezen İngiliz kadın ajan Bell, istihbarat çalışmalarının sona erdiği 1914 yılında Birleşik Krallık'a geri dönmüş ve bir yıl sonra da MI6'nın resmi ajanı olarak Kraliyet'le el sıkışmıştır. Gertrude Bell, artık gönüllü ajanı olarak değil, MI6'nın resmi Ortadoğu ajanı olarak görev yapacaktı. İngiliz istihbaratına katılım yaptığı sırada devam eden I. Dünya Harbi'nde ittifaklar ve bloklaşmalar başlamıştı. Kadın ajanın yıllarca istihbarat çalışması yaptığı bölgelerde görevlendirilmesi an meselesiydi, nihayetinde beklediği görev teklifini almış, Ortadoğu'ya dönme zamanı gelmişti. Ajan Bell'in aldığı yeni görev yerine ve amaçlarına geçmeden önce I. Dünya Savaşı'nın nedenlerine ve MI6'ya katılım sürecine bakmakta yarar görüyorum.

I. Dünya Harbi'nin Sebep ve Sonuçları (1914-1918)

Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri, hammadde ve pazar rekabeti I. Dünya Savaşı'nın başlıca nedenleri arasında yer almaktaydı. İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya (1915'ten sonra), Sırbistan, Japonya, Romanya, Portekiz, ABD, Brezilya ve Yunanistan gibi itilaf devletleri ile Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya (1915'e kadar), Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin yer aldığı ittifak devletleri arasında dört yıl süren I. Dünya Savaşı başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu savaşın başladığı ilk süreçte taraf-sızlığını ilan etse de, Almanya sahip olduğu jeopolitik konu-mundan dolayı Osmanlı'nın da savaşa girmesini istiyordu. Buna karşılık harekete geçen İtilaf Devletleri, Osmanlı Dev-leti'nin savaşa girmemesi için kapitülasyonların kaldıracağını ve maddi yardım yapabileceğini teklif eder. Almanların savaşı kazanacağını düşünen İttihat ve terakki yönetimi kaybettiği toprakları tekrar geri alabileceği ümidiyle tek taraflı kapitülas-yonların kaldırmasına karar verir. Bu süreçte Midilli ve Yavuz adı verilen Alman gemileri Rus limanlarını bombalamaya baş-lamışlardı. Gerçekleşen bombalama ile birlikte Osmanlı artık resmen I. Dünya Savaşı'na girmiş oluyordu.

Osmanlı güçleri birçok cephede aynı anda savaşmak duru-munda kalmıştı. Kafkas (Anadolu) cephesinde Ruslarla, Çanakkale Boğazı ve Gelibolu sahillerinde ise İngiliz ve Fransız ittifak orduları ile kıyasıya bir çarpışma yaşanırken, İngiliz istihbaratı Osmanlı topraklarında yaşayan Arap aşiretlerini Türklere karşı ayaklandırma yollarını arıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu kan kaybetmeye ve dağılma sin-yalleri vermeye başlamıştı. İngiltere dahil olmak üzere birçok Avrupa ve Batı devletleri Osmanlı topraklarını nasıl paylaşa-cakları konusunda hesaplar ve ittifaklar yapmakla meşguldü. Osmanlı'nın sahip olduğu jeopolitik konum ve petrol yatakla-rı Batılı devletlerin iştahını kabartan önemli sebepler arasın-daydı. Osmanlı topraklarını işgal ve paylaşım sürecinde diğer sömürgeci devletlere nazaran Büyük Britanya'nın daha avan-tajlı olduğu gözüküyordu. Çünkü Ortadoğu hakkında sayısız konferanslar veren, kitaplar yazan, bölgeyi ve aşiretleri çok iyi tanıyan bir isme, yani "Çöl Kraliçesi" diye tanınan ajan Gertrude Bell'e sahiptiler.

Gertrude Bell'in MI6'ya Resmi Katılımı

Getrude Bell, 1892-1914 yılları arasında Ortadoğu'ya de-falarca seyahat gerçekleştirmiş ve bu seyahatlerden elde et-miş olduğu istihbarat bilgilerini, çekmiş olduğu fotoğrafları

ve bölgeye ilişkin çizmiş olduğu haritaları İngiliz hükümetine göndererek istihbarat alanındaki uzmanlığını ve tecrübesini kanıtlamıştı. İngiliz istihbaratı Bell'in bölgede yer alan aşiretlerle kurmuş olduğu samimi ilişkileri, konuşabildiği dilleri, yöre halklarının kendisine duyduğu hayranlığı çok iyi biliyor ve bu anlamda kendisini resmi kimlik altında Ortadoğu projelerinde kullanmak istiyordu.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Komisyonu'nda görevli olan Fabian Ware ile yaptığı görüşmesinde, Fransızların silah eksikliğinden dolayı operasyon yapmakta zorlandığını ve bu nedenle de can kaybının ve yaralıların her geçen gün arttığını öğrenen ajan Bell, 5 Ağustos 1915 tarihinde gönüllü İngiliz Kızıl Haç görevlisi olarak Fransa'ya gitmeye karar verir. Görevinin halen devam ettiği Kasım ayında İngiliz istihbarat örgütünden beklediği casusluk teklifini alır. Bell'in İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın resmi personeli olmasını sağlayan en güçlü etkenler; Osmanlı topraklarını, Arap ülkelerini, aşiretleri, bölgenin etnik yapısını, yol güzergâhlarını, petrol ve su kuyularını ve stratejik askeri noktaları çok iyi biliyor olmasından kaynaklanmaktaydı.

MI6 tarafından Kahire'de görevlendirilmeden önce, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Almanya'daki tutsak kamplarıyla ilgili rapor hazırlamasını istediği ajan Bell, yürüttüğü istihbarat çalışmaları sonucunda tutukluların işkenceye maruz kaldıklarını, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaştığını ve bu nedenlere bağlı olarak cezaevi koşullarının ivedilikle iyileştirilmesi gerektiğine dikkat çeker. Ancak tutuklulara ulaşmakta güçlük çekmeye başlayınca raporu tamamlamakta zorlanır. Bu konuda yardım talep ettiği Londra Piskoposu kendisine takip etmesi gereken süreci izah eder. Piskoposun önerdiği yolu izlemek suretiyle tamamlayabildiği istihbarat raporunu İngiliz Dışişleri'ne göndermeyi başarır. Cezaevi raporundan sonra kendisine Kahire'de görev alıp almayacağı sorulunca, Türklere karşı duyduğu kin ve nefretini kusabileceğine inandığı görevi

mutlulukla kabul edeceğini ifade eder. Kahire görevini neden çok istediğini, Türklere karşı duyduğu nefretin sebeplerini ve İngiliz istihbarat örgütünün kendisiyle ilgili düşüncelerini kısaca hatırlayalım.

Ajan Bell'in Türk Düşmanlığı

Bell, 1907 yılında İngiltere'nin Konya Askeri Konsülü Binbaşı Dick Doghty-Willie ile tanışmış, daha sonra uzun yıllar sürecek olan yasak bir aşka yelken açmıştı. Albay (Terfi etmişti) Dick bir askerdi ve o da Çanakkale'de Türk mevzilerine karşı savaşıyordu. Şubat 1915 tarihinde Dick'ten almış olduğu bir mektup onu çok sevindirmişti. Dick, mektubunda bir süre sonra İngiltere'ye döneceğini yazıyordu. Bell, Dick'e cevaben yazdığı *"Dick sev beni. Sadece senin için yaşıyorum"* ile başlayan mektubunun devamında şu duygularına yer vermişti:

"Uyuyamıyorum. Pazar gecesi saat bir... Uyumaya çalıştım, ama her akşam daha da imkânsızlaşıyor. Benim uykum arasında sen varsın. Senin kollarının olmadığı yerde uyku da yok. Bana 'Ateş' demiştin. Yanıyorum. Yaşıyorum ve tükeniyorum. Dick, bu şekilde yaşamak mümkün değil. Her şey bittikten sonra hakkın olanı almalısın. Bu yürekliği göstermek zorundasın. Sana cesaret aşılması gereken ben mi olmalıyım, biricik askerim? Bütün dünyanın önünde bana sahip çık, beni al ve sonsuza kadar bırakma. Asla. Sinsilikten nefret ederim. Sonsuza tepetaklak gideceğim, kendimden nefret edecek ve öleceğim. Oysa çıkıp doğruca sana gelmek... Bunu yapabilir ve yaşayabilirim, kaybedecek neyim var ki? Hiçbir şeyin önemi yok benim için. Soluk alır, düşünür ve senin için taşınırım. Sen yapabilir misin, peki buna cesaret edebilir misin? Bu iş bitince, görevin tamamlanınca, benim uğruma bu tehlikeye girecek misin? Ya bu ya da hiçbir şey... Sensiz yaşayamam. Bu mektupta yanan kamp ateşini gözden kaçırma, yaşamımla beslenen o tertemiz parlak alevi..."

Dick, mektubu aldıktan bir süre sonra (Nisan 1915) Türk

güçlerine yönelik bir saldırı esnasında vurularak hayatını kaybetmişti. “Yaşama anlamım” diye hitap ettiği sevgilisi Dick’in Türkler tarafından öldürüldüğü haberini alan Bell, uzun bir müddet kendisini toparlayamamış, tarihten beri Türklere karşı duyduğu kin ve nefret duyguları adeta zirve yapmıştı.

Gertrude Bell, intikam duygularının kabardığı o günlerde İngiliz istihbaratında görev almasını kendisi için bir fırsat olarak görüyordu. Artık, kin duyduğu Türklere karşı ayaklanmalar başlatıp, bölgede Türk varlığına son verebileceği çalışmalara imza atabilecekti. Yıllardır kurduğu hayallerine kavuşabileceği ilk görevini almayı sabırsızlıkla bekliyordu. Dünya istihbarat örgütleri ve özellikle İngiliz istihbaratı tarafından Çöl Kraliçesi (Queen of Desert) olarak anılan Gertrude Bell’in Ortadoğu’da diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti toprakları dışında başka bir bölgede görev alması beklenemezdi. Ve nitekim öyle de oldu. İngiliz casus Gertrude Bell, Kasım 1915’de MI6 tarafından Kahire’de görevlendirildi. Gertrude Bell’in Kahire’deki görevlerine geçmeden önce ismini sık sık duyacağımız Kahire İstihbarat Dairesi ve Arap Bürosu’nun kuruluş süreçlerine bakalım. Aşağıda yapacağımız açıklamalardan sonra, birçok araştırmacı tarafından karıştırılan ya da aynı birim olarak aktarılan bürolar hakkında net bilgilere de ulaşabileceksiniz.

Kahire ve Arap İstihbarat Bürosu’nun Kuruluşu

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi, İngiliz istihbarat örgütünün Ortadoğu ajanları Osmanlı toprakları içinde yer alan Arabistan, Filistin, Irak ve Suriye gibi ülkelerde geniş çaplı istihbarat çalışmaları yapmış, elde edilen istihbarat kaynaklarını ileride kullanılmak üzere İngiliz hükümetine ulaştırmışlardır. Ancak, savaş sinyallerinin yoğun olarak hissedilmeye başlandığı 1913 yılında istihbarat çalışmalarını yerinde sürdürmek ve elde edilen verileri değerlendirmek üzere

Mısır'da bir istihbarat bürosunun açılması kararlaştırılmıştır. Kararın alınmasının hemen akabinde Kahire'de bir istihbarat bürosu açılarak, başına Gilbert Clayton getirilmiştir. Clayton dışında, "Arabistanlı Lawrence" adıyla bilinen Thomas Edward Lawrence de Aralık 1914'de aynı büroda görevlendirilmiş bir başka ajandı.

Kahire İstihbarat Bürosu, Osmanlı'ya karşı nefret ve işgal projelerinin hayata geçirilip, uygulama için start verildiği bir üs, espionaj ve kontr-espionaj eğitimlerinin verildiği bir okul durumundaydı. Ayrıca, büroda oluşturulan sinyal istihbaratı (SIGINT) biriminde, Türklerin kullandığı telsiz haberleşmeleri dinleniyor, Alman ve Türk askerleri ve politikacıları arasındaki haberleşme trafiği takip ediliyordu. Büro, bölgedeki aşiretlerin zaafılarını da kullanmak suretiyle amacına ulaşmayı hedefliyor, kendileriyle işbirliği yapan grup ve aşiretlere yağmalardan elde edilen ganimetleri ve İngiliz hükümetinin gönderdiği altınları paylaşıyordu.

Asıl amacı bölgedeki aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak olan Kahire Bürosu, bu amacının başarılı olması halinde Osmanlı topraklarını daha kolay parçalayabilecek ve Osmanlı Devleti'nin çöküşüne hız verebilecekti. Bu çöküşün sağlanması durumunda ise, İngiltere'ye bağlı irili ufaklı prensliklerden oluşan uluslararası siyasi bir yapı kurulacaktı. Kahire İstihbarat Dairesi yapmış olduğu istihbarat çalışmalarında Osmanlı ordusu içindeki muhalif komutanları belirlemiş ve bu komutanlardan kendileriyle hareket edebilecek olası isimlerle irtibata geçmiştir. Ayrıca, İngiliz hükümetine biat eden Hüseyin Bin Ali, Kahire dairesinin girişimiyle İttihat ve Terakki'nin iktidarlığındaki Mekke'ye Emir olarak atanmıştır. Aynı dönemlerde Kahire Bürosunda görevli olan Ajan Lawrence, Emir Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı ikna ederek Osmanlı ordusuna karşı gerilla mücadelesi vermesine neden olmuştur.

Şerif Hüseyin, Mısır Yüksek Komiserliği'ne atanması planlanan Diplomat Henry McMahon'a göndermiş olduğu

mektupla; Halifeliği ve Arap ülkesinin bağımsızlığının tanınmasını; kuzeyde Mersin, Adana, Bilecik, Urfa, Mardin, İran hududuna kadar olan topraklardan Basra Körfezi'ne, güneyde Hint Okyanusu'na, batıda Kızıldeniz ve Akdeniz'i kapsayarak Mersin'e giden toprakları ister. Şerif Hüseyin'in bu teklifine sıcak bakmayan McMahon, öne sürdüğü yeni vaatlerle Şerif'in Osmanlı Devleti aleyhindeki çalışmalarına devam etmesini sağlar.

Aşiret ayaklanmalarına yönelik görüşüne başvurulmuş İngiliz diplomat ve asker Mark Sykes'a (1879-1919), bir komite oluşturulmasını ve bu komitenin Ortadoğu'daki aşiretlerle yapılacak görüşme sonrası hareketin ne şekilde başlamasına karar verilmesini tavsiye eder. Bu tavsiye üzerine İngiliz hükümeti tarafından, I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Osmanlı'ya karşı izlenecek politikaları belirlemek üzere, 8 Nisan 1915 tarihinde İngiltere Başbakanı Herbert Henry Asquith tarafından ihdas edilen ve başkanlığını Sir Maurice de Bunsen'nin yaptığı "De Bunsen Komitesi" oluşturularak, belirlenen çalışmalar doğrultusunda harekete geçer. Altı aylık çalışma sonucunda Londra'ya dönen komite, "Bunsen Raporu" başlığı altında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu 4 teklifi sunar:

1. Arap vilayetleri dışında Anadolu'da bir Osmanlı Devleti
2. Avrupa kontrolünde bir Osmanlı Devleti
3. Mevcut hükümet yönetiminde Anadolu'da bağımsız bir Osmanlı Devleti
4. Âdem-i merkeziyetçi bir Osmanlı Devleti

Raporda dikkat çeken bir diğer önemli konu ise, ayaklanmalara yönelik çalışmalar yürütecek bir büronun açılması gerektiği kararıdır. Kahire İstihbarat Dairesi'ne bağlı olarak çalışacak olan bu büro "Arap Bürosu" adıyla Ocak 1916'da kurulur ve başına İngiliz arkeolog ajan David G. Hogarth getirilir. Kahire İstihbarat Dairesi ve Arap Bürosu'nun kuruluş ve amaçlarına yönelik açıklamalarımızı sonlandırıp, bölgede başlatılan isyanlarda İngiliz ajan Gertrude Bell'in üstlendiği rollere geçiyoruz.

1915 TARİHLİ YENİ GÖREVİ

Gertrude Bell, Kral Faysal (sağdan ikinci) ve İngiliz Heyeti - Irak

Devleti-i Aliyye'ye Karşı Ayaklanmaları Başlatma Görevi (1915)

Londra'dan kalkan gemiyle 30 Kasım 1915 yılında Kahire'ye ulaşan MI6'nın resmi ajanı Gertrude Bell, görevi bölgede Türklere karşı ayaklandırmaların fitilini ateşlemek ve ayaklanan bu gruplara silah ve altın dağıtmak olan Arap İstihbarat Bürosu'na katılır. Bell, başkanlığını General Gilbert Clayton'un yaptığı Arap Bürosu'nda karşılaştığı isimlere yabancı değildi, daha önce Ortadoğu'da gerçekleştirmiş olduğu seyahat ve kazılarda karşılaştığı isimlerin bir kısmı aynı büroda görev yapmaktaydı. Bu isimler arasında David George

Hogarth, Sir Leonard Woolley, Sir Mark Sykes ve Karkamış kazılarında tanışmış olduğu “Arabistanlı Lawrence” lakaplı İngiliz ajan Edward Lawrence de bulunmaktaydı.

Arap Bürosu’nda İngiliz ajanların dışında, İngiliz hükümeti ile işbirliğini kabul etmiş olan Dürzi Şeyhi, Hicaz bölgesinden Şerif Hüseyin, Suudiler, Irak’taki bir grup Kürt, Asuriler ve çok sayıda aşiretin de varlığı söz konusuydu. Anlaşılan oydu ki Osmanlı topraklarında Türk varlığına son vermeye çalışacak olan ihanet şebekesi firesiz bir araya gelmişti. Para, silah ve özgürlük vaadiyle Osmanlı’ya karşı İngilizlerin yanında yer almaya karar vermiş olan bu şer şebekesinin bundan sonraki hedefi, bölgedeki halkları Osmanlı’ya karşı kıskırtmak ve akabinde ayaklanmaları teşvik etmek olacaktı.

Gertrude Bell, gününün büyük bir bölümünü Arap Bürosu’ndaki masasında geçirmeye başlamıştı. Pek alışkın olmadığı masa başı işlerinin bir an önce bitmesini ve savaş sahnesindeki yerini alabilmeyi hayal ediyordu. Ancak, masadaki liste çok önemliydi ve o da bunun farkındaydı. Listede kimlerin Osmanlı’ya muhalif, düşman ya da dost olduğunun tespiti yer alıyordu. Ve bu listeyi oluştururken İngiliz hükümeti ile işbirliği yapmış olan şer şebekesinin bilgilerine de başvuruyordu.

Türklere karşı İngiliz saflarına katılabilecek sınırlı sayıda ki Arap aşiretlerinin ve diğer kuvvetlerin bulundukları yerleri ve konumlarını hazırlayıp rapor haline getirerek, İngiliz hükümetine sunmuştu. Britanya hükümeti bundan sonraki siyasi ve askeri stratejisini bu rapora göre belirleyecek, bölgede görev yapan İngiliz casuslarının bu rapor doğrultusunda hareket etmesini isteyecekti. Bell’in hazırlamış olduğu haritalar arasında en önemlisi su ve petrol kuyularının yerini gösteren haritalardı. İngiliz orduları bu harita sayesinde konaklayabilecekleri ve su ihtiyaçlarını giderebilecekleri noktalara göre yol güzergâhını belirleyebileceklerdi.

Ajan Gertrude Bell, isyana yönelik yaptığı çalışmaların birinde Arap Raşid aşiretinin Türklere karşı yürütülecek bir savaşta kendileriyle birlikte hareket edip etmeyeceklerini araş-

tırır. Ama Raşid aşiret reisinin kendisine güvenmediğini ve Britanya'nın işgal sürecine destek vermeye yanaşmadıklarını fark eder. Raşid aşiret üyeleri davranışlarından şüphelendikleri Bell'i bir süre hareme kapatır, haremde tutuklu kaldığı bu esnada ana dili gibi konuştuğu Arapçası sayesinde kadınlarla samimiyeti ilerletmekte zorluk çekmez. Haremdeki cariyelerden aşiretin tutumuna yönelik istihbarat topladıktan sonra serbest bırakılan İngiliz ajan Londra'ya "*Raşidler geçmişte kaldı, gelecek Suud'larda,*" şeklinde mesaj gönderir.

Gertrude Bell'in ayaklanmaları başlatmak ve İngiliz ordularının hareket kabiliyetini hızlandıracak projeleri hazırlamak dışında, sözde Ermeni tehcirini takip etmek görevi de bulunuyordu. Bu görev kapsamında elde etmiş olduğu bilgileri rapor haline getirerek İngiliz istihbarat örgütüne ulaştırmış ve bu raporun özetini günlüğüne, "*Halep'te on iki bin dolayında Ermeni, birkaç yüz Kürt'ün muhafızlığında toplanmıştı. Bu Kürtlere jandarma deniliyordu. Erkek, çocuk ve yaşlı kadınları yok etme yönünde gizli bir talimat almışlardı,*" sözleriyle aktarmıştır.

İhanetin Basra Süreci

Kahire İstihbarat Bürosu'ndaki görevinden sonra İngilizlerin petrol sahalarına yönelik projelerini kolaylaştırmak ve İngiliz ordularının hareket kabiliyetini artıracak haritalar hazırlamak üzere Basra'da görevlendirilen Bell, 3 Mart 1916 yılında Araplar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandığı Basra'ya ulaşmış ve o anki duygularını günlüğüne yazdığı "*Kendi ülkemde bir kez daha bulunuyorum ve burası çok hoşuma gidiyor,*" sözlerle ifade etmeye çalışmıştı. Basra İstihbarat Bürosu'na gittiğinde Karkamış kazılarında tanıdığı Reginald Campbell Thompson'la karşılaşan ajan Bell, burada kendisi için tahsis edilen odaya yerleştikten sonra büroda kendisine yardımcı olabilecek personel arayışına girmiştir. Güvenebileceği bir yardımcı bulmakta zorlanınca aklına vefakâr yardımcısı Fattuh gelmiş ve "*Ah... Fattuh ah...*" diyerek duyduğu özlemi dile getirmiştir.

Bahreyn adalarından topladıkları Hintli kuvvetlerin yardımıyla 23 Kasım 1914'te İngilizler tarafından işgal edilen Basra'da görevlendirilen ajan Bell, vakit geçirmeden harekete geçmiş; demiryollarının, karayollarının, stratejik tepelerin, petrol ve su kaynaklarının yer aldığı haritayı kısa bir sürede hazırlayarak İngiliz ordularının güvenli bir şekilde Bağdat'a intikalini sağlamıştır. Bu başarısından dolayı aynı yıl "Doğu İşleri Yardımcısı" unvanına layık görülmek suretiyle ödüllendirilen ajan Bell, görev yaptığı istihbarat bürosunda ünlü İngiliz casus Harry St. John Philby'nin de saha amiri idi ve ona espionaj konusunda eğitim vermekteydi. Philby'in bölgedeki görevi, İngiltere Dış İstihbarat Servisi (MI6) adına Ortadoğu ve bugünkü Irak'ta isyancılara dağıtılacak para ve rüşveti koordine etmektir.

Basra'da görevli olduğu dönemde İngiliz kuvvetleri Kut'ül Amare'de zor durumdaydı ve çok acil olarak yardıma ihtiyaçları vardı. Bell, bu bağlamda Kut'ül Amare'nin savunmasına yönelik görüşmeler yapıyor, stratejiler geliştirmeyi sağlıyordu. Ancak Türklerin neler yapabileceğini çok iyi bildiğinden, yürüttüğü çalışmaların Kut'ül Amare'yi kurtarmaya yetmeyeceğini de tahmin edebiliyordu. Ajan Bell bu öngörüsünde haklı çıkmış, İngiliz orduları siperlerden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu durumu günlüğüne *"Gerçekten günler önce Kut'un (Kut'ül Amare) düşmesi açıktı. 8 Mart'ta Sinn'deki siperlerden çekildiğimizde zaten kaybetmiştik,"* ifadesiyle not düşmüştü. Ajan Bell'in sözünü ettiği ve halen günümüzde de zaman zaman gündeme gelen Kut'ül Amare Zaferi'ne ve sonuçlarına yakından bakalım.

Kut'ül Amare (Kutül Amare) Zaferi (29 Nisan 1916)

İngiliz ajanları Bell ve Lawrence'nin hazırlamış oldukları rapor ve haritalara dayanarak harekete geçen İngiliz ordusu Bağdat'ı ele geçirmeye kararlıydı. Bu sırada Çanakkale Savaşı'ndan Irak cephesine kaydırılan İngiliz ve müttefik orduları-

nın oluşturduğu kolordunun başına Orgeneral John Nixon atanırken, Türk cephe komutanlığına da Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa/Nurettin İbrahim Konyar) getirilmişti. Irak cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Hindistan'daki karargâhtan yönetilen İngiliz kuvvetlerinde de komuta değişmiş, 6. Poona Tümen (Hint) komutanlığına Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend atanmıştı. Townshend komutasındaki 6. Poona Tümeni (Hint) Temmuz 1915 yılında Kut'ül-Amare'nin güneyindeki savunma hattına saldırı düzenlemiş, Irak Umum Kumandanı Nurettin Bey komutasındaki birlikler saldırılara bir süre direnmeyi başarsa da, 28 Eylül 1915 tarihinde Kut'ül Amare'den geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Bu süreçte Nurettin Bey'in komutası altındaki 13. Kolordu'dan oluşan Dicle Grup Komutanlığı'nın emrine giren Halil Bey, İngiliz güçleriyle süngü savaşını girmiş ve İngiliz komutasındaki ordunun geri çekilmesini sağlamıştı. Halil Bey, İngilizlerin geri çekildiğinden haberi olmayan Nurettin Bey'e durumu anlatmış, askerlerine geri gelmelerini emretmesini istemişti. Halil Paşa, hatıratında bu süreci şöyle dile getirir:

“Gece olunca Nurettin Bey, 45. Tümen'in uğradığı ağır kayıpları düşünerek, Bağdat üstüne çekilmeye karar vermiş. Fakat otomobilimle hemen yetiştim. Ricat edenlerin biz değil, onlar olduğunu, düşmanın bu gece kâmilten çekileceğini, meydan-ı harbi ona bırakmayacağımızı, yarın da derhal takibe geçeceğimizi anlatarak, ısrar ettim. Nurettin Bey durumu kabul etti ve ikinci bir emirle geri çekilme emrini değiştirdi. O geceyi mevzilerde geçirdik. Ertesi sabah ise, tahmin ettiğim gibi, karşımızda düşman kalmamıştı.

Irak'taki durumun kritik hale gelmesi üzerine, Enver Paşa'nın isteği doğrultusunda İstanbul ve Berlin karargâhları ortak bir karar alarak, Türkleri yakından tanıyan Alman subaylarından, Müşir (Mareşal) Colmar von der Goltz'un (Goltz Paşa) Osmanlı ordusuna katılması sağlanmıştır. Goltz Paşa Osmanlı ordusuna katıldıktan sonra, önce demiryolu, sonra da kara ve nehir yoluyla yapılan yolculuk sonucu 6 Aralık'ta

ulaştığı Bağdat'ta, Nurettin Bey ile görüş ayrılığına düşünce, Enver Paşa'dan Nurettin Bey'i görevden almasını talep etmiştir. Enver Paşa, bu öneriyi kabul edip Halil Paşa'yı ordunun başına getirmeye düşünse de, Halil Bey bu teklife sıcak bakmamıştır. Ancak Gotz Paşa'nın ikinci emrine karşı gelmeyen Halil Paşa, Irak'taki bütün seyyar kuvvetleri oluşturan Dicle Grubu'nun başına geçmeyi kabul etmiştir.

Halil Paşa, Kut'ül Amare'yi tekrar geri almak istiyordu. Bu kararlılıkla harekete geçen Osmanlı kuvvetleri, İngiliz güçlerinin elinde olan Kut'ül Amare'yi kuşatmışlardı. Osmanlı birliklerinin "Teslim olun" çağrısına olumlu cevap vermeyen İngiliz güçleri, 21 Ocak 1916'da karadan ve nehirden taarruza geçerek kuşatmayı yarmaya çalışmış ama büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Daha sonraki tarihlerde birkaç yarma harekâtı düzenleseler de bunlarda da hedeflerine ulaşamamışlardır.

İngiliz ordusunun Hintli Müslüman askerleri kuşatmanın ciddiyetini anlayınca, hayatlarını kurtarma telaşına düşerek, Türk tarafına iltica etmeye başlamışlardır. Bu durumu fark eden Türk ordusu da, teslim olacak Müslüman askerleri affedeceklerine dair bildiriler hazırlayarak İngiliz mevzilerinde savaşıyan Müslüman askerlere ulaştırmıştır. Eline beyanname geçen Müslüman askerlerin birçoğu, buldukları ilk fırsatta İngiliz cephesinden firar ederek Osmanlı ordusuna teslim olmaya devam etmişlerdir. Halil Paşa, son olarak 9 Nisan'da Townshend'e "Teslim ol" çağrısı yapmış ama yine ret cevabını almıştır.

Açlık ve susuzluktan askerlerini kaybetmeye başlayan Komutan Townshend, 26 Nisan 1916'da Halil Paşa'ya serbest kalmaları karşılığında adına yazılmış 1 milyon sterlin çek teklif eder. Halil Paşa, bu teklifi reddedince devreye para ve altın dağıtma uzmanları Lawrence ve Bell girerek, İngiliz ordusunun güvenli bir şekilde çekilmesine izin verilmesi halinde Osmanlı hükümeti hesabına 2 milyon sterlin para aktarılacağı teklifini yenilemişlerdir. Halil Paşa'ya teklif edilen para hak-

kında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıkan bir haberde, "Kut 'ül-Amare 'nin teslim şartlarından biri olarak General Townshend tarafından teklif olunan bir milyon lira generalin yanında olmayıp kabul edildiği takdirde İngiltere 'den getirtileceği tahkikat neticesinde anlaşılmıştır," cümlesi yazılmıştı.

Binlerce İngiliz askerinin ölümünden sonra General Townshend ve birliği, 6. Ordu Komutanı Mirliya Halil Paşa kuvvetlerine teslim olmak zorunda kalmıştı. Teslim olan toplam 13.309 İngiliz personelinin dağılımı şu şekildedeydi: beş General, iki yüz yetmiş iki İngiliz subayı, iki bin beş yüz doksan iki İngiliz eri, iki yüz dört Hint subayı, altı bin dokuz yüz seksen sekiz Hint eri, üç bin iki yüz kırk sekiz muharip olmayan yardımcı sınıflardan hizmet erleri. Bu sayının bin üç yüz altısı hasta ve yaralı askerlerden oluşuyordu. General Townshend, kılıç ve tabancasını kendisini esir alan Türk ordusu kumandanı Halil Paşa'ya teslim eder. Buna mukabil Halil Paşa, tıpkı Plevne'de Osman Paşa'ya gösterilen itibarı ve tavrı İngiliz generaline gösterip silahlarını iade eder ve kendisini harp esiri değil misafir olarak gördüğünü söyler.

Halil Paşa, İngiliz ve müttefik ordularının karşısında elde ettiği zaferi, 29 Nisan 1916'da kaleme aldığı "Orduma" başlıklı şu kutlama mesajıyla dünya devletlerine ilan eder.

"Aslanlar! Bütün Osmanlılara şeref ve şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları sevinçle gülerek uçarken, ben de hepinizin pak alınlarından öperek cümlenizi tebrik ediyorum. Ordum gerek Kut karşısında gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında üç yüz elli subay ve on bin erini şehit vermiştir... Fakat buna karşılık bugün Kut'ta on üç general, 481 subay ve on üç bin üç yüz er teslim alıyorum. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de otuz bin zayıat vererek geri dönmüşlerdir. Şu iki farka bakılınca, cihanı hayretlere düşürecek kadar büyük bir fark görülür. Tarih bu olayı yazmak için kelime bulmakta müşkülata uğrayacaktır. İşte Osmanlı sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz"

Osmanlı'nın, Kut'ül Amare zaferinden sonra ordu birliklerini Irak cephesine kaydırması, bölgedeki askeri varlığının azalmasına neden olmuştu. Bu durumu fark eden İngiliz kuvvetleri ve müttefikleri harekete geçmiş, 11 Mart 1917'de Bağdat'ı geri almayı başarmışlardı. Britanya'nın bir sonraki hedefinde Osmanlı topraklarını işgal etmek ve akabinde işgal ettikleri toprakları paylaşmak vardı. İngilizler büyük ve verimli parçaların kendi hâkimiyetlerine gireceğinden emin olarak hareket ediyorlardı. Çünkü masalarında işgal sürecine yönelik kullanabilecekleri üç strateji bulunmaktaydı. Ve bu dosyada yer alan bilgi ve dokümanlar tamamen Gertrude Bell ve Lawrence tarafından hazırlanmıştı. İngilizlerin üç aşamalı işgal stratejileri şunlardan oluşmaktaydı:

- Mekke Şerifi Hüseyin'in başkaldırısı
- 1916 Sykes-Picot Antlaşması
- Balfour Deklarasyonu

Mekke Emiri Şerif Hüseyin İsyanı

Çanakkale/Gelibolu Yarımadası'na yapmış oldukları çıkarmada bozguna uğrayan Büyük Britanya kuvvetleri, bu kez güçlerini Ortadoğu'ya yönlendirmeye başlamıştı. İngilizlerin Ortadoğu'da zafer kazanabilmesi ancak bölgedeki isyanların baş göstermesiyle mümkün olabilecekti. İngiliz hükümeti bunun farkındaydı ve bu hedefe ulaşmakta en etkili silahları Ortadoğu uzmanı olan ajan Bell'di. Yukarıda da değindiğimiz gibi ajan Bell, Osmanlı ordusu bünyesinde yer alan ihanetçi grubu, aşiretleri ve komutanları belirlemiş ve bunların birçoğuyla işbirliği yapmıştı. Bu isimler arasında beylerbeyi rütbesiyle Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin başrolde oynayacaktı. Şerif Hüseyin'e gerekli vaatlerde bulunulmuş, ikna edilmiş ve Osmanlı Devleti'ne isyana hazır hale getirilmişti. Ajan Bell'in İngiliz ordularının Gelibolu'dan çekilmesinin doğru bir karar olduğunu ifade ettiği 10 Ocak 1916 tarihli mektubunda; *"Evet, Çanakkale'den [Gelibolu] çekilmek harika oldu; hepimiz şu*

an dışarıdayız, sadece orada ölenlerimiz var. Düşünmeye gerek yok. Kalmanın iyi bir yanı yoktu,” sözlerine yer vermiştir.

İngiliz istihbarat örgütü bilgi toplama konusunda gayet geniş bir ajan grubuna sahipti. Yerel halktan, göçmenlerden, savaş esirlerinden ve Osmanlı Ordusu’ndaki bazı subaylardan oluşan bir insan istihbaratına sahipti. İngiliz istihbaratı adına hareket eden bu grup, bölgede Arap milliyetçiliğini ateşleyecek, bu sayede İngiliz kuvvetlerini Süveyş Kanalı ve Mezopotamya’da, Rusları ise Kafkasya’da rahat hareket edebilmeleri yönünde rahatlatacaktı.

McMahon, Şerif Hüseyin’den yine kendisi tarafından kurulan ve genç Arap subaylarından oluşan Cemiyet-i el-Fetat ile işbirliği yapmasını ve bu cemiyetle beraber isyanı başlatmasını ister. Şerif Hüseyin ilk başlarda bu cemiyete güvenmese de, cemiyetin güçlü konuma gelmesi onu da El-Fetat ile birlikte hareket etmeye teşvik eder. Bu süreçte İngiliz Komutan Lord Horatio Herbert Kitchener, Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah’a gönderttiği mektupta, Emir Hüseyin’in İngiltere’ye yardım etmesi durumunda haklarını ve ayrıcalıklarını yabancılara karşı savunacağını garanti eder. Lord’un mektubuna karşılık veren Abdullah, babasının teklifi kabul ettiğini, Osmanlı’dan kopmak için fırsat kolladıklarını yazar.

1916’dan başlamak üzere 1918’e kadar kademeli olarak İngilizlerden 1.318.000 sterlin alan Şerif Hüseyin, Bedevi kabilelerine Hicaz’daki Osmanlı Garnizonu’na yönelik saldırıyı gerçekleştirmeleri yönünde emir verir. Verilen bu emirle Osmanlı Devleti’ne karşı ilk isyan ateşinin fitili ateşlenmiş olur.

Fahreddin Paşa’nın (Çöl Kapları) Medine Savunması

Ayaklanmanın başlaması üzerine harekete geçen Cemal Paşa, Şerif Hüseyin’in öncülüğündeki bu isyanı bastırması için Fahreddin Paşa’yı (Ömer Fahreddin Türkkân 1868-1948) 28 Mayıs 1916’da kutsal topraklara gönderir. Fahreddin Paşa

her ne pahasına olursa olsun işgalci İngiliz güçlerini ve işbirlikçi Şerif Hüseyin kuvvetlerini kutsal topraklardan çıkarmaya ve Medine'yi isyancılara teslim etmemeye kararlıdır.

Türk Paşa, İngiliz ajanı Lawrence'nin para ve altınlarla satın almış olduğu çöl Bedevilerinin er geç hatalarını anlayacağını ve Türk ordusuna teslim olacaklarını düşünüyordu, ancak gelişmeler düşündüğü gibi olmayınca emrindeki on dört bin asker ile, altmış bin civarındaki İngiliz ve işbirlikçi Bedevi'den oluşan işgalcilere karşı adeta bir aslan gibi savaşmış, Medine'yi İngilizlere teslim etmemiştir.

Bu sırada İngiliz ajanları boş durmuyor, Türk güçlerine gönderilen askeri mühimmat, gıda ve sulara el koyuyor, ikmal yollarını tahrip ediyorlardı. Bu nedenle, direniş harekâtının ikinci yılından sonra askerlerin içecek suyu ve yemeği azalmış, yaralıları tedavi edebilecekleri ilaçları tükenmeye başlamıştı. Fahreddin Paşa aşçıyı yanına çağırıyor, yanına birkaç adam alıp çekirge toplamasını emrediyordu. Toplanan çekirgeler, günlerdir mevzilerde aç ve susuz isyancılara karşı savaşan Türk askerlerine dağıtılıyor ve böylece hayatta kalmaları sağlanıyordu.

Fahreddin Paşa direnişin ikinci yılında İstanbul hükümetinden aldığı bir telgrafla yıkılmıştı. Çünkü kendisine ulaştırılan emirde Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak Medine'yi terk etmesi isteniyordu. Paşa ise bu emre "*Ben Türk bayrağını indirmem, eğer indirilecekse başka kumandan gönderiniz,*" şeklinde karşılık veriyor ve savaşacak takatleri kalmamasına rağmen aldığı "*Medine'yi Terk et,*" emrine uymayarak, kanlarının son damlasına ve aklıktan, susuzluktan şehit düşene kadar Peygamber Efendimizin türbesini işgalci güçlere teslim etmeyeceklerini ilan ediyor ve yetmiş iki gün daha savaşıyordu. Bu arada askerlerinin aklıktan ve susuzluktan savaşamayacak duruma geldiklerini fark eden Fahreddin Paşa son bir gayretle, Hz. Peygamber Efendimizin Medine'de bulunan Mukaddes emanetlerini İstanbul'a göndermeyi başarıyordu. Bu intikali gerçekleştirirken de, "*Ya Resulü, senin*

için savaşılanlarla sana karşı çıkanları gör, Allah'ın yardımını bize ulaştır," diye dua ediyordu.

Fahreddin Paşa'nın İngiliz kuvvetlerince esir alınıp önce Mısır'a sonrada Malta'ya esir olarak gönderilmesi Türklerin Medine üzerindeki 400 yıllık sahipliğini sona erdirmiştir. Fahreddin Paşa'nın esir düşmeden önce İstanbul'a ulaştırmayı başardığı kutsal emanetlerden bir kısmı şuan Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmektedir. Bu emanetlerden bazıları şunlardır;

- Hazreti Osman'ın ceylan derisine elyazmalı Kuran'ı
- 5 adet eski elyazması Kuran ve 4 adet Kuran cüzü
- Değerli taşlarla bezenmiş, altın kaplamalı 5 adet Kuran kabı
- Hilve-i Şerif (Peygamberimizin yazı ile yapılmış portresi), gümüş çerçeveli, yeşil kadife üzerine pırlanta ve incilerle Peygamberimizin adı yazılı, gümüşten güneş
- Bir adet som altın üzerine pırlanta ile Kelime-i Şehadet yazılı levha
- Pırlantalı, incili, mercanlı 7 adet tespih
- Gümüş işlemeli 2 adet rahle
- Sultan Abdülaziz'in pırlantalı ve altın işlemeli tuğrası
- 4 adet sancak başı ve 3 adet değerli kılıç
- Medine'de Sultan Mahmut Kütüphanesi ve değerli eserler

Sonuç olarak, Şerif Hüseyin ve Bedevilerin demiryolu ve karakollara düzenledikleri saldırılarda çok sayıda Türk askeri "Cembiye" adı verilen hançerlerle şehit edilmişlerdi. Bir anlamda Şeref Hüseyin'in öncülüğünde ayaklanan Bedevi aşiretlerinin isyanı başarılı olmuş, Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizlerin katkısıyla 5 Haziran 1916'da Hicaz krallığını ilân etmiştir.

Gertrude Bell'in Kahire İstihbarat Dairesi ve Arap Bürosu'nda hazırlamış olduğu savaş ve isyan stratejisinin başarılı olması İngiliz istihbarat örgütünün önde gelen isimlerinden biri olan arkeolog İngiliz casus David Hogarth (1862-1927) ve İngiliz yetkililerinin gözünden kaçmamış kendisine tebrik mesajları iletilmiştir. Tabi unutmamak gerekir ki, Bell'in dışında

isyanını başarıya ulaştıran isimler arasında Lawrence ve John Philby'in de büyük etkileri olmuştur. *"The Empty Quarter"* adlı kitabın yazarı John Philby, İngiliz casusuydu ve anadili gibi Arapça konuşabiliyordu. Philby'in "Şeyh Abdullah" ismini alarak Müslüman olduğu iddia edilse de, Müslüman Osmanlı askerlerine karşı sürdürdüğü ihanetten asla vazgeçmemiş olması manidarlığını hep korumuştur.

Vehhabileri (18. yüzyılda Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından kurulmuş olan dini-siyasi hareket ya da mezhep) isyana dahil etmek adına Arabistan'a giden Philby, burada isyancı kabilelerle çıkar ilişkilerinde başrol oynamış, aynı zamanda kutsal topraklarda tarihi eser kaçaklığı yaparak servetine servet katmıştır. Şimdi, ünlü İngiliz ajan Kim Philby'in babası da olan John Philby'in Ortadoğu'da yürüttüğü çalışmalarından bir bölümünü inceleyelim.

İngiliz Ajan John Philby (1885-1960)

Urduca, Pencapça (Pakistan ve Hindistan'da konuşulan bir Hint dili), Farsça ve Arapça dillerini konuşan Harry St. John Bridger Philby (Şeyh Abdullah), I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İngiltere Gizli Servisi adına Arabistan Yarımadası ve Irak'ta dağıtılacak para veya rüşveti koordine etmekle görevlendirilen isimler arasında yer almaktaydı. Kendileriyle işbirliği yapacak olan aşiret reislerine verilecek para ve silah miktarını, ödeme şartlarını belirleyecek olan Philby, bu kapsamda 1916 yılında Gertrude Bell ile Basra'ya gitmiş ve buradaki Vehhabilerin önde gelen isimlerine ödenecek paraların miktarını belirlemiştir. John, Irak'ın bağımsızlığı ve ilk kralının seçilmesi konusunda da Bell ile birlikte çalışan, petrol yataklarının nasıl paylaşılması gerektiği yönünde raporlar hazırlayan bir isimdi.

1921 yılında İngiltere İstihbarat Servis Şefi olarak Filistin'de görevlendirilen John Philby, Yahudilerin kutsal topraklara yerleşmeleri konusunda çalışmalar yürütmüştür. Ya-

hudilerin kutsal topraklara yerleşmeye başlaması ile birlikte, Müslümanların Arabistan'a gönderilmesini planlanmış ve bu kapsamda devreye giren İngiliz Gizli Örgütü Arabistan şeyhleri ile görüşmüş, kendisine kutsal topraklardan gelecek olan Müslümanları kabul etmesi halinde 20 bin pound ödeneceği sözü verilmiştir. Kutsal topraklarda görev yaptığı dönemlerde bir şirkete ortak olmak suretiyle ticarete atılan John, deve üzerinde yaptığı seyahatlerde Suudi-Yemen sınır haritasını da çizmekten geri kalmamıştır.

Uluslararası bir yazar, iş adamı ve kâşif olarak ün kazanmaya başlayan John Philby, 1930 yılında İslamiyet'e geçerek Abdullah ismini aldıktan sonra Suudilerin (İbn-i Suud) danışmanı olarak anlaşmalarda ve görüşmelerde yer almaya başlamıştır. 1933 yılında Arabistan petrollerinin çıkarılması konusunda ABD şirketi ile Suudilerin anlaşmasına aracı olan John, bu davranışından ötürü İngiliz istihbarat teşkilatının hedefi haline gelmişti. Çünkü bu anlaşmayla "SOCAL" adıyla kurulan şirket, Suudi Arabistan petrollerinin çıkarılmasını altmış yıl süreyle üzerine almıştı.

John Philby, 1936 yılında ABD'li şirketle Suudiler arasında enerji kaynaklarının çıkarılması konusunda imzalanan imtiyaz anlaşmasına da aracı olmuş ve bu anlaşmanın akabinde Arap-Amerikan Petrol şirketi olan "ARAMCO" (Arabian-American Oil Company) kurulmuştur. Bu anlaşmadan dolayı büyük meblağlarda rüşvet alan Philby, 1940 yılında İngiltere'ye dönerek Liberal Parti'den seçimlere katılmıştır. Seçimlerden sonra Bombay'a gittiğinde 3 Ağustos 1940'da Savunma Yönetmeliği uyarınca tutuklanan John Philby, serbest kaldıktan sonra oğlu Kim Philby'in İngiliz gizli servisi MI6'ya girmesini sağlamıştır.

1945 yılında Suudi Arabistan'ın Taif şehrindeki köle pazarından satın aldığı 18 yaşında genç bir kadınla evlenen Philby, savaş sonrası istihbarat ağını genişletmiş birçok ülke ile petrol dağıtımları konusunda ilişkiler kurmuştur. Bu dönemlerde Suudi Kralı'nın danışmanı olarak görev yapan John, 1953'te Kral Abdülaziz es-Suud'un (İbn-i Suud) ölümünden sonra

kral halefini eleştirdiği için 1955 yılında Lübnan'a sürülmüştür. Lübnan'ın başkenti Beyrut'a yerleşen Philby, 1960 yılında hayatını kaybetmiş, Beyrut'un Basta kasabasında bulunan Müslüman mezarlığına defnedilmiştir.

Sykes-Picot Antlaşması

Britanya ordusu 29 Nisan 1916'da Kut'ül Amare'de Osmanlı'nın 6. Ordusu karşısında uğradığı bozgunundan on yedi gün sonra, Fransa ve Rusya ile Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmış, akabinde Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot (Küçük Asya) Antlaşması'nı imzalamışlardır.

1915'de Şerif Hüseyin ile Britanya Yüksek Komutanı McMahon arasında daha önce bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre, Irak ve Filistin toprakları üzerinde İngiltere'ye bağlı bir Arap devleti kurulacak ve başına Mekke Şerifi Hüseyin getirilecekti. Bu antlaşmadan haberdar olan Fransa böyle bir anlaşmayı kabul etmeyeceğini İngiliz hükümetine iletince, İngiliz hükümeti bu kez Fransa ile gizli bir anlaşma yapma kararı almış, antlaşmayı yazma görevi Mark Sykes (İngiliz Diplomat ve Komutan) ve François Georges Picot'a (Fransız asıllı Avukat ve Diplomat) verilirken, imza yetkisi de 1905-1916 yılları arasında dışişleri bakanlığı yapan İngiliz Sir Edward Grey ve Paul Cambon'a (Fransız Diplomat) verilmiştir. Rusya'nın onayı ile gerçekleşen bu antlaşmaya göre, Osmanlı toprakları Fransa, Rusya ve Britanya arasında bölüşülüyordu. Ancak, 1917'deki Rus devriminden sonra Rusya antlaşmadan ve paylaşımdan vazgeçtiğini açıklamış, gizli anlaşmanın detaylarını Rusya'da çıkan *İzvestiya* gazetesinde yayınlamıştır.

Adını görüşmeleri yürüten İngiliz Sir Mark Sykes ile Fransız Albay George Picot'dan alan gizli Sykes-Picot Antlaşması'nın önemli maddeleri şunlardır:

- Rusya'ya, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı; Fransa'ya, Doğu Akdeniz bölgesi,

Adana, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Musul ile Suriye kıyıları; Britanya'ya Hayfa ve Akka limanları, Bağdat ile Basra ve Güney Mezopotamya verilecektir.

- Fransa ile Britanya'nın elde ettiği topraklarda Arap devletleri konfederasyonu veya Fransız ve İngiliz denetiminde tek bir Arap devleti kurulacak.
- İskenderun serbest liman olacak.
- Filistin'de, kutsal yerleşim yeri olması nedeniyle bir uluslararası yönetim kurulacaktır.

Sykes-Picot Antlaşması'nın ortaya çıkması ve Osmanlı'nın parçalanmasına yönelik maddelerin Rusya tarafından dünya kamuoyunda paylaşılması üzerine Osmanlı Devleti isyancı kabilelere İngiltere ve Fransa'nın asıl hedefinin "Büyük Arap Devleti" kurmak olmadığını, kendisine bağlı küçük ülkeler kurarak Ortadoğu'ya hâkim olmak istediklerini anlatmaya çalışsa da işbirlikçi aşiretlerin fikrini değiştirmeye yetmemiştir. Aslında bazı aşiretlerin fikirlerinde sabit kalmalarının asıl sebebi "özgürlük" değil, İngiliz ajanlar Bell, Lawrence ve Philby'in kendilerine sunmuş olduğu altın ve para kaynaklıydı.

Balfour Deklarasyonu

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Büyük Britanya'nın Ortadoğu'yu işgal etmek istemesinin asıl sebebi, bölge ve dolayısıyla petrol üzerinde hegemonyaya sahip olabilmektir. Bu amacına ulaşmak için de küçük devletler şeklinde kendisine bağlı küçük prenslikler oluşturması gerekiyordu. Bu bağlamda Bell, Lawrence ve diğer ajanlar İngiliz hükümetine bir yol haritası sunmuştu. Bu harita içinde, Şerif Hüseyin ayaklanmasını başarıya ulaştırmak ve bir dizi antlaşmalarla Osmanlı hükümetini zora sokmak vardı. İngiliz hükümeti Şerif Hüseyin isyanında başarılı olurken, bir anlamda Şerif Hüseyin'e İngiliz ihaneti olarak da algılanabilecek Sykes-Picot Antlaşması ise Rusya tarafından açığa çıkarıldığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Britanya hükümeti Osmanlı coğrafyasındaki işgal projelerini yürütürken diğer Batılı devletlerin tepkisini almak istemiyor, onlarla işbirliği ve anlaşma yollarına gidiyordu. Bu kapsamda ABD senatosundaki Yahudi lobisinin ve ABD'nin siyasi desteğini alabilmek için dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour tarafından 2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanan bir deklarasyonda olası bir Yahudi devletinin kurulması halinde Britanya'nın buna açık bir şekilde destek vereceğini açıklıyordu. İngiliz istihbarat örgütünün Ortadoğu'dan sorumlu ajanlarının da tavsiyesi üzerine hazırlanan ve Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması halinde destekleneceğini bildiren 2 Kasım 1917 tarihli deklarasyon Araplar arasında tedirginliğin yaşanmasına sebep olmuştur.

İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un 2 Kasım 2017'de Siyonist liderlerden Lord Rothschild'e göndermiş olduğu mektup, Ortadoğu'da Yahudi bir devletin kurulmasına gidecek kanlı bir sürecin fitilini ateşlemiştir. Ayrıca ayaklanmaları sekteye uğratmamak adına, kurulacak Yahudi devletinde ülkede yaşayan diğer sakinlerin (Araplar kast edilir) medeni ve dinsel haklarının korunması şartı gibi bir madde ile olası tepkiler azaltılmak istenmiştir. Bu maddeye kanan bazı aşiretler kendilerinin kuracağı “Büyük Arap Devleti” dışında nüfusu az olacak olan bir Yahudi devletinin (1949-İsrail) kurulmasında bir sakınca görmemişlerdir. Ancak, deklarasyonun yayınlanmasını takip eden süreçte Yahudilerin kitlesel olarak Filistin'e göç etmeye başlaması Osmanlı'ya karşı ayaklanan aşiretleri ve özellikle İngiliz istihbarat örgütüyle işbirliği yapmış olan Şerif Hüseyin'i tedirgin etmeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın üçüncü yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından Siyonist hareketin önde gelen başrol oyuncusu Rothschild'e “Saygıdeğer Lord Rotschild” başlığıyla göndermiş olduğu ve daha sonra İtalya, Fransa ve ABD'nin de desteğini aldığı mektubun (Balfour Deklarasyonu) içeriği şu satırları içermekteydi.

“Saygıdeğer Lord Rothschild,

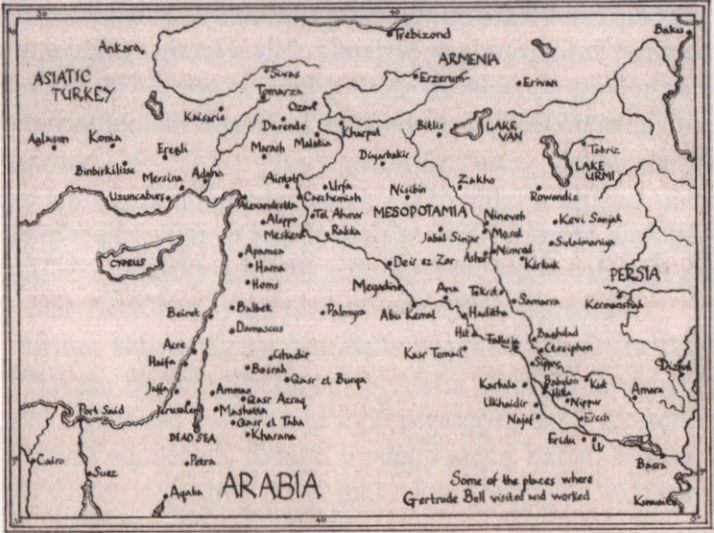
Majestelerinin hükümeti adına kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan müteakip deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım. Majestelerinin hükümeti, Filistin’de Museviler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin’deki mevcut Musevi olmayan toplumların sivil ve dini hakları ile başka ülkelerde yaşayan Musevilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonu’nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Balfour Deklarasyonu sonrasında İngiliz mandası altındaki Filistin’e 1920-1940 arası dönemde Yahudi göçü hız kazanmıştır. Ayrıca, ilerleyen süreçlerde Nazilerin Yahudilere yönelik gerçekleştireceği soykırım bu göçü artıran etkenler arasına girmiştir. Sonuç olarak İngilizlerin Ortadoğu üzerindeki emellerinden biri daha 1948 yılında İsrail devletinin kuruluşuyla gerçekleşmiş oluyordu. İngiliz dış istihbarat örgütü MI6 ajanlarının hazırladıkları işgal stratejileri kapsamında değerlendirebileceğimiz ayaklanma ve antlaşmaların sonuçlarını incelediğimize göre, Çöl Kraliçesi Ajan Gertrude Bell’in sürdürdüğü istihbarat faaliyetlerine geçebiliriz.

DEVLET-İ ALİYYE'Yİ PARÇALAYAN HARİTALAR

GERTRUDE'S MAP OF HER JOURNEY TO HAVD

(Bell'in Osmanlı Topraklarını Taksim Ettiği Haritalar)

Bağdat'ta Aşiret ve Şeyhlerle İlişkiler

Ajan Bell, 3 Ocak 1918 tarihinde ulaştığı Suriye'de zaman kaybetmemiş, istihbarat çalışmalarına başlamıştı. Erkeklerin savaşta olmasından dolayı ailelerin tedirginlik yaşadığını ve Türklerin zor durumda olduklarını notlarına ekleyen Bell, daha sonra geçtiği Musayyib kasabasında bulunduğu Büyükelçi Thompson'la, elde ettiği bilgileri ve hazırladığı haritaları değerlendirmiştir. Bir gün sonra gittiği Kerbela'da aşiret reislerinin, din adamlarının ve belediye başkanının yer aldığı bir toplantıya katılan Gertrude Bell, 10 Ocak'ta Suriye'den ayrılarak Bağdat'a doğru hareket etmiştir. Çıktığı yolculuğun sonunda ulaştığı Bağdat'ta kolera hastalığının yaygın olarak yaşandığını görünce, vakit kaybetmeden aşısını yapıp, istihbarat çalışmaları kapsamında ziyaretlerine başlamıştır.

Ajan Bell, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı kendileriyle birlikte hareket eden işbirlikçi aşiret ve şeyhlerle yaptığı görüşmelerde yeni taleplerle karşılaşılıyordu. Bell'e göre o güne kadar İngiliz hükümetinin kendilerine yapmış olduğu desteklerden dolayı zaten zengin olmuşlardı ve yeni talepleri karşılamaya gerek yoktu. Ancak söz konusu aşiretler Osmanlı'yı karşılarına almalarının karşılığı bu kadar basit olmamalıydı diye düşünüyor; hastaneler, yollar ve eğitime yönelik yeni çalışmalar talep ediyorlardı. İşbirlikçi aşiret ve şeyhler gibi düşünmeyen Bell ise bu konuya dair sitemini, *"Türk kabinesinin bozulmasından sonra kabileler zenginleşti ve müreffeh bir hale geldi. Onlara verdiklerimizi kendi arzuları için kullandıklarından başımıza bela olmaya başladılar. Her zaman bu ülkeyi kalkındırmanın kolay olacağını düşünmüştüm. Bunlar zenginleşmekle kalmıyor, fazlasını harcamak istiyor,"* şeklinde günlüğüne aktarıyordu.

Yorgun düşen Bell, çekildiği odasından annesine bir mektup yazacak ve kendisinden düşüncelerini alacaktı. Ancak bu kez değineceği konular mektupta anlatılacak türden değildi. Aklına İngiliz Komutan Sir Percy Cox'un Birtanya'ya gideceği gelince, kendisiyle görüşüp mektubu elden götürmesini

ister. İran sorununa ve bu soruna yönelik çözüm önerilerine değindiği mektubunun devamında, görev alma ihtimalinin çok yüksek olduğunu belirtip, annesinin bu konudaki düşüncelerini Bağdat'a tekrar dönecek olan Sir Percy ile göndermesini istemiştir.

Devlet-i Aliyye'yi Parçalayan Haritalar

İngiliz casus Gertrude Bell'in hazırladığı işgal stratejileri doğrultusunda, Mekke Şerifi Hüseyin Hicaz ayaklanmasını başlatmış, 5 Haziran 1916'da krallığını ilân etmişti. Şerif Hüseyin'in krallık ilanı, diğer bölgelerde yaşayan bazı aşiretler için özgürlüğün bir adımı olarak algılanmış ve 1917'den itibaren hemen her bölgede Devlet-i Aliyye'ye karşı ayaklanmalar çığ gibi büyümeye başlamıştı. İkmal yolları kontrol altına alınmak suretiyle, Osmanlı ordusuna yapılması gereken su, silah, teçhizat ve gıda yardımları ulaştırılamaz hale getirilmişti. İngiliz birlikleri ayaklanmaları fırsata çevirerek, Eylül 1918'de Şam ve Halep'i işgal etmişlerdi.

Ajan Bell, Türkiye sınırlarını, Musul, Kerkük ve diğer bölgelerin statülerini belirleyeceği harita ve idari şeklini düzenlemeden önce kendileriyle hareket etmiş aşiretleri ve şeyhleri aynı çatı altında toplamaya ve bu anlamda paylaşım sürecindeki görüşlerini almaya karar vermişti. Askeri İstihbarat Komutanı Sir Percy'in İngiltere'de oluşu işini zorlaştırıyor, tüm bu görüşmeleri ajan Lawrence ile yapmak zorunda bırakıyordu. Ancak bölgeyi ve aşiretleri çok yakından tanıyor ve karakterlerini biliyor olması işini kolaylaştırıyordu. Bu toparlayış yeni aşiret bulmaktan çok İngiliz istihbaratıyla işbirliği yapmış mevcut aşiretleri bir araya getirme planıydı. Elinde liste vardı ve aşiretlere ulaşması çok zor olmayacaktı. İsyanların devam ettiği bu süreçte boş durmuyor, Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılması gerektiği ve bölünecek toprakların kimlerin egemenliğine verileceğinin hesabını yapıyor, sınır ve yeni kurulacak devletlerin haritalarını çizmekle meşgul oluyordu. Hazırladığı harita ve belirlediği aşiret isimlerinin yer aldığı

listeyi İngiliz ajan Lawrence'a gönderiliyor, Lawrence da kendisine ulaşan harita ve raporlar üzerinden aşiret ayaklanmalarını yönlendiriyordu.

Gertrude Bell, İngiliz himayesinde Mezopotamya'da kurulacak yeni devletlerin hudut sınırlarını gösteren haritaları sadece Lawrence'a göndermekle kalmıyor, aynı zamanda Britanya Savaş Bakanlığı'na da ulaştırıyordu. Dönemin Cephane ve Harbiye Bakanı olan Winston Churchill (1874-1965) kendisine ulaştırılan hudut sınırlarının tam net olmadığı gerekçisiyle yeni haritalar çizip tekrar göndermesini talep edince, Osmanlı toprakları sayılan tüm bölgelerin haritasını masaya koyuyor, karton ve kâğıtlara; renkli kalem, cetvel, pergel ve gönye gibi malzemeler kullanarak tüm sınır detaylarını gösteren yeni haritalar çiziyordu.

Bu sırada Basra üzerinden Irak'a giren ve akabinde Bağdat'ı işgal (1917) eden İngiliz ordusu Musul önlerine geldiğinde I. Dünya Savaşı sona ermiş, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalanmıştı. Osmanlı ordusu müzakere imzalanmasına rağmen Kerkük'ün merkezi hariç Musul ve çevrelerindeki varlığını halen devam ettirmekteydi. Yapılan anlaşma gereği Osmanlı kuvvetlerinin yerinde kalması gerekiyordu, ancak İngiliz ordusu bu maddeyi görmemezlikten gelip, ilerlemesine devam ediyordu. Musul'daki Osmanlı güçleri İngilizlerin bu ilerleyişine sessiz kalma niyetinde değildi, ancak İstanbul'dan ordu komutanı İhsan Paşa'ya iletilen bir emirle, Osmanlı güçleri Musul'u 10 Kasım'da İngiliz ordularına terk etmek zorunda kalıyordu. İtilaf Devletleri'ne göre Musul'un işgali aşağıda da göreceğimiz gibi Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayandırılrsa da, bizim kanaatimiz odur ki Musul'daki Türk askerlerinin sayısı İngilizleri tehdit edebilecek bir düzeyde değildi, Musul işgali tamamen Osmanlı'yı saf dışı bırakma girişimlerinden sadece biriydi.

21. yüzyıl Türkiye'sinde halen kangren sorun olarak karşımıza çıkan Kerkük ve Musul sorununu bu dönemlere bağlamak yanlış olmayacaktır. Ancak şunun altını çizmemiz gerekir ki, Musul ya da Kerkük ne insanları için ne de dini, dili ve

ırkı nedeniyle önem arz etmektedir. Musul ve Kerkük'ü geniş anlamda bugünkü Irak topraklarını önemli kılan sebepler; Hindistan yolunun stratejik oluşu ve Irak topraklarının sahip olduğu yer altı zenginlik kaynakları, yani petrol ve doğalgazıydı. Dünya petrol rezervin %75'ni doğalgazın ise %35'ni bünyesinde barındıran söz konusu bölgeler dünya devletleri için hayati önem taşımaktaydı. Oysa Batı emperyalizminin göz koyduğu Musul, Kerkük ve bölge toprakları 1055 yılında Musul'un Selçukluya bağlanmasıyla başlamış ve daha sonra Osmanlı'nın 1514'te bölgede hâkimiyet kurmasıyla Musul, Süleymaniye ve Kerkük sancaklarının merkez vilayet statüsü altında Osmanlı'ya bağlanmasıyla devam etmiştir.

Osmanlı'nın bin yıldır hâkim olduğu topraklar ve kendi sınırları içinde saydığı şehirler mütareke maddeleri hiçe sayılmak suretiyle İngilizler tarafından işgal edilmişti. Aslında Mondros Mütarekesi'ne göre, mütarekenin imzalandığı gün Osmanlı ordusu bulunduğu yerleri (Musul-Kerkük) Misak-ı Millî sınırları olarak sayacak ve o bölgelerdeki hâkimiyeti devam edecekti. Mondros Mütarekesi'nde Yunanların anlaşma dışında olduğu vurgulansa da, İngiltere, Paris Konferansı'na (1919) dayanarak Ege bölgesinde bir Yunan devleti, doğuda ise Ermeni devleti kurmayı hedeflemiş ve bu kapsamda Yunanların İzmir'i işgaline karar vermiştir. Mütareke maddeleri sessiz sedasız Osmanlı'yı parçalamaya devam ederken İngiltere Parlamentosu, Mondros'un imzalanmasında son derece etkin rol oynayan ve Ortadoğu'da faaliyette bulunduğu süre zarfında İngiliz çıkarlarını ön planda tutan ajan Gertrude Bell'e "Üstün Başarı Nişanı" veriyordu. Şimdi ajan Bell'in hazırladığı raporlar doğrultusunda hazırlanan mütarekenin ayrıntılarına bakalım.

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)

Osmanlı I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılmış, topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmişti. Ateşkes istiyor, ancak Hariciye Nazırı Tevfik Oktay Paşa'nın tüm girişimleri

İngilizler tarafından geri çevriliyordu. Bunun üzerine Talat Paşa görevden alınarak yerine Ahmet İzzet Furgaç Paşa sadrazam olarak atanıyordu. İzzet Paşa'nın sürdürdüğü görüşmeler olumlu sonuçlanmış, işgalci devletler ateşkes görüşmelerine razı olmuşlardı. Görüşmelerin 23 Ekim'de Limni Adası'nın Mondros limanında yapılacağını ve bu görüşmelerde İngiliz Amirali Somerset Arthur Gouch Calthorpe'nin yetkili olacağı Osmanlı Devleti'ne bildirilmişti. Türk yetkililer Rauf Bey ve Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'e söz hakkının dahi tanınmadığı barış görüşmeleri 30 Ekim 1918'de kabul edilmiştir. Osmanlı topraklarını adeta parselleyen, Osmanlı Devleti'ni resmen olmasa da, fiilen sona erdiren 25 maddelik mütarekenin önemli olanlarını hatırlamamız gerektiğini düşünüyorum:

1. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e serbestçe geçiş, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının işgali.
2. Türk sularındaki tüm torpil tarlaları, torpido ve kovan yerleri, diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir.
3. Karadeniz'de bulunan torpil yerleri hakkında bilgi verilecek.
4. İtilaf Devletleri'nin savaş esirleri ile Ermeni esir tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız koşulsuz İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.
5. Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek askeri kuvvetten başkası hemen terhis edilecek.
6. Osmanlı karasularında güvenlik ve buna benzer konular için kullanılacak küçük gemiler dışında, Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri teslim olunup Osmanlı liman veya limanlarında tutuklu bulundurulacaktır.
7. İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edici bir durum olduğunda herhangi bir strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.

8. Bugün Osmanlı Devleti işgali altında bulunan bütün liman ve demiryollarından İtilaf Devletleri gemilerinin yararlanması ve İtilaf Devletleri'yle savaş halinde bulunanlara karşı kapalı bulundurulması, Osmanlı Devleti gemileri de ticaret ve ordunun terhisi konusunda buna benzer koşullarda yararlanacaklardır.
9. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne ait tersane ve limanlardaki bütün gemi onarım ve araçlarını kullanacaklardır.
10. Toros tünelleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecektir.
11. İran'ın kuzeybatı bölgesindeki Osmanlı Devleti kuvvetlerinin derhal savaştan önceki sınır gerisine çekilmesi konusunda önceden verilen emir uygulanacaktır. Kafkasya ötesinde önceleri Osmanlı kuvvetleri tarafından bir bölümü boşaltılan yerlerin geri kalan bölümü de İtilaf Devletleri tarafından yerinde incelenecek ve gerekirse boşaltılacaktır.
12. Hükümet haberleşmeleri dışındaki telsiz ve kablolar İtilaf Devletleri memurları tarafından denetlenecektir.
13. Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait maddelerin ve malzemelerin tahrip edilmesi önlenecektir.

İmzalanan ateşkes adeta Osmanlı'yı parçalayan bir anlaşma niteliği taşımaktaydı. 25 maddeden oluşan anlaşmanın özellikle 7. maddesi Osmanlı için bir yıkımdı. İtilaf Devletleri bu madde ile yapacakları işgallere yasal dayanak kazandırmayı amaçlamıştı. Çünkü 7. madde İtilaf Devletleri'ne güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilme hakkını tanıyordu. İtilaf Devletleri Kasım 1919'da Mütareke maddelerine dayanarak önce boğazlardaki askeri tesisleri, daha sonra Antakya, İskenderun, Adana, Tarsus, Kilis, Antep, Ardahan, Gürcistan-Batum-Ahıska, Kars ve son olarak yukarıda önemini vurguladığımız 7. madde gerekçe gösterilerek Antalya'yı işgal ettiler.

Mondros Mütarekesinin sancılarının tüm Osmanlı topraklarına yayılmaya başladığı bu süreçte, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi 6 maddelik siyasi bir manifes-

to yayımlar. Günümüz yüzyılında Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidin algılanması ya da vuku bulması durumunda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul ve Kerkük üzerinde hak iddia etmesine vesile olan kararlardan biri de Misak-ı Millî'dir. Yüzyıllardır tartışması süren ve her defasında karşımıza çıkan Misak-ı Millî'nin ne olduğuna ve hangi sınırları kapsadığına bakmamız gerekmektedir.

Misak-ı Millî'nin Kapsamı

Misak-ı Millî; günümüz Türkçesinde "Milli Yemin" ya da "Ulusal Ant" olarak ifade edebileceğimiz bir manifestodur. İngiliz ajanlar Gertrude Bell, Philby ve Lawrence'nin uzun süren böl-parçala-yönet projeleri meyvesini vermiş, tarih sayfalarındaki yerini almaya aday durumuna gelmişti. Bu kapsamda Mondros Mütarekesi ile Osmanlı'yı bitkisel hayata sürükleyen İngiliz ajanlar boş durmamış, Irak Devleti'ni kurmaya ve kurulacak yeni devletin ilk kralını belirlemeye odaklanmışlardı.

Batılı sömürgeciler Osmanlı'dan kalan son kaleleri de ele geçirebilecekleri yeni stratejiler geliştirirken, Türkler Kurtuluş Savaşı'nın ilk tomurcuklarını Anadolu'da atmaya başlamışlardı. Osmanlı Mebusan Meclisi bu kapsamda İstanbul'da toplanmış, Milli mücadelenin yol haritasını gösteren 6 maddelik bir bildiri yayımlamıştır. Misak-ı Millî'de belirlenen bu maddelerin ana hatları Sivas ve Erzurum kongrelerinde ele alınan konulardan yola çıkılarak belirlenmişti. İstanbul'da toplanan ve Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de oy birliği ile kabul edilen kurtuluş manifestosu, 17 Şubat'ta dünya kamuoyuna açıklanmıştır.

Misak-ı Millî kararlarının alınma sürecine baktığımız zaman, ilk girişimin Sivas Kongresi ile başladığını görüyoruz. Kongrede alınan tavsiye kararlar doğrultusunda Osmanlı Hükümeti 11 Eylül'de genel seçim kararı almış ve yapılan bu seçimlerden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin göstermiş olduğu

adaylardan birçoğu meclise girmeyi başarmıştır. Seçilen mebuslar Ocak 1920'nin ilk günleri gruplar halinde Ankara'ya gelerek Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek yayınlanacak olan bildiriye yönelik istişarede bulunmuşlardır. Temsil Heyeti tarafından onaylanan bildiri metni İstanbul'a götürülmek üzere dönemin Trabzon Mebusu Hüsrev Gerede'ye teslim edilmiştir.

Bir hafta süren meclis çalışmaları sonunda Edirne Mebusu Şeref Bey'in önergesiyle gündeme alınan bildiri metni, yapılan gizli oturumla 28 Ocak 1920'de "Ahd-ı Millî Beyannamesi" adı altında kabul edilmiştir. Ancak, bir süre sonra beyannamenin adı Misak-ı Millî olarak değiştirilmiştir. Bağımsızlıktan taviz vermeden topyekûn mücadeleyi öngören Misak-ı Millî'nin maddelerini inceledikten sonra sonuçlarını inceleyelim:

1. Vatan bir bütündür, parçalanamaz. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada Türk askerinin koruduğu ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu topraklar hiçbir biçimde ayrılmaz bir bütündür.
2. Mondros'tan önce işgal edilmiş olan Batı Trakya, Kars, Ardahan, Batum ve Güney illerinde halk oylamasına gidecektir.
3. Azınlıklara tanınan haklar, komşu devletlerdeki Türklere tanınan haklar kadar olacaktır.
4. İstiklal ve bağımsızlığımıza müdahale edilmeyecek, siyasi, adli, mali gelişmemize engelleyecek kayıt ve şartlar asla kabul edilmeyecektir.
5. İslam Halifeliği'nin ve Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul ve çevresinin güvenliği sağlanacaktır.
6. Düşman işgali altında bulunan ve çoğunluğu Arap olan yerlerin kaderi bölge halkının serbestçe vereceği karara göre belirlenecektir.

Aslında Ankara'da hazırlanarak İstanbul'a gönderilen bildiri metni sekiz maddeden oluşmaktaydı, ancak toplantı esnasında iki madde elenmiş ve altı madde olarak yayınlanmıştır.

Buna rağmen, Misak-ı Millî’de alınan kararlar Milli Mücadele’nin hangi stratejiler doğrultusunda yürütüleceği hususunda yol gösterici olması bakımından gayet önemliydi. Bildiriyle, tam bağımsızlık isteği ve bu hedefteki kararlılık tüm dünya devletlerine empoze edilmeye başlanmış, milli sınırlar çizilmiş ve söz konusu sınırlardan taviz verilmeyeceği açıklanmıştır.

Halen işgal edilmemiş bölgeleri kapsayan bu sınırlar, İngilizlerin hayalini kurduğu yeni işgal projelerini tehlikeye sokmuş, Misak-ı Millî kararlarını yok saymaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bildiride yer alan maddelerin bağımsızlığa giden yolda radikal kararları içeriyor olması, başta Büyük Britanya’da olmak üzere diğer tüm Avrupa ülkelerinde adeta şok etkisi yaratmış, bildiriye karşılık nasıl misilleme yapılacağını araştırmak üzere İngiliz ajanları Suriye ve İstanbul’a gönderilmiştir. İngiliz ajanlar daha önce de saltanat yanlısı bir meclis kurulması yönünde girişimlerde bulunmuş olsalar da, Vatanın Kurtuluşu (Felah-ı Vatan) adlı grubun etkinliği sayesinde bu çabalarında başarılı olamamışlardı.

Faysal’ın Suriye Kralı İlan Edilmesi

20 Mayıs 1883’te Mekke yakınlarındaki Taif şehrinde dünyaya gelen Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El-Haşimi (I. Faysal) I. Dünya Savaşı’nda, Osmanlı’ya karşı isyanları başlatan ve daha sonra Hicaz Krallığı’nı ilan eden Mekke Emiri Şeref Hüseyin’in oğludur. Oğul Faysal da babasının izinden gitme kararı almış ve ajan Gertrude Bell’e işbirliği yapmıştı. Bell, Şerif Hüseyin’in Osmanlı’ya karşı açmış olduğu isyan bayrağına destek vermesi adına Faysal’a önemli bir görev verir. Faysal, sözde Arap yurdu adına Şam’a gidecek ve oradaki aşiretleri isyana destek vermeleri adına ikna edecekti. Faysal, Bell’in bu teklifine sıcak bakmış ve Britanya yetkililerinden bir söz almak istemiştir.

Şerif Hüseyin, Faysal ve bazı Arap aşiretleri ayaklanmaya destek verecek ama buna karşılık İngiliz himayesinde bir

“Arap Birliği” kurulacaktı. İngiliz ajan Lawrence ve Bell, Faysal’ın bu teklifini İngiliz hükümetine iletmış, olumlu yanıt almışlardı. Kendisine altın, silah ve gıda yardımı da yapılan Faysal, Suriye’ye (Şam) giderek ayaklanmaya destek arayışlarına başlamıştır. Görüşüp anlaştığı aşiretlere altın ve silah yardımı da yapan Faysal, kısa bir sürede İngiltere adına askeri bir ordu kurmuştur. 1 Ekim 1918’de İngiliz kuvvetleri ve Faysal’ın kurmuş olduğu askeri birlik Şam’ı ele geçirmişlerdi.

1913 yılında Osmanlı mebusu olan ve kürsüden Osmanlı’nın geleceği için çalıştığını beyan eden Faysal, şimdi Şam işgalinde yer alarak Osmanlı düşmanlığını resmen ilan etmişti. Faysal artık İngiliz ajanı Bell’e bağlı bir İngiliz işbirlikçisi ve Osmanlı düşmanı bir haindi. Kendisine vaat edilen altın, silah ve krallık tacına “Hayır” deme cesaretini gösteremeyen Osmanlı mebusu Faysal, yaşamının en acı hatasını yaptığının farkına çok sonraları varmış olsa da, Arap ve Türk halkına vurduğu darbeyi önleyememişti. Faysal’ın pişmanlık dolu sözlerine ilerleyen konularda tekrar döneceğimiz belirterek, Faysal’ın Suriye Kralı ilan edilme sürecine bakıyoruz:

İngiliz ordusu ve Faysal güçleri Şam’ı ele geçirdikten sonra bölgede bulunan hastaneleri ve Osmanlı askerlerinin bulunduğu mevzileri gezmiş, gördükleri yaralı ve bitkin durumdaki Osmanlı askerlerine akla gelmeyecek hakaret ve eziyetlerde bulunmuşlardır. İşgal sürecinde Şam’a gelen Lawrence, Bell ve beraberlerindeki diğer İngiliz ajanları ise daha önceden planladıkları ve bu plana uygun olarak hazırladıkları bir haritayı uygulamaya koymak istiyorlardı. Haritada “Büyük Arap Devleti” diye işaretlenen sınırlar, Suriye, Arabistan Yarımadası ve oradan da Hint Okyanusu’na kadar uzanan bir krallık yer almaktaydı. Faysal, Osmanlı’dan işgal edilecek topraklardan kurulacak olan bu devletin kralı olabilme sarhoşluğuna kapılmış, kendisini dünya Araplarının kurtarıcısı olarak görmeye başlamıştı. Adeta gözleri kararan Faysal, büyük kral olabilme hayali uğruna Yahudilerin Filistin topraklarında bir devlet kurmasını öngören anlaşmaya da imza atmaktan kaçınmamıştır.

Sıra işgal edilen Suriye'ye bir yönetici, diğer bir ifadeyle bir kral atanmasına gelmişti. Bu anlamda Büyük Britanya'nın listesinde çok fazla isim seçeneği gözükmüyordu, daha doğrusu yoktu da. Önlerinde olan ve söz verdikleri tek seçenek vardı, o da Faysal'dan başkası değildi. Faysal, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen ayaklanmalar esnasında önemli roller üstlenmiş, birçok aşiret onun sayesinde İngiliz istihbarat örgütüyle işbirliğine yanaşmıştı. İngiliz hükümeti görüşlerine başvurduğu ünlü ajanları Bell ve Lawrence de aynı düşüncedeydi, ondan başkası olamazdı, krallığı hak eden tek kişi "Faysal" diyorlardı. Yapılan görüşmelerin ve alınan tavsiye kararlarının sonunda, Suriye Meclisi'nin 7 Mart 1920 tarihli toplantısında alınan ortak kararla, Faysal Bin Hüseyin Bin Ali El-Haşimi "Suriye Kralı" olarak ilan edilmişti.

Faysal'ın Suriye kralı seçilmesinden sonra Millet Meclisi'nin 24 Nisan 1920'de düzenlediği gizli oturumda konuşan Atatürk, kurulacak Arap Devleti'nin uzun süre ayakta kalamayacağını ve kısa bir sürede bölüneceğini öngörüyordu. Atatürk, bu süreçte Faysal'la mektuplaştığını Faysal'ın kendisine; *"Biz yanlış yaptık, siz ise bir milli mücadele veriyorsunuz bu hatamızı giderelim, bizi milli mücadelenize alın biz de gerçek istikrara kavuşalım,"* şeklinde mektup yazdığını kendisinin ise Faysal'a, *"Hayır biz bir milli mücadele veriyoruz yeknesak bir devlet kuracağız, siz de Arap milliyeti içinde mücadelenizi verecek şekilde örgütlenin ve ondan sonra milliyet üstü bir devlet olabilir, bir federasyon veya konfederasyon halinde bir araya gelebiliriz,"* şeklinde cevap yazdığını ifade etmiştir.

Suriye'nin işgal süreci sorunsuz ilerlemiş, İngiliz hükümeti ve istihbarat örgütünün katkılarıyla da Faysal kral olarak seçilmiştir. Ancak bir sorun vardı. Fransızlar Haçlı Seferleri esnasında Suriye toprakları üzerinde bir hak iddiasında bulunmuş, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren ise Suriye'yi kendisine ait bir parça olarak görmek suretiyle bölgeye ekonomik ve siyasi yatırım yapmışlardı. Ayrıca Suriye'deki Müslüman Osmanlılar üzerinde dini asimilasyon gerçekleştirmeleri için misyoner

rahiplerin sayısını artırmak suretiyle çok sayıda okul açmışlardı.

Fransızlar İngilizlerin Suriye'yi işgal etmesini Sykes-Picot Antlaşması'na da aykırı görüyorlardı. Çünkü Fransızlar Birinci Dünya Savaşı devam ederken Britanya hükümeti ile gizli olarak imzaladıkları 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'na dayanarak liman şehirlerinde ve Suriye kıyılarında idareler kurabileceklerdi. Bu anlamda Fransa Suriye üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirerek, bölgenin gelecekte Fransa himayesine verileceğinin garantisini almış sayılmaktaydı. Ancak, Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle birlikte Britanya'nın oldubittiye getirip Suriye'ye girmesi ve Faysal'ı kral olarak seçmesi Fransız hükümetini harekete geçirmiş, İtilaf Devletleri'ne Osmanlı topraklarının hangi şartlar altında, hangi devletler arasında paylaşılması gerektiğini öngören San Remo Konferansı'nın yapılmasını önermiştir. 1920 yılında İtalya'da yapılan San Remo Konferansı'nda Filistin'in İngiliz, Suriye ve Lübnan'ın da Fransız manda yönetimine verilmesi kararlaştırılmıştı.

Fransız ordusu gerek Sykes-Picot Antlaşması'na gerekse San Remo Konferansı'nda alınan kararlara istinaden Temmuz 1920'de Suriye'yi işgal ederek, Faysal hükümetini idare ve krallıktan uzaklaştırmış, iki yıl sonra da manda yönetimini Milletler Cemiyeti onayına sunmuşlardır. Britanya güçleri Osmanlı toprağı olan Suriye'de başarısız olup, bölgeyi Fransızlara teslim ettikten sonra, Faysal'ı Irak projesinde kullanmak üzere yanlarında götürmüşlerdir. İngilizler bir yandan askeri güçlerini Irak'a kaydırırken, diğer yandan da İstanbul'u işgal etmek adına istihbarat ajanlarından gelecek raporlara odaklanmaya başlamışlardı.

İngilizlerin İstanbul'u İşgali

İngilizler Ajan Gertrude Bell'in hazırlamış olduğu harita ve raporlara dayanarak Osmanlı'yı masaya oturtmuş, Osman-

lı'nın bitkisel hayata girmesine sebep olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalatarak yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda harekete geçen İngilizler Mondros'un 1. Maddesine dayanarak 13 Kasım 1918'de ilk olarak İstanbul'a giriş yapmışlardır.

Bell, Anadolu'da kurulması düşünülen taşeron devletler konusunda engel teşkil etmemesi adına Osmanlı padişahına yakın olmak ve bu sebeple İstanbul'un kontrol altına alınması gerektiğini Britanya hükümetine bildirir. Bu görüşü dikkate alan İngiliz ve Fransız güçleri 7 Kasım'dan başlayarak 13 Kasım 1918'e kadar birçok stratejik ve lojistik noktaları işgal etmeye başlarlar. Aslında İtilaf Devletleri'nin 13 Kasım 1918 tarihli İstanbul çıkarması tam anlamıyla bir işgal sayılmasa da, yarım kalan işgallerini 16 Mart 1920'de tam manada yapmış ve resmileştirmişlerdir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Misak-ı Millî kararlarına ve Anadolu'da kıvılcımı ateşlenen Milli Mücadele ruhunu engellemeye yönelik misilleme planları yapan İngilizler, bu kapsamda İstanbul'a gönderdikleri istihbarat ajanlarından işgal sürecine dair raporlar hazırlamalarını istemişlerdir. İngiliz casuslarının İstanbul'da hazırladıkları raporda, Harbiye Bakanı Cemal Paşa'nın İstanbul'daki Milliyetçi Örgüt'ün başı olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte Anadolu'daki Milli Kurtuluş Hareketi'ni yönettikleri ifade edilmekteydi. Ayrıca, Atatürk'ün İstanbul'la temaslarının kesilmemesi ve yakın bir konumdan İstanbul'u takip edebilmek adına Heyet-i Temsiliye'yi Ankara'ya naklettirdiği raporlara eklenmiş ve tedirginlik duyulması gerektiğinin altı çizilmiştir. İngilizlere göre Ankara Meclisi'nin güçlenmesi İstanbul Meclisi üzerindeki etkinliklerini azaltacak ve dolayısıyla İstanbul'u işgal süreçleri riske girebilecekti.

Tüm bu gelişmelerle birlikte, İstanbul hükümetinde ortaya çıkmaya başlayan farklı sesler ve Atatürk'ün İstanbul'a uzanmaya başlayan Milli Mücadele Hareketi İngilizleri endişelendirmeye başlamış ve bu kapsamda İngiltere, Fransa ve

İtalya'dan oluşan Müttefik Yüksek Komiserliği adına Fransız Yüksek Komiserliği Sadrazam Ali Paşa'ya 20 Ocak 1920'de nota vererek, Harbiye Bakanı Cemal Paşa'nın ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Paşa'nın istifası istenmiştir.

Ali Paşa'ya verilen bu notayla yetinmeyen işgalci güçler, Yüksek Konsey tarafından hazırlanan bir dizi talimatı Müttefik Yüksek Komiserliği'ne gönderir. Konseyde alınan kararlardan önemli olan dört madde şunlardır:

1. İstanbul (Başkent deniyordu) Müttefik Kuvvetler tarafından derhal işgal edilecektir.
2. Türk hükümetinden, son Kilikya olaylarında sorumluluğu şüphe götürmeyen, Erzurum valisinin derhal azli istenecektir.
3. İstanbul'un işgalinin, barış şartlarının tamamen kabulü ile uygulanmasına kadar devam edeceği, Türk hükümetine bildirilecektir.
4. Eğer bundan sonra da olaylar çıkarılacak olursa, barış şartları çok daha ağırlaştırılacak ve verilen tavizler geri alınacaktır.

Yüksek Konsey tarafından hazırlanan söz konusu talimatla Marmara, Ege ve Anadolu bölgeleri adeta müttefik kuvvetlerce paylaşılıyordu. Trakya Yunanistan'a veriliyor, İzmir Osmanlı'ya tabi olmakla birlikte Yunanlarca yönetilmesi esas alınıyor, Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan devletlerinin kurulması öngörülüyordu.

Notanın yayınlanmasını takip eden süreçte sıra İstanbul'un işgaline gelmişti. Askeri, siyasi ve bürokratik anlamda hazırlıklar bitmiş, notanın padişaha verilme aşamasına gelinmişti. Saatler 09.30'u gösterdiğinde İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı Mr. Ryan, işgal gerekçelerinin yer aldığı ultimatomu Sadrazam'a teslim etmişti. Sadrazam aldığı notaya cevaben işgal gerekçelerinin yersiz ve gerçek dışı olduğunu bildirirse de, müttefik güçler işgal süreçlerine devam etmiş ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmişlerdir.

Beyoğlu ve Boğazlar, Kadıköy ve Üsküdar bölgesinin

kontrolünü alan Britanya güçleri, Galata Kulesi'nin altında 5 hapisane kurarak, tutuklama ve işkence sürecini başlatmıştır. Bölge, İngiliz ajanlarını önemli bir buluşma üssü ve Kuva-yi Milliye hareketine karşı kararların alındığı bir toplantı merkezi haline gelmiştir. Ayrıca, İngiliz ajanları Galata Kulesi üzerine kurulan bir gözetleme kulesinden sürekli olarak bölgeyi kontrol etmişlerdir.

İngiliz derin devletinin tüm bu baskıcı tutumuna rağmen, Milli Mücadele'yi yaygınlaştırmak ve direnişi her bölgede harekete geçirmek için çabalayan gazeteciler, gizli olarak basıp dağıttıkları gazetelerle İngilizlerin uyguladığı baskıları, işkenceleri ve izlenmesi gereken milli mücadele yöntemini hareket içinde yer alan direnişçilere duyurmaya çalışıyordu. İngilizler, etkinliği her gün artmaya başlayan bu gazetelerin önüne geçmek için sansür uygulamaya ya da gazetelere el koymaya başlamışlardı.

İngiliz istihbarat örgütünün işgal süresince sorgulama ve işkence amacıyla kullanmış olduğu başlıca merkezler ve İngiliz çıkarlarını gözeten kurumlar şunlardı:

İngiliz Postanesi: Galata'da, İngiliz Deniz Hastanesi'nin hemen karşısında bulunan bu bina, İngilizler tarafından istihbarat amacıyla kullanılmıştır.

İngiliz Karakolu: Rumeli yakasının Galata Kulesi sokağında yer alan İngiliz Karakolu, 1904 yılında inşa edilmiş, İstanbul işgali sırasında da Milli Mücadele hareketine karşı casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğü, insanların fişlendiği ve esir alınan Türklerin işkence gördüğü bir merkez olarak kullanılmıştır.

St. Pier Apartmanı: İngiliz karakolunun karşısında yer alan Pier Apartmanı İngiliz ordusunun karargâhı, işgal esnasında ise istihbarat üssü olarak kullanılmıştır. Gündüz istihbarat çalışmaları yapan İngiliz ajanlar gece burada toplanıyor, elde edilen bilgiler değerlendiriliyordu. Milli Mücadele'de yer alan isimlerin infaz emirleri de yine buradan veriliyordu.

İngiliz Deniz Hastanesi Kulesi (Bahriye Hastanesi): Galata Kulesi'nin çok yakınında inşa edilmiş küçük bir gözetleme kulesi. Bu kuleden İstanbul'a giren gemiler gözetlenip istihbarat toplanmıştır.

Kroecker Otel: İngiliz ajanlarının toplandıkları, dinlendikleri ve elde edilen istihbaratların analiz edildiği bir karargâhtı. Otelin bodrum bölümü, istihbarat ajanlarının işgale karşı direniş gösteren Türklerin sorgulandığı, işkence gördüğü ve infaz edildiği bir cezaevi olarak kullanılmıştır. Otelde yaşanan sorgulama ve işkenceleri bizzat karargâhtan sorumlu istihbarat subayı John Bennett'i gerçekleştirmekteydi.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti: Mondros Mütarekesi'nin 1. maddesine dayanarak 13 Kasım 1918'de İstanbul'a giren İngiliz kuvvetleri "dostluk ve iyi niyet girişimleri" adı altında, Türk bürokrat ve komutanlarından oluşan cemiyetler kurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetler tabela olarak İstanbul'daki İngiliz-Türk dostluğunu yansıtan ibareler içerse de, aslında öyle olmadığı Anadolu'da başlayan ve tüm Osmanlı'ya yayılan Milli Mücadele Hareketi'ni önlemeye yönelik paravan oluşumlardan ibaret olduğu gayet açıktı.

İşgalci güçler İstanbul'a ayak basar basmaz uyguladıkları işkence ve infazlarla Türklerin onurunu ayaklar altına almaya başlamışlardı. Bu uygulamaları kabullenmeyen halk, Milli Mücadele saflarına geçerken, bir grup Osmanlı yetkilisi ise İngilizlere şirin gözükme adına subayları ve bürokratları davet etmiş ve onlardan yeni makamlar adına medet ummuşlardır. Onlara göre, İngilizlerle iyi geçinmek ve iyi ilişkiler kurmak gerekmemekteydi. Çünkü ancak bu yolla Türkleri İngiliz eziyetinden kurtarmak mümkün olabilirdi. İngilizler kendilerine biat etmeye hazır bu isimleri belirlemede gecikmemiş, aynı çatı altında toplayıp İngiliz çıkarları için kullanma planları yapmaya başlamışlardır. Yönlendirme ve ikna konusunda gayet tecrübeli olan ajan Papaz Frew, bu amaca yönelik İngilizlere sempati duyan Türkleri aynı cemiyet altında toplamakla görevlendirilmişti. İngiliz menfaatleri doğrultusunda çalış-

malar yapmak üzere İstanbul'da kurulması planlan cemiyetin yasal kuruluşu için bir Türk'ün resmi öncülüğü gerekiyordu.

Papaz Frew için bu arayış pek uzun süremedi. Çünkü İngilizler İstanbul'da gazete çıkaran Sait Molla'nın İngiliz himayesine girmenin Türkler açısından yararlı olacağını savunduğunu biliyorlardı. Kısa bir ikna sürecinden sonra İngilizlerin cemiyet kurma teklifini kabul eden Molla, ilk olarak cemiyete kimlerin üye olabileceği yönünde bir araştırma yapar. Sait Molla beklediğinin üzerinde bir ilgiyle karşılaşınca, 20 Mayıs 1919'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni resmen hayata geçirir. Aslında yürürlükte olan Osmanlı yasalarına göre Sait Molla'nın dahi bu cemiyeti kurma hakkı bulunmamaktaydı. Ancak İngilizlerin girişimi ve Molla'nın bireysel nüfuzunu kullanması sayesinde kendisine böyle bir hak tanınmış ve cemiyetin kuruluşuna izin verilmişti.

İngilizlerin her aşamasında maddi ve manevi destek sağladıkları İngiliz Muhipleri Cemiyeti, kuruluşunu takip eden ilk üç ay içerisinde üye sayısını 55 bine kadar yükseltmiştir. Cemiyet Başkanı olarak Sait Molla gözüксе de alınan kararlar ve takip edilecek stratejiler İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli Papaz Frew tarafından belirlenmekteydi. Ajan Frew'in talimatlarıyla cemiyet üyeleri yoksul Türk ailelere para ve gıda yardımı yapıyor, buna karşılık cemiyete üye olmaları sağlanıyordu.

Cemiyet, Sait Molla mühürlü bir telgrafı 23 Mayıs 1919'da tüm belediye başkanlarına göndermek suretiyle asıl amacını ortaya koymaktan çekinmemiştir. Başkanlara gönderilen telgraflarda, tek kurtuluş yolu olarak İngiliz himaye ve manda yönetiminin kabul edilmesi gerektiği yazılıydı. Sait Molla gönderdiği bu telgrafların akabinde bu kez de ajan Papaz Frew'e *"Ben ve arkadaşlarım Türkiye'de halkın eğitim düzeyine göre bir hükümet kurmak ve İngiliz uygarlığından yararlanmak istiyoruz,"* şeklinde bir niyet mektubu yazmıştır. Ancak tüm bu taleplere rağmen Milli Mücadele Hareketi'nin önüne geçemeyen cemiyet, farklı seslerin yükselmeye ve iktidar mücadelesi-

nin yaşanmaya başladığı bir hal almaya başlamıştı. Güven ortamının kaybolup, bölünmelerin ve kopmaların yaşandığı bu süreçte, İngilizlerin tüm çabalarına rağmen istenen iyileştirme yapılamamış, cemiyetin varlığı Milli Mücadele'nin kazanılması sonrası tamamen dağılmıştır.

“Paşa” Rütbeli İngiliz İstihbarat Subayları

Milli Mücadele'nin tüm Anadolu'ya yayılması ve İstanbul hükümetine karşı muhalif grupların varlığını her geçen gün artırması İngiliz istihbarat örgütünü daha çok endişelendirmeye ve bu anlamda ajan yelpazesini genişletmesine neden olmuştur. İngiliz ajanlar bu hedefleri doğrultusunda İngiliz kökenli isimlerin Osmanlı ordusu içine sızdırılması gerektiği yönünde Britanya güçlerine raporlar göndermişlerdir. Bu önerileri dikkate alan İngilizler, Osmanlı'ya dost gibi görünen ve Türklerin güvenini kazanmış askeri istihbarat elamanlarını Osmanlı ordusuna subay rütbesiyle yerleştirmişlerdir. Bu subaylardan bir kısmı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra “modernleşme ve eğitim” kapsamında “Paşa” rütbesine yükseltilmişlerdir. Osmanlı'yı ihanet çemberine almaya ve birçok operasyonun başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olan bu subaylar, aslında İngiliz derin devleti adına Osmanlı'nın çöküşünü hızlandırmakla görevli birer ajan konumundaydılar. İngiliz kökenli paşalarından bazıları şunlardı: Augustus Charles Hobart Paşa, Valentine Baker Paşa, Hugh Pigot Williams Paşa, Adolphus Slade Paşa, Baldwin Walker Paşa ve Felix Woods Paşa.

Mustafa Kemal'in Telgrafı

Gazeteler halka dağıtılmadan önce İngiliz ajanlarının kontrolünden geçmeye başlamıştı. Bu kapsamda işgal sürecinde yapılan işkencelere ve gerçekleşen tutuklamalara yönelik yazı ya da fotoğrafların yer aldığı gazetelerin dağıtımına izin verilmiyordu. Uygulanan sansürler nedeniyle, günümüzde işgale ve işkencelere dair kaynaklara ulaşmak oldukça güçtür. An-

cak, söz konusu sürece dair yazı ve fotoğrafların İngiliz arşivlerinde mevcut olduğu bilinmekte olup, bunların sadece bir bölümü gizli yollardan elde edilmiş ve Türk halkıyla paylaşılmıştır.

Bu esnada Anadolu'nun birçok bölgesinde Milli Mücadele Hareketi'ni başlatmakla meşgul olan Mustafa Kemal, İstanbul'un işgal edilmesine şiddetli bir tepki göstermiş, İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine, tarafsız bütün devletlerin dışişleri bakanlıklarına protesto telgrafları yollamıştır. Atatürk, yürütülen kurtuluş mücadelesinin haklılığını dile getirdiği telgraflarında, *"Biz hakkımızı ve istiklâlimizi korumak için girdiğimiz kavganın kutsallığına ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine inanmış bulunuyoruz. İstanbul'un işgali olayından doğacak büyük mesuliyete son bir defa olarak dünyanın dikkat nazarını çekeriz. Davamızın haklılığı ve kutsallığı bugünlerde, Tanrı'dan sonra en büyük yardımcıımızdır,"* diyordu.

İşgal sürecinin tamamlanması ile birlikte Salih Paşa kabinesi düşürülüp, yerine tekrar Damat Ferit Paşa kabinesi geçmişti. Bir anlamda işgalci güçlere biat etmek durumunda kalan İstanbul hükümeti ve padişahтан kurtuluş hareketine yönelik bir fayda beklemek yanlış olacaktı. Çünkü Padişah'ın karar alabilme ve askeri güçleri yönlendirebilme gücü kalmadığı gibi, bütün maddi ve manevi gücünü de kaybetmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden diriliş hayali ve yedi yüz yıllık egemenliği İstanbul'un işgaliyle son bulmuş gözüküyordu.

MI6 Ajanları Atatürk'ü Markaja Aldı (1919-1923)

Mustafa Kemal'in bağımsızlık adına yürüttüğü Milli Mücadele Hareketi'nin önemli boyutlara ulaşip, Türkiye'nin her bölgesine sıçramış olması, Büyük Britanya'yı rahatsız etmeye başlamış ve bu kapsamda ajanlarını İstanbul'un farklı noktalarına yerleştirmişlerdi. İngilizler içine kapalı ve kendilerine biat eden bir Osmanlı'dan yanaydılar. Ancak, Mustafa

Kemal'in Anadolu dahil birçok bölgede Kurtuluş Mücadelesi'ni başlatmasını bir tehdit olarak görmeye başlayan İngilizler, 1919 yılından itibaren amaçlarına İstanbul'un farklı noktalarına ve farklı meslekler adı altında görevlendirdikleri ajanlarıyla ulaşmaya çalışmışlardır. Söz konusu ajanların faaliyetlerine geçmeden önce, İrlandalı Profesör Keith Jeffrey'in "007 James Bond" film karakterinin yaratılmasına yönelik öne sürdüğü bir iddiaya bakalım:

İngiliz dış istihbarat birimi MI6'nın Devlet-i Aliyye'ye ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaptıkları istihbarat faaliyetlerinin de yer aldığı arşivleri inceleyen İrlandalı Profesör Keith Jeffrey, bu inceleme esnasında dikkatini çeken konuların başında Atatürk'ü izleyen İngiliz ajanlarının hayatları olmuştur. Profesör Jeffrey'e göre, "007 James Bond" karakteri Atatürk'ü izleyen ünlü İngiliz ajan Wilfred Dunderdale'dan esinlenerek yaratılmıştır. İrlandalı Profesörün bu tezine destek Bond karakterini yaratan film yapımcısı Ian Fleming'den gelmişti. Ajan Dunderdale'nin arkadaşı olan Fleming'in o dönemlerdeki çalışmaları bizzat Wilfred Dunderdale'in ağzından duyduğunu ve böylece Bond karakterini yarattığını ifade eden Queens Üniversitesi'nin ünlü profesörü Keith Jeffrey, MI6'nın çalışmalarına yönelik verdiği başka bir röportajında, *"Benim bu dediğimi ilk ağızdan James Bond karakterinin yaratıcısı olan Ian Fleming doğruladı. James Bond'u Mustafa Kemal'i 1920'li yıllarda izleyen Ajan Dunderdale'den esinlenerek yarattığını kendisi de belirtti"* demek suretiyle düşüncesinin doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

I. Dünya Harbi'nde Kraliyet Donanması'nda asker olan ve yaptığı boks müsabakalarından ötürü kendisine "Biffy-Tuvallet" lakabı takılan Dunderdale'nin MI6 ajanı olarak aldığı ilk görevlerden biri de üç yıl boyunca Atatürk'ü ve Atatürk'e yakın isimleri takip etmek olmuştur. 1920-1923 yılları arasında Atatürk'ü takip eden İngiliz ajan sadece Wilfred Dunderdale'nden ibaret değildi. Dunderdale dışında Atatürk'ü markaja alan ve bu kapsamda suikast girişiminde bulunan diğer İngiliz ajanları ise şunlardır:

Ajan RV/5 - Terzi Mehmet

İngilizler Mustafa Kemal’le ilgili istihbarat toplayabilecekleri her noktaya casuslarını yerleştirmişti. Bunlardan biri kod adı RV/5 olan bir İngiliz ajanıydı. RV/5 kod adı ile bilinen Hereke doğumlu Mehmet Bey 1921’de İstanbul Üsküdar’da açtığı terzi dükkânını paravan olarak kullanmış, Atatürk’e yakın isimlerle irtibat kurmayı başarmıştı. Bu isimlerin birçoğunu kendisine müşteri olarak bağlayan RV/5 bu sayede istediği bakanlığa girip çıkabilmiş, topladığı istihbaratları İngiliz istihbarat örgütüne gönderebilmiştir. Atatürk’ü izlemek dışında da faaliyetlerde bulunan terzi Mehmet, bazı muvazzaf ve emekli askerlerin listelerini MI6’ya bildirmiş, Milli Mücadele kapsamında kullanılmak üzere haberleşme cihazlarını Anadolu’ya götürmeye çalışan Türk ekibi ve onlarla birlikte hareket eden on tıp öğrencisini ise ihbar etmiştir. Aslında, Terzi Mehmet’i Türk toplumunda güvenli kılan sahip olduğu sahte tanıtım belgesiydi. İngiliz istihbarat örgütünün hazırladığı bu belgede meclisin mührü dahi bulunmaktaydı. Kişiye yönelik hazırlanmış olan belgede şu ifadeler yazılmaktaydı:

“Büyük Millet Meclisi’nin emirnamesiyle, Harekât-ı Milliye’nin şahıslarından Herekeli Mehmet Efendi, Mücahid-i Milliyeciler nezdinde mazhar-ı itimat olmak üzere işbu fedakar vesika ile ita kılındı”

Ajan JQ/6 - Kahveci

İngilizlerin İstanbul’da görevlendirdiği bir diğer ajan ise, kod adı JQ/6 olan bir kahvehane işletmecisiydi. Türkmen asıllı olan JQ/6 çok iyi derecede Türkçe, Rusça, Tatarca, Romençe, Almanca ve İngilizceyi konuşabiliyordu. JQ/6’nın işlettiği mekân Atatürk’e yakın isimlerin sürekli olarak uğradıkları bir yerdi. İşgalci güçlere karşı düşünülen stratejiler burada konuşuluyor ve önemli kararlar alınıyordu. Türk yetkililerinin güveninin kazanan İngiliz ajan rahatlıkla konuşmaları dinliyor, alınan kararlardan haberdar olabiliyordu. JQ/6 kodlu ajan

karar altına alınan gizli planları rutin olarak İngiliz istihbarat örgütüne aktarıyordu. Ancak, 1923'te kimliğinin deşifre olmaya başlamasıyla birlikte İngilizler tarafından yurtdışına kaçırılmıştır.

Ajan Parsifal - Mustafa Sağır

Atatürk'ü yakın markaja alan İngiliz casuslarından Parsifal kod adlı Hindistan Peşaver doğumlu Mustafa Sağır ise en tehlikeli olanıydı. Hindistan'ın İngiliz Büyükelçisi oturduğu binanın penceresinden bahçede oyun oynayan çocukları izlediği bir sırada giyim ve davranışlarıyla diğerlerinden farklı olduğunu hissettiği bir çocuğa gözü takılır. İsminin Mustafa Sağır olduğunu öğrenen İngiliz yetkililer çocuğun ailesiyle konuşarak eğitimini üstlenmek istediklerini teklif ederler. Ailesinin onayını alan İngilizler Mustafa Sağır'ı Londra'daki bir kasabada bulunan özel bir okulda yerleştirirler. Daha sonra Oxford'daki Lincoln Koleji'ne gitmiş, burada dört yıl öğrenim gördükten sonra diplomasını alarak Hindistan'a dönmüştür. Kendisine, İngiltere'ye sadık kalacağına, kralın taç ve taktı tehlikeyle karşılaştığı takdirde, bu konuda hayatını bile feda etmekten çekinmeyeceğine yönelik Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ettirilen Sağır, bir süre sonra İngiliz ajanı olarak Afganistan'a gönderilmiştir. Burada İngilizler adına büyük başarılar elde eden ajan Sağır'a Kraliyet tarafından "Üstün Kraliyet Madalyası" verilerek "Sir" unvanına layık görülmüştür.

Temmuz 1920 başlarında özel bir savaş gemisiyle İstanbul'a gönderilen Mustafa Sağır, MI6 tarafından İstanbul Ak-saray'da duvarları Mustafa Kemal ve diğer Türk resimleriyle donatılmış bir eve yerleştirilir. Sağır, Kuva-i Milliye rolünde mahalledeki gençleri etrafında toparlamaya çalışınca, İngiliz istihbaratı önceden hazırladıkları senaryo gereği Sağır'ı tutuklamış ama bir süre sonra serbest bırakmıştır. Sağır'ın İngilizler tarafından tutuklanmış olması Türklerin güvenini kazanmasına vesile olmuş, 15 Kasım 1920'de İstanbul hükümetine mü-

racaat ederek, sekiz gün sonra istihbarat zabiti Şevket imzalı, Ayyıldız mühürlü, fotoğrafı *“fevkalade şayan-ı itibar edileceğine dair”* bir kimlik kartı almayı başarmıştır.

Bir süre Ankara Hürriyet Otel’inde kalan ajan Sağır, Dahiliye Bakanı Adnan Bey tarafından Otel’den alınmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın karşısına çıkarılmıştır. Sağır’ı birkaç dakika dinleyen Mustafa Kemal Paşa, konuğunun güvenilir olmadığını fark eder. İçerdekiler odayı terk ederken kapıdan çıkmakta olan Dahiliye Vekili Adnan Bey’i yanına çağıran Mustafa Kemal, kendisine *“Bu adam casus,”* der.

Atatürk’ün diğer ülke milletvekilleri ve bürokratlarıyla yaptığı tüm görüşmeleri İngiliz istihbarat teşkilatına ulaştıran ajan Parsifal’ın hazırlamış olduğu bir rapordaki satır aralıklarını Türk yetkililerin dikkatini çeker. Atatürk’e yönelik suikast planladığı yönünde şüphelerin artmasıyla Türk istihbarat birimleri bu konuyla yakından ilgilenmesi için alanında uzman bir üsteğmeni İstanbul’a gönderir. İstihbarat uzmanı Türk teğmen yapmış olduğu kısa süreli inceleme ve istihbarat çalışmaları sonucunda Sağır’ın Hindistan’a göndereceği mektuptaki satır aralığında ancak kimyasal bir işlem sonucunda görülebilen Hintçe işaretlerin yer aldığını tespit eder. Adına 1955 yılında kitap yazılan Mustafa Sağır’ın İngiliz ajanı olduğu yönünde kesin kanıtların elde edilmesi üzerine tutuklanması yapılmış ve 24 Mayıs 1921’de Ankara Karaoğlan (Anafartalar) Meydanı’na kurulan idam sehpasında kararın infazı gerçekleşmiştir.

David Lloyd George’un Atatürk Düşmanlığı

Dönemin (1916-1922) İngiliz Başbakan’ı David Lloyd George, Türk toprakları ve Türklerin geleceği için uyguladığı planı şöyle tanımlıyordu:

“Türkleri Orta Asya’ya sürmek Avrupa için bir mecburiyettir. Yunanlar, Doğu Akdeniz’de geleceğin milletidirler. Büyük Yunanistan, İngiliz İmparatorluğu için paha biçilmez bir

*kazanç olacaktır. Doğu Akdeniz'in en önemli adaları onların-
dır. Bunlar, Süveyş Kanalı Yolu ile bizim Hindistan, Avustralya
ve Uzakdoğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde bulunan
tabii deniz üsleridir. Eğer onlara milli yayılışları devrinde
sağlam bir dostluk gösterirsek, İmparatorluğumuzun birliğini
sağlayan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar."*

İngiliz Başbakan Lloyd George'un hayal ettiği parçalama
projesi bozulunca, bunun sebebi olarak Atatürk'ü gösterecek
ve *"İnsanlık tarihinde dâhiler pek ender görülür. Fakat ne
acıdır ki, Tanrı, bir dâhiyi Türkiye'de dünyaya getirdi ve biz
onunla çarpışmak zorunda kaldık. Mustafa Kemal gibi bir dâ-
hiyi yenmemiz imkânsızdı,"* diyecekti.

Atatürk'e yönelik takip sürecinin devam ettiği 1922 yılların-
da Birleşik Krallık Dış İstihbarat Örgütü MI6'nın ismi de-
ğişmiş, Secret Intelligence Service (SIS) adını almıştır. Bu de-
ğişikliğe rağmen gelenek sürmüş, İngiliz dış istihbarat örgütü
olarak MI6 anılmaya devam etmiştir. Bizler de bu geleneği
devam ettirip, İngiliz dış istihbarat örgütü olarak MI6'yı kul-
lanmaya devam edeceğiz.

İngiliz Ajanlarının Said Nursi Komplosu

İngiliz istihbarat örgütü bazı sadrazamlar da dahil olmak
üzere birçok gazeteci ve bürokratı kendileriyle işbirliği yap-
maları yönünde ikna etmeyi başarmıştı. Bu kapsamda Mond-
ros Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından Ahmet
İzzet Paşa Hükümeti istifa etmiş, 11 Kasım 1918'de sadra-
zamlık makamına Ahmet Tevfik Paşa (Oktay) getirilmiştir.
Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa İngiliz gazetelerine ver-
diği demeçte, gayelerinin İngiltere ile eski dostluklarını can-
landırmak olduğunu ve İtilaf Devletleri'nden önemli görev-
ler beklediklerini ifade etmiştir. Aslında, Osmanlı hükümeti
içinde yer alan bu biatçılar İngilizlere yakın oldukları taktirde
eziyet görmeyeceklerini ve kendilerine verilecek imtiyazlarla
yetinmeleri gerektiğine kanaat getirmiş isimlerdi.

İngiliz casuslar Osmanlı hükümeti dışında ülkenin ileri gelen din adamlarıyla da çok yakın ilişkiler kurmuş, kendi hedefleri doğrultusunda bu kişilerle işbirliği yapmışlardır. Din alimi adı altında İngiliz ajanlarla işbirliği yapan bu grup, yayınladıkları fetvalarla İngilizlerin İstanbul işgalini haklı sebeplere dayandırıyor, Kuva-yi Milliye'nin İslam dinine aykırı olduğunu ilan ediyorlardı. Din alimlerinin yayınlamış olduğu bu fetvalara birçok kesimden olumlu yanıt gelirken, Bediüzzaman Said Nursi fetvanın geçersiz olduğunu ileri sürmüş ve görüşünü, “*İşgal altındaki bir memlekette İngilizlerin emri ve tazyiki altında bulunan bir idarenin ve meşihatın (şeyhülislamın) fetvası mualleldir (sakattır), mesmu (güvenilir) olamaz. Düşman istilasına karşı harekete geçenler asi değillerdir, fetva geri alınmalıdır,*” şeklindeki sözleriyle taraflara bildirmiştir.

Bediüzzaman Said Nursi'nin Milli Mücadele ruhunun uyanışına yönelik gizlice çıkarmış olduğu Hutuvat-ı Sitte isimli eseri, Arapça ve Türkçe yayınlanınca, İngiliz istihbarat örgütü Said Nursi'yi tehlike olarak görmeye başlamış ve akabinde hakkında ölüm emri vermiştir. İngiliz ajanları tüm arama çabalarına rağmen Said Nursi'ye ulaşmayı başaramayınca başka bir planı devreye sokmuşlardır. Bediüzzaman'ın Van'da kurmayı planladığı bir üniversite için İstanbul hükümeti ile görüşmeye geleceğinin bilgisini alan İngiliz ajanlar, durumu Saray'a bildirir. Bediüzzaman Saray'a geldiğinde, yöresel kıyafet ve başındaki sarık bahane edilerek tutuklanır ve Üsküdar Toptaşı Akıl Hastanesi'ne (Toptaşı Bimarhanesi - 1873) sevk edilir. Bir süre hastanede kalan Said Nursi, doktorların “*Akıl hastası değildir*” raporundan sonra serbest kalır... Raporda imzası bulunan Rum doktor heyecan ve şaşkınlıkla rapora “*Bediüzzaman'da cinnet değil, dehâ vardır,*” diye not düşer.

Bell'in Irak'a Kral Seçme Görevi

Osmanlı güçleri, İngiliz ordusuna yardıma gelmek için yola çıkan Rus kuvvetlerini durdurmak üzere Irak'tan şimdiki

İran bölgesine intikal etmişlerdi. Bu intikal Osmanlı kuvvetlerinin Irak'ta zayıf duruma gelmesine sebep olmuş, bu zayıflığı kendi lehine değerlendirmek isteyen İngiliz kuvvetleri 11 Mart 1917'de Bağdat'ı, 7 Mayıs'ta ise Kerkük'ü ele geçirmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın akabinde 1 Kasım 1918'de Musul'un hâkimiyetini ele geçirmişlerdir.

1 Ekim 1918'de İngiliz kuvvetleri ile birlikte hareket eden Faysal kuvvetleri Şam'ı ele geçirdikten iki yıl sonra, Suriye Meclisi'ni toplamış ve aldırıldığı ortak kararla kendisini Büyük Suriye Kral'ı olarak ilan etmiştir. Ancak, Faysal'ın krallık macerası fazla sürmemiş Fransız kuvvetlerinin Sykes-Picot Antlaşması'na dayanarak Temmuz 1920'de Suriye'yi işgal etmesinden sonra son bulmuştur. İngiliz istihbarat örgütünün Suriye'ye yönelik hazırladığı işgal projesi başarısız olunca, bu kez de Faysal'ı ve Faysal'a bağlı güçleri İngiliz ordusuna yardım etmek ve Irak projesinde kullanmak üzere Irak bölgesine kaydırmışlardır.

İngiltere'nin izlediği merkezîyetçi yönetim anlayışı ve halktan alınan haksız vergiler bölge insanların İngilizlere karşı nefret duygularının artmasına sebep olmuştu. Diğer yandan Irak halkının mandadan değil bağımsızlıktan yana tavır almaya başlaması ve ayrıca 30 Haziran 1920 tarihinde hükümete olan borcundan dolayı bir şeyhin hapsedilmesi bardağı taşıran son damla olurken, halkın da ayaklanmasına neden olmuştu. İhtilal'i ateşleyen aşiretlerden Şimar reisleri, İngilizlere itaat etmeyeceklerini ve daima Osmanlı hükümetiyle beraber olduklarını ifade etmekteydiler. Adeta bağımsızlık mücadelesini andıran isyana, ümmet bilinciyle harekete eden Sünni-Şii Arap, Türkmen ve Kürt güçleri katılmıştır. İngiliz hükümeti hiç beklemediği bir ayaklanmayla karşılaşmış, isyanı önlemeye yönelik tedbirler almaya çalışmıştır. İngilizlerin bu çabaları isyancıların sakinleşmesine yetmemiş, aksine ayaklanmaya din adamları, doktorlar, öğretmenler, tüccarlar, gazeteciler ve sıradan Iraklı vatandaşlar da katılmıştır. İngiliz ordusunun bölgede yüz kırk bine yakın askeri olmasına rağmen

men gerilla savaşı yürüten az sayıdaki direnişçiye karşı zor şartlar altında ilerleme sağlamaya çalışmıştır. Ayaklanmaya yönelik açıklama yapan yerel haberciler, İngiltere'nin, sömürgeci siyaseti doğrultusunda Irak'ın bütün hukukunu çiğnediğini ve bu nedenle Iraklıların ayaklanmaktan başka çareleri kalmadığını ifade ediyordu. İngiliz istihbarat örgütüne bağlı ajanların ise görüşü farklıydı, onlara göre isyan Anadolu'da yürütülen Milli Mücadele'nin bir kıskırtmasıydı ve ihtilal yapanlara altın ve silah yardımı yapılmıştı.

Tarihler Şubat 1921'i gösterdiğinde ayaklanma bastırılmış zayıflatlar ortaya çıkmıştı. İngiliz ordusuna 40 milyon sterlin paraya, dört yüz elli askerin ölümüne ve iki bin civarında yaralıya mal olan çatışma, direnişçi grubun da sekiz bin dört yüz elli kayıp vermesine sebep olmuştur. İngiliz kamuoyunda ölen askerler, harcanan paralar ve hükümetin başarısızlığı tartışılırken, Arnold Wilson Britanya hükümeti tarafından görevden alınmış, Irak için yeni bir kral arama sürecine girmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Irak Sekreteri unvanını alan Bell, Osmanlı'ya karşı ayaklanarak bölgedeki Türk varlığını zayıflatmaya yönelik kendileriyle işbirliği yapmış aşiret, işbirlikçi ve diğer ihanet şebekeleriyle görüşmelere devam etmiştir. İngilizler işgal ettikleri 700 yıllık Osmanlı topraklarında yeni bir devletin temellerini atmak adına harekete geçmiş ve bu kapsamda yeni kurulması düşünülen devletin (Irak) resmi ilanına kadar bir kralın seçilmesi ve bu bağlamda ulusal sınırların belirlenmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Britanya hükümetinin bu hususta görevlendirebileceği tek isim Arapların "El-Hatun" ve "Çöl Kraliçesi" diye onurlandırdığı Bell'den başkası olamazdı. Bell, Irak'ın İngilizler tarafından işgalinde kimlerin kendileriyle birlikte hareket ettiğini, kimlerin kendilerine karşı cephe aldığını çok iyi biliyordu. Bell, bu süreçte babasına yazdığı şu mektupta Irak Kralı'nın kim olacağına yönelik ipucu vermişti.

"Geçen gün Sason Efendi'nin gelinini ziyaret için gittiğim de bütün adamları orada konuşmaya can atar gördüm. Sason

Efendi Irak'ın başına yerli birinin geçmesini diğerleri kiskanacağı için sakıncalı görüyordu. Tartışmak için farklı görüşler ortaya attı. Şerif Hüseyin'in oğlu, Mısır Hidiv ailesinin bir üyesi veya Osmanlı soyundan birisi bu iş için uygun olabilir miydi? Ben, Sir Percy'nin bu tercihlere aldırış etmeyeceğini ama kendi payıma Osmanlı soyunun artık bir hükmünün kalmadığını, en uygun ismin bir Arap prensi olacağını söyledim.

Bell, hazırlamış olduğu sınır hatlarını gösteren haritayı ve aklından geçen ilk kralın ismini Winston Churchill'e ilettiğinde başlangıçta onay alamamıştı. Çünkü Churchill'in farklı bir düşüncesi vardı, ona göre petrol bölgelerinin denetimi ve kontrolü İngilizlerde, diğer kurak ve verimsiz bölgelerin kadarı de Arap aşiretlerine bırakılmalıydı. Aslında bu düşünce, İngilizlerin kendi çıkarları için Arap aşiretlerini kullandığının bariz bir göstergesi gibiydi. Bell, bu fikrin yanlış olduğunu, kati kararın alanında uzman görevlilerin bir araya gelmek suretiyle vermesi gerektiğini ilgililere iletmışti. Bu önerisini dikkate alan Britanya hükümeti, kırk tane Ortadoğu uzmanını Kahire'de toplama kararı alır. Tek kadın ajanın (Bell) katıldığı 1921 tarihli Kahire Toplantısı'nda ortaya çıkan ortak görüş, İngilizlerin Körfez Bölgesi dışına çıkması gerektiği yönünde olur.

Bölge uzmanlarının öne sürmüş olduğu çekilme fikri Çöl Kraliçesi Bell'in düşüncelerine ve projesine uygun değildi. Çünkü Bell, "Mezopotamya'da Sivil Yönetim" adlı çalışmasına dayandırdığı fikirlerinden hareketle bölgede taşeron küçük devletlerin kurulması gerektiğini savunuyor ve bu tezine gerekçe olarak da İngilizlerin sahip olacağı petrol bölgelerinin bu devletler tarafından korunması, Türkiye ve İran'a karşı da yine bu devletlerin tampon görevi görebileceğini gösteriyordu. Bell, bu fikrini öğrencisi Lawrence'den aldığı destekle Winston Churchill'e tekrar iletmış, Arnold Wilson'un tüm engellemelerine rağmen yürütülen ikna süreci sonunda Churchill'in onayını almayı başarmışlardı. Bell, bu onay sonunda sınırlara son şeklini verecek ve ismini Churchill'e sundukları

Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Kral seçeceği bir seçim için hazırlıklar yapacaktı.

Osmanlı topraklarını bölmeye ve paylaşmaya yönelik hazırladığı "Mezopotamya'da Sivil Yönetim" adlı çalışmasında kuzeyde Kürtlerin, ortada ise Sünni ve güneydeki Şiilerin tek çatı altında devletleşmeye gitmesinin Britanya'nın çıkarlarına uygun olacağını belirtmekteydi. Hazırlanan söz konusu haritaya baktığımız zaman düşünülen devletlerin Osmanlı'dan kopartılmış Musul, Bağdat ve Basra eyaletleri üzerine konumlandırılmış olduğu gözükmektedir. Ancak, Bell'in bu projesine ilk itiraz İngiltere'nin Bağdat Komiseri Arnold Wilson'dan gelmişti. Wilson, Bell'in söylediği gibi Kürtlerin Faysal'a biat etmeyeceğini ve Bell'in Şiileri göz ardı ettiğini düşünüyordu.

Gertrude, konferans sonunda "*Ben bir Iraklıyım*" başlığıyla başladığı günlüğüne, "*Ölmeden önce Faysal'ın Pers sınırlarından Akdeniz'e kadar hüküm sürdüğünü göreceğim. Mezopotamya'yı öyle bir model Arap devleti haline getireceğim ki onun parçası olmak istemeyen bir tek Suriyeli ve Filistinli Arap kalmayacak!*" sözlerini ekliyordu.

ABD'li Yazar Janet Wallach kitabına aktardığı, "*Bell'in Irak planı Kahire Konferansı'na damgasını vurdu. Faysal'ı Irak'ın ilk kralı seçtirmeyi başardı. Osmanlı'dan koparılan Bağdat, Basra ve Musul'u da dahil ederek Irak'ın sınırlarını belirledi,*" yönündeki satırları ise ajan Bell'in konferanstaki ağırlığını ve Osmanlı'nın çöküşündeki rolünü gözler önüne sermeye yetiyordu.

Bell, Irak Kralı'nın kim olması gerektiği ve uygulanacak yönetim şeklinin tüm ayrıntılarını rapor hiline getirerek Britanya hükümetine gönderir. İngiliz hükümetinden aldığı olumlu görüş üzerine harekete geçiyor ve uzun yıllardır üzerinde çalıştığı detaylı bölge haritasını uygulamaya geçirmek için ilk adımı atıyor ve belirlediği bu hedef doğrultusunda Osmanlı'nın parçalanması ve bölgede Türk varlığını sona erdirmeye yönelik faaliyetlerde büyük rol oynayan Mekke Şerifi Hüseyin İbn-i Ali'nin oğlu Faysal'ı, 23 Ağustos 1921'de

düzenlenen düzmece bir referandumda % 96 oy oranı ile Irak'ın kralı olarak seçtiriyordu.

Kral Faysal'ın taç giyme merasiminde ön saflarda yer alan Bell, Paris'ten sipariş ettiği elbisesi ile konukların hayran bakışları arasında, zafer kazanmış edasıyla poz veriyor ve günlüğüne, *"Biz çok rahattık, halkın bize güveni tamdı. Bizi seviyorlardı. Zaman zaman arkeolojik çalışmalar da yapıyorduk. Ama daha çok diğer konularda rapor tutuyorduk. Bölge halkına başka medeniyetlerin izlerinin olduğunu söylemeye çalışıyorduk. Ya da burası sizden bir parça, sizin aslınız bu diye ikna etmek için gayret gösteriyorduk. Çoğu zaman da başarılı oluyorduk. Bir daha kral tayin etme işine girmeyeceğim, fazlasıyla yorucu bir iş bu!"* sözlerini ekliyordu.

Faysal'ın tahta çıkmasına yönelik bir haber yapan *Times* gazetesi, Faysal'ın krallığa karşı İngiliz mandaterliğini kabul edeceğine dair gizli bir anlaşmaya imza attığını, bir süre sakladığı söz konusu anlaşmayı ancak taç giyme merasiminde İngiltere ile ilişkileri düzenleyecek bir anlaşma olduğunu ifade ederek açıklıyordu. Aynı haberde Irak halkının ve bazı İngiliz çevrelerinin Faysal'ın kral seçilmesinden duyduğu rahatsızlığa dair sözlere de yer veriliyordu.

Faysal, Irak kralı seçilmiş olmasına rağmen ülke idaresi konusunda tecrübesizdi. Bell, Faysal'ın bu tecrübesizliğinin farkındaydı, o yüzden bir süre Kral'ın danışmanlığını yapması gerekiyordu. Kabile coğrafyası, ticaret, uluslararası ilişkiler ve diplomasi hakkında tecrübelerini Kral'a aktarıyor, bakanların ve diğer yöneticilerin seçilmesinde kendisine yön veriyordu. Faysal hükümetinin düzenli bir yapıya kavuşmasıyla birlikte perde arkasına geçen Bell, gölge danışmanlık görevini sürdürmeye devam ediyordu. Çöl Kraliçesi lakaplı ajan Bell, Faysal'ın kral seçilmesi için düzenlenen referandumda Türkmen şehri Kerkük'ün Faysal aleyhinde oy kullandığını biliyor ve bu durumu babasına yazdığı mektupta şu cümlelerle, *"Referandum yapıldı ve Kral Faysal oy birliği ile seçildi ama Kerkük, Kral'ın lehine oy kullanmadı. Kerkük'ün içi ve*

ilçeleri Türkmenlerden, bazı köyler ise Kürtlerden oluşmaktaydı,” dile getiriyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, İngilizlerin Ortadoğu’ya yönelik işgal sürecinde bazı Arap aşiretlerinin Türklere karşı cephe almasını doğru bulmadığını, çünkü İngilizlerin bağımsız bir Arap Devleti kurmak gibi bir amaçının olmadığını altını çizdiği konuşmasında, *“Cemiyetimizin görüşüyle çizdiğimiz sınır haricinde kalan dindaşlarımızla bu muhterem kardeşlerimizle aynı sınır dahilinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz (Arap) her tarafta Suriye’de, Irak’ta, Yemen’de, Doğu’da kendi dahillerinde mevcudiyeti muhafaza ve bağımsızlığı temin için mesai sarf ediyorlar. Bütün bu İslam parçalarının bağımsızlığa mazhar olmaları İslam âlemi için ne büyük bahtiyarlık olur,”* ifadelerine yer vererek, gerçek bir Arap bağımsızlığının söz konusu olması halinde destek olacağını işaret ediyordu.

Milli Mücadele döneminde Türklerin Musul üzerindeki hak iddiası muallakta kalmış, kesin çözüm mercii olarak “Paris Konferansı” işaret edilmiştir. Ancak, Faysal’ın kral seçilmesiyle tekrar gündeme gelen Musul, Faysal hükümetine bırakılmak istenince, Türkmenler, Kürtler ve bölgedeki Şiiler bu karara tepki göstermişlerdir. İngiliz güçleri ise tüm bu tepkileri görmemezlikten gelerek şaibeli bir seçim düzenlemiş ve seçim sonucuna göre, Musul’u Kral’ın yönetimine bağlamışlardır. Türkiye sınırı, Musul, Kerkük ve Türkmenlerin yaşadığı diğer bölgelerle birlikte Irak’ın sahip olduğu petrol kuyularının kaderini tayin etmeye yönelik görüşmelerin sonuçsuz kalması, yeni bir antlaşmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Lozan Konferansı’nda İngiliz Echelon

Musul, İngilizler için sahip olduğu petrol yatakları ve Hindistan ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması açısından stratejik, siyasi ve ekonomik manada vazgeçilmezi iken, Türkiye’nin Musul hassasiyeti dil, din, kültür ve tarih bağlarıyla

bağlı olduğu soydaşlarının geleceği ve Misak-ı Millî sınırlarına (1. Madde: Musul, Kerkük, Süleymaniye ve diğer tarafta Hatay bölgesi Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıdır.) dahil olmasından dolayı vazgeçilmeziydi. Konferans bir haftalık gecikmeyle 20 Kasım 1922'de saat 16'da İsviçre Konfederasyonu başkanı Mr. Haab'ın konuşmasıyla Mont Benon gazinosunda açılmıştı. Konferansın ilk oturumunda söz alan Türk Heyet Başkanı İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendisine verilen on dört maddelik bir yönergeyi okumuştur. Bu yönergeyle Misak-ı Millî sınırlarına paralel olarak Musul'daki Türkmen nüfusun çoğunluğuna dikkat çekmiş ve diğer gerekçelerini şu şekilde sıralamıştır:

- Musul vilayetinde oturanlar yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler.
- Coğrafi ve siyasal bakımlardan, bu vilâyet, Anadolu'yu tamamlayan bir parçadır. Musul ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.
- Hukuki bakımdan hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Musul için İngiltere'nin yapacağı bütün antlaşmaların ve sözleşmelerin hukuki açıdan hiçbir değeri olamaz.
- Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un ticaret ilişkilerimiz ve bu bölgenin güvenilirliği bakımından Türkiye'nin elinde olması zorunludur.
- Musul vilayeti, Türkiye'nin birçok başka parçası gibi, savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak Türkiye'den alınmıştır. Bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da Türkiye'ye verilmesi gerekir.

Lord Curzon, İngiliz istihbarat örgütünün bölgedeki ajanları tarafından baskıya maruz bırakılmaktaydı. Curzon'un Musul meselesinde Lozan'da taviz vermemesi konusunda baskı

yapmaktaydılar. Curzon, İngiliz ajanların baskısı neticesinde Musul'u Lozan'da vermemek için elinden geleni yapacağına söz vermişti. Çünkü İngilizler için Musul, Türkiye'ye sızmaları hususunda en stratejik noktaydı, burada İngilizler olmasa dahi egemenlikleri altında bir Kürt hâkimiyeti temin edilmeliydi. Lord Curzon, kendi bilgisi dışında İngiliz istihbaratı ve Britanya hükümeti arasında gizli görüşmeler yapıldığının farkına varmıştı. Başka çaresi olmadığını biliyor, ajanların talimatı doğrultusunda hareket etmeye karar veriyordu.

İsmet Paşa Musul'u talep etmesinin sebeplerini Lord Curzon'a açıklamış, ancak İngiliz heyeti bölge halkının çoğunluğunun Türk olmadığını ve Faysal ile yapılan anlaşma gereğince buranın Irak'ın toprağı sayıldığını ileri sürerek bu talebi reddetmiştir. Konferans dışında yapılan ikili görüşmelerden de bir sonucun alınmaması üzerine Curzon, genel görüşmelerde Musul sorununu tekrar gündeme alınması gerektiğine karar vermiştir. Aslında ilk baştan beri Lord Curzon'un Musul'u Türklere bırakmak gibi düşüncesi olmadığı aşikârdı. Türk heyetinin ileri süreceği öneriler makul bir düzeyde olsa dahi kabul edilmeyecekti. Çünkü Musul'un Türklere bırakılması bir anlamda petrolden vazgeçmeleri anlamına geliyordu. İsmet Paşa Ankara'ya döndüğünde muhalefetten hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaşmıştı. Muhalefet, Musul'un asla feda edilemeyeceğini ve gerekirse kanlarının son damlasına kadar savaşmaya hazır olduklarını ifade ediyordu.

Türk heyetinin öne sürdüğü hiçbir teklife yanaşmayan Lord Curzon, İngiliz istihbarat ajanlarının geliştirip Ortadoğu'da yaygınlaştırdığı Darwinizm (Doğal seçim yoluyla evrim kuramı) teorisinin etkisinde kalmış, bölgede Türkiye karşıtı taşeron bir devletin kurulmasını, Türk varlığının ise bölgeden temizlenmesi gerektiğini şu sözleriyle gözler önüne sermiştir.

“Avrupa'nın beş asırdır beklediği fırsatı kaçırıyoruz, bir daha bu fırsat çıkmayabilir. Konstantinapol'de saygın ve uysal bir Türk hükümeti bulunması ve bunun askeri gücünü kırıp müttefiklerin askeri kordonuyla kontrolde tutarak irsi

kötülüklerinin önlenmesi bir hayaldir! Bütün bunların ötesinde benim büsbütün teessüf ettiğim husus, I. Dünya Harbi'nde Doğu'daki savaşın ve Gelibolu'daki fedakârlığın asıl amacı, Avrupa'yı Osmanlı Türklerinden kurtarmaktı. Bunun için hayatlar feda etmiş ve hazineler harcamıştık, şimdi ise tam elde etmişken bunu fırlatıp atıyoruz. Şimdi kaçındığımız bir görevi –kim bilir daha ne kadar kayıp ve acıdan sonra– gelecek nesillere bırakıyoruz.”

Türk hükümetinde ve İngiliz cephesinde yaşanan bu tartışmalara dahil olan Kemal Atatürk, yürütülen milli mücadele nedeniyle TBMM'nin Musul sorununa yeterince eğilemediğini görmüş, *“Bundan sonraki süreçte Türk olan her yeri talep edeceğiz,”* sözleriyle başlayan 13 Ekim 1922 tarihli basın açıklamasına, *“Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın yarısı, Makedonya'yı ve Suriye'yi terk ettik. Fakat artık arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmaya azmettik ve kurtaracağız,”* sözleriyle devam etmiştir. Yaşanan bu tartışmaların neticesinde Türk heyetinin yeniden masaya dönmesi kararı alınmıştır. Kararın akabinde Lozan'daki görüşmeler 21 Kasım günü Ouchy Oteli'nde başlamış ama Musul sorunu dahil birçok temel konularda anlaşma sağlanamaması nedeniyle, 4 Şubat 1923'te son bulmuştur. Lord Curzon'un tehditkâr yaklaşımından rahatsız olan İsmet Paşa, gerekirse Misak-ı Milli çerçevesinde savaşabileceğini, *“Eğer bu sözlerde bir kesilme tehdidi varsa, eğer bu kesilmeden Türkiye mesul tutulmak isteniyorsa, mesele bu şekilde ortaya sürülmemelidir. Çünkü Lord Curzon'un nutkundan evvel azınlıklara hak tanımayı biz kendimiz kabul etmişizdir. Sonra, Türk heyeti hiçbir güçlük çıkarmış da değildir. Buna rağmen kesilme için azınlıklar meselesi münasip bir bahane olarak kullanılırsa, bu hakikatler öğrenilince, bizim lehimizde yükselecek ses o zaman muhterem Lordun zannettikleri gibi yalnız Ankara'nın sesi olmayacaktır,”* sözleriyle Curzon'a iletmiştir.

İsmet Paşa'nın açıklamasından sonra yeni bir savaşı göze

almak istemeyen İtilaf Devletleri barış görüşmelerini tekrar başlatmak için Türkiye'yi tekrar Lozan'a davet etmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika ve Yugoslavya temsilcileri tarafından, Lemn Gölü kıyısındaki Beau-Rivage Palace Sarayı'nda imzalanan; 6 Ağustos 1924 tarihinde de yürürlüğe giren ve tam adı "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı" olan Lozan Antlaşması 143 ana madde ve 16 bağılı sözleşmeyle kabul edilmiştir.

Antlaşmada yer alan önemli maddeler şunlardır:

- Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nda çizilen sınırlar kabul edilmiştir.
- Musul üzerinde antlaşma sağlanamadığı için, Irak sınırı konusunda da İngiltere ve Türkiye hükümeti kendi aralarında görüşüp anlaşacaklardı.
- Türk-Yunan Sınırı: Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda belirlenen şekliyle kabul edildi. Meriç Nehri'nin batısındaki Karaağaç istasyonu ve Bosnaköy, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da yaptığı tahribata karşılık savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verildi.
- Gökçeada ile Bozcaada özerk bir yönetime tabi tutulmak şartıyla (Türkiye antlaşmanın bu maddesini uygulamadı) Türkiye'de, diğer Ege Adaları İtalya'ya kaldı. İtalya'nın Türk sınırına yakın adaları silahsızlandırması kararlaştırıldı.
- Türkiye-İran Sınırı Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti (Şii inanışa sahip bir Türk Devleti) arasında 17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre belirlenmiştir.
- Kapitülasyonların tamamı kaldırıldı.
- Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık, Müslüman olmayanlar olarak belirlenmiştir. Tüm azınlıklar Türk uyruklu kabul edildi ve hiçbir şekilde ayrıcalık tanınmayacağı belirtildi.

- İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı nedeniyle istedikleri savaş tazminatlarından vazgeçtiler. Sadece Yunanistan savaş tazminatı olarak Karaağaç bölgesini verdi.
- Osmanlı borçları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletler arasında paylaştırıldı.
- Boğazlar bölgesine Türk askerlerinin girişi yasaklandı. Bu hüküm, 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile değiştirilmiştir.
- Yabancı okullar eğitimlerine Türkiye'nin koyacağı kanunlar doğrultusunda devam edeceklerdir.
- Dünya Ortodokslarının dini lideri durumundaki patrikhanenin siyasi yetkilerinden arındırılarak İstanbul'da kalmasına izin verildi.

İngiliz gizli servisinin kapalı kapılar ardından çevirmiş oldukları kanunsuz ve kirli entrikalar Lozan Konferansı'na damgasını vurmuştu. İngiliz gizli servisi, İstanbul'a konumlandıkları sinyal ve görüntü istihbaratı yapabilen elektronik istihbarat ağı (Echelon) sayesinde Türk hükümetinin Lozan'a çektiği telgrafları Türklerden önce yakalıyor, çözüyor ve Lozan'daki Türk heyetinin eline ulaşmadan önce Londra'ya ulaştırıyorlardı. Bu sayede İngiliz heyeti Lozan'daki müzakere masasına, Türklerin hassas olduğu konuları ve Türk heyetinin elindeki kozları bilerek oturuyor ve ona göre önlem alabiliyordu.

Türkler açısından bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinin dünya devletlerine duyurulmuş olduğu Lozan Antlaşması'nın 3/2 maddesine göre:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ve İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülecek süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılmazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak

nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekâta bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.”

Anlaşılacağı üzere, Irak-Türkiye sınırı ve Musul'un geleceği Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça ele alınacak, öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılmazsa Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecekti. Ancak altını çizmemiz gerekir ki, Cemiyet'in hangi usulle ve hangi konularda karar vereceği belirsizliğini muhafaza etmiştir. Ayrıca, muallakta kalan sorunların Milletler Cemiyeti'ne gitmesi İngiltere'nin lehine bir durum gibi gözüküyordu. Çünkü Türkiye'nin henüz üyesi olmadığı bir cemiyette hak iddiasında bulunabilmesi imkânsızdı. İngiliz istihbarat teşkilatının Cemiyet-i Akvam üzerinde etkin olması, Türk heyetinin hak iddiasını zora sokacaktı.

Tüm bu belirsizliklere rağmen, Lozan kararlarının günümüze kadar geçerliliğini korumuş olması ve birinci dünya savaşını kati olarak sonlandırması Türk egemenliği adına hayati öneme sahip kararları içeriyordu. Aslında, Türk heyetinin Musul konusunda net ifadeler kullanmaktan kaçınmasının önemli bir nedeni, Lozan görüşmeleri sırasında İstanbul'un halen işgal altında tutuluyor olmasıydı. Bu nedenle Türk temsilcileri baskı gücünü yeterince kullanamamış ve Musul meselesinde taviz vermek zorunda kalmışlardır.

Haliç (İstanbul) Konferansı

İngilizler, Lozan Antlaşması'nda Musul ve Kerkük'ün Türk topraklarına dahil edilmesini talep eden Türk Heyeti'ne Cemiyet-i Akvam'ı (Milletler Cemiyeti) işaret ederek konuyu erteleme yoluna gitmiş ve sorunun Haliç'te çözülmesini önermişlerdi. Aslında, İngilizlerin baştan beri Musul konusunda zorluk çıkarmasının asıl nedeni çözümün etkin oldukları Milletler Cemiyeti'ne gitmesini sağlayabilmektir. Sonunda İngiltere'nin istediği olmuş, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da “Haliç Konferansı” adı altında görüşmeler başlamıştır.

Türk heyetine Fethi Okyar başkanlık ederken, İngiliz temsil heyetine ise Irak'ta yüksek komiserlik yapmış ve 10 yıl boyunca El-Ezher Üniversitesi'nde Müslümanlara ders vermiş olan Sir Percy Cox başkanlık etmekteydi. Türk hükümeti Fethi Okyar'a konferansta nasıl hareket etmesi gerektiğine ve taleplerinin neler olacağına dair bir dosya teslim etmişti. 26 Nisan 1924 tarihinde kendisine teslim edilen dosyada Süleymaniye, Kerkük ve Musul şehirlerinin Türkiye'ye bırakılmasına ve petrolle ortak olunması gerektiğine yönelik talimatlar yer alıyordu. Türk heyetinin elindeki isteklere karşılık, İngiliz heyetinin dosyası da oldukça kabarıktı. Buna göre İngiliz heyeti, Musul'un Irak'la birleşmesinde ısrar edecek ve Nesturîler için de Türkiye'den Hakkari istenecekti. Türkiye'nin bu talebe itiraz etmesi halinde ise son karar Cemiyet-i Akvam üyelerine bırakılacaktı.

19 Mayıs 1924 tarihinde başlayan konferansta taraflar elindeki talep dosyalarını masaya indirmiş, kıran kırana bir tartışma yaşanmıştır. Tarafların isteklerinden taviz vermeme si üzerine 21 Mayıs'ta tekrar toplanmak üzere konferansa ara verilmiştir. İkinci oturumda Fethi Bey, Misak-ı Millî sınırları saydığı Musul'un kendilerine devrini talep edince, İngiliz Heyet Başkanı Cox bunun mümkün olmadığını ifade ederek Musul şehri de dahil olmak üzere Fırat Nehri'nin iki sahilini de kendi egemenliklerinde kalması gerektiğinde ısrar etmiştir. Bu teklife olumlu bakmayan Okyar, detaylı cevabını yazılı olarak bildireceğini söyleyerek oturumun başka bir tarihe ertelenmesini sağlamıştır.

Cox, bu kez talepleri artmış olarak 24 Mayıs'ta başlayan üçüncü oturuma dönmüştü. Toplantı başladığında Fethi Bey, ilk önce Musul'un Türkiye'ye bırakılması gerektiğine dair hazırlanan belgeleri ve gerekçelerini tekrar anlattı. Ancak Cox, Fethi Bey'in bu talebine cevap vermeye lüzum bile görmeden kendi isteklerini sıralamaya başladı. Cox, bu kez sadece Musul'u istemekle kalmamış, Hakkari, Beytüşşebab, Çölemerik ve Revanduz (Irak-Erbil'e bağlı) kasabalarını da talep

etmiştir. Cox'un bu isteğini kabul etmeyen Fethi Bey, yeni bir harita hazırlayacaklarını ve bu harita üzerinde görüşmelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak yeni bir tarih belirlenmeden konferans son bulunca, taraflar on gün boyunca Musul ve petrol yataklarının kaderini düşünmekle geçirmek durumunda kalmışlardır.

II. Haliç Konferansı

Yeni bir tarih belirlenmemiş olmasına rağmen heyet başkanları kendi aralarında görüşmüş, yeni bir tarihte konferansın devamına karar vermişlerdir. Tarafların bir araya gelmesiyle 5 Haziran 1924 Perşembe günü başlayan toplantının açılışında söz alan Fethi Bey, önce yazılı olarak bildirdiği talepleri ayrıca sözlü olarak da beyan etmiştir. Fethi Bey daha önceki oturumda konuşulan Hakkari'nin ve vilayete bağlı kasabaların Lozan Antlaşması'nda yer almadığını, bu nedenle Türk sınırlarında kalması gerektiğini ifade etmiş olsa da, İngiliz heyeti bu talebe olumsuz bakıp kendi taleplerinde diretmeye devam edince konferans kati olarak sona ermiştir.

Tablonun genel yapısına baktığımız zaman, İngilizlerin sırf zaman kazanmak adına Haliç Konferansı'nı düzenledikleri ve her oturumda Türk heyetinin kabul edemeyeceği yeni taleplerle gelmeleri gerçek niyetlerini ortaya koymaktaydı. Ve bunun en bariz örneği, Türkiye-Irak sınırı konusunda yaşanıyordu. Daha önce alınan kararlara istinaden Irak'ın kuzey sınırlarının Bağdat'ın 60-70 km. kuzeyinden geçmesi yönünde karar alınmışken, Haliç Konferansı'nın son toplantısında İngiliz Heyeti bu sınırı 500 kilometreye kadar çıkarmıştır. Lozan'da başlayan Haliç'te devam eden Musul sorununun İngiliz hükümeti tarafından sürekli olarak ertelenmesinin asıl nedeni ise, dokuz aylık sürenin dolmasını sağlayarak Musul sorununu Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakabilmektir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Lozan Anlaşması'nın 3. maddesine göre, taraflar Musul konusunda dokuz ay içerisinde anlaşmaya varamadıkları takdirde sorun Milletler Cemiyeti tarafından çözülecekti.

İngilizler, Hakkari'yi Nasturilere vermek ve akabinde yeni Kurulacak olan Irak Devleti'ne bağlamak suretiyle Musul'u güvence altına almayı hedeflemişlerdi. Haliç'te bu amaçlarına ulaşmayı başaramayan İngilizler bu kez istihbarat ajanlarını devreye koyarak Nasturi ayaklanmasını başlatmıştır. Şimdi sırasıyla Türk kuvvetlerini bir süre meşgul eden Nasturi Ayaklanması ve Cemiyet-i Akvam kararlarını inceledikten sonra, Ankara Antlaşması'nın detaylarına bakalım.

Nasturi Ayaklanmasında İngiliz Ajanlarının Rolü

Kendilerini etnik olarak tarihte kurulmuş olan Asur Devleti'nin mirasçısı olarak gören Nasturiler-Nasturilik, Hristiyanlık dininin bir mezhebi olup, mensuplarının çoğunluğu Asya'da dağınık olarak yaşamaktadır. Osmanlı Devleti'ne karşı ilk ayaklanmaları 1843 ve 1846'da gerçekleşmiştir. Bu ayaklanmada Osmanlı güçlerine karşı etkinlik gösteremeyen Nasturiler bozguna uğramış ve kısa bir süre sonra farklı ülkelere dağılmak zorunda kalmışlardır. Britanya hükümeti I. Nasturi Ayaklanması'nın neden başarısızlığa uğradığına yönelik İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Taylor'dan rapor istemiştir. Konsolos Taylor 1869 yılında Kont Clarendon'a gönderdiği raporuna bölgedeki Nasturilerin nüfusunu belirtmekle başlamış, *“Nasturiler Ermenilerden sonra gelen en nüfuzlu Hristiyan toplumdur. Bunlar zengin veya akıllı olduklarından önemli değildir. İran hududuna yakın dağlık bölgede oluşları nedeniyle, gerektiği zaman savaşçı ve pratikte bağımsız bir konumda oluşlarındandır... Bunlar Kürtlerden ve Türklerden öylesine yakınmakta ve acınacak durumdadırlar ki, kendi inanç ve yurtlarını bile feda ederek bir yabancı himayesine girmeyi dört gözle beklemektedirler. Nitekim bunların dini lideri Mar Shamoon Ruslara bir uvertür yapmış durumdadır. Halen, her ne kadar bu entrikalar Osmanlı Devleti'ne zarar vermez görünürse de ileride Türkiye ve Rusya arasında çıkacak bir kapışmada Van bölgesinde harekât yapan bir Rus*

kuvvetine yardımcı olabilir ve onların Muş ve Diyarbakır'a sarkmasına, Türklerin de Musul ve Diyarbakır'a inmelerine yol açabilirler," satırlarıyla son vermiştir. Konsolos Taylor'un yapmış olduğu öngörüler, Nasturi aşiretlerinin Rusya ile başlattıkları gizli görüşmelerle haklılığını ortaya çıkarmıştır. Saklanmış olsa da, 1892 yılında Van'da "Nasturi Ruhani Reisi Merşemun'un Rusya'dan himaye isteyen bir mahzarın deşifre olması Nasturilerin bağımsızlık hayallerini ortaya çıkarmaya yeterli olmuştur.

1914'ten itibaren Nusaybin, Siirt, Hakkari ve bugünkü Irak topraklarının bir bölümüne tekrar dönen ve kısa bir sürede nüfus olarak yoğunlaşmaya başlayan Nasturiler, Britanya başta olmak üzere diğer birçok batılı devletin ilgi odağı haline gelmişlerdir. Çünkü onlar için Nasturiler, Osmanlı'ya karşı isyana hazır bir topluluk, fitili ateşlenmiş bir bomba ve amaçlarına yönelik gönüllü birer savaşçıydılar. Bu düşünceyle hareket eden Protestan İngiliz, Amerikan misyonerleri ve Ortodoks Rusları Nasturileri kendi kiliselerine kazandırmaya yönelik rekabet içine girmişlerdir. Bu ülkelerin arasında en etkin çalışmaları ise İngiliz hükümeti yapmıştır. Nasturileri Osmanlı'ya karşı kullanabilecekleri bir fırsat olarak görmeye başlayan İngiliz istihbarat örgütü, ajanlarını İngiliz cemiyetlerinden "Royal Geographical Society - Kraliyet Coğrafya Topluluğu" ve "Society for Promoting Christian Knowledge-Hristiyan Birliğini Geliştirme Derneği"nin birer üyesi olarak misyoner kılığına sokmuş ve Misyonerlik çalışmaları adı altında Nasturilerin Osmanlı'ya karşı ikinci kez ayaklanmalarını sağlamaya yönelik çalışmalar yürütmeye başlamışlardır.

İngiliz istihbaratının bu yöndeki çalışmalarını fark eden Van valisi, 1914 yılında Nasturi Patriği'ni yanına çağırarak ve Osmanlı Devleti düşmanlarının kendilerini kullanmak istediklerini, asıl amaçlarının Nasturilere bağımsızlık ya da özerklik sağlamak olmadığını anlatmıştır. Patrik'in bu söylemlerle ikna olmadığını gören vali, bu kez de kendisine Osmanlı'nın içinde olduğu savaşta tarafsız kalmaları halinde, maddi ve manevi

her türlü desteğin verileceğini ve can güvenliğinin sağlanacağına teminat vermiştir.

Osmanlı'nın tüm bu çabalarına rağmen niyetlerinden vazgeçmeyen Nasturiler, 1915 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yeni bir ayaklanma başlatınca, bir grup Ermeni de bu ayaklanmaya dahil olmuştur. İngiliz hükümeti, isyancı Nasturilere Hakkari'den başlayıp, Musul'a kadar uzanan bir bölgede özerk bir alan vaat etmiş olsa da, asıl niyetlerinin Osmanlı ile şimdiki Irak toprakları arasında bir tampon bölge oluşturup, güvenliklerini sağlama almak olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Nasturiler Ruslardan aldıkları para ve silahlarla "Levi Birlikleri" adı verilen dört tabur kurarlar. Bu taburlar, Kürtlerin çoğunlukta olduğu Hakkari ve çevre kasabalarda terör estirmeye ve Kürtleri bölgeden göçe zorlamaya başlayınca, bölge halkı Nasturilere karşı silahlanmaya ve yer yer çatışmaya girmeye başlar.

Hava koşullarının ağırlaşmaya başlaması üzerine ise Kürt güçlerinin karşısında hareket kabiliyetleri azalan Nasturiler, bir süre toparlanıp 27 Ekim 1920'de tekrar saldırıya geçer. Ancak, Hakkari'ye yönelik bu saldırı II. Nasturi Ayaklanması'nın son saldırısı olur. Bu saldırı İngiliz gizli örgütünün Nasturileri Osmanlı'ya karşı ayaklandırma projesinin ikinci kez başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu. Tabii ki bu başarısızlık İngiliz hükümetini emellerinden vazgeçirmemiş, ajanlarını üçüncü bir Nasturi ayaklanmasını başlatmaları yönünde görevlendirmişti. Lord Curzon, Nasturilere vermiş olduğu özerklik sözünü San Remo kentinde düzenlenen Nisan 1920 tarihli Konferans'ta gündeme getirmiş olsa da, İtilaf Devletleri Osmanlı ile yapılan Sevr Antlaşması'nda bu konuyu gündeme almamıştır. Konferanstan umduğunu elde edemeyen Lord Curzon Nasturilerden uzaklaşmamış, ajanları aracılığı ile ilişkilerini devam ettirmiştir. İngiliz derin güçleri, Musul'dan vazgeçmemeye ve sonuna kadar bu amaçta Nasturileri kullanmaya kararlıydılar.

İngilizlerin paralı askeri konumuna gelen Nasturilerin, 8

Ağustos 1924 yılında Çukurca'yı ziyarete gelen Hakkari Valisi Halil Rıfat Bey'i kaçıarak esir alması ve baskın esnasında İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin Tevfik ile birlikte üç jandarmayı şehit etmeleri yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı giriştikleri ilk ayaklanma olmuştu. Nasturilerin bir süre sonra serbest bıraktıkları Rıfat Bey'in Nasturiler arasında İngiliz askerlerinin ve ajanlarının olduğunu söylemesi, Türkiye'ye karşı yürütülen savaşın perde arkasında kimlerin olduğunu açıkça göstermesi bakımından önemliydi.

Nasturi isyanının yaygınlaşmaya başlaması üzerine harekete geçen Genel Kurmay Başkanlığı, Cafer Tayyar Paşa'nın komutasındaki askeri orduya isyanı bastırma görevi verir. 11 Eylül 1924 tarihinde başlayan karşı harekâta bölgenin önde gelen Kürt aşiretleri de katılarak operasyona destek olurlar. Türk ordusunun sınırı geçmesi üzerine havalanan İngiliz jetleri saatlerce Türk güçlerini bombalamak suretiyle geri püskürtmek ister. Türk ordusu bombardıman karşısında kuzeye doğru çekilmek durumunda kaldıysa da, bir süre sonra harekâta kaldığı yerden devam eder ve 11 Ekim 1924 tarihinde isyancıları Irak'ın kuzeyine sürmesi ile operasyonu sonlandırır.

Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin Kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) devam ederken uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla bir örgütün kurulması gündeme gelince; İsviçre, Hollanda, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri söz konusu öneriye destek vereceklerini açıklamışlardır. ABD Başkanı Wilson, denizlerin serbestliğini sağlayacak, savaş önleyecek, ülke bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığı güvence altına alacak, silahsızlanmayı düzenleyecek uluslararası bir örgütün kurulmasına sıcak baktığını bildirmiş ama kurucu üyeler arasında yer almamayı tercih etmiştir. Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli oturumunda tekrar gündeme gelen öneride, Milletler Cemiyeti

(Cemiyet-i Akvam) adlı örgütün resmen hayata geçirilmesine ve Cemiyet-i Akvam sözleşmesini hazırlayacak bir komisyonun oluşturulmasına karar verilmiştir. Komisyon tarafından hazırlanan sözleşme, 28 Nisan 1919 tarihinde Konferans Genel Kurulu'na kabul edilmek suretiyle Cemiyet-i Akvam'ın kuruluşu resmen gerçekleşmiştir.

Bir başlangıç bölümü ve 26 maddeden oluşan Milletler Cemiyeti'nin genel amaçları şu şekilde sıralanmıştır:

- Uluslararası işbirliği geliştirmek ve uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak için, savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükleri kabul etmek
- Gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek; hükümetlerdeki bundan böyle eylemsel davranış kuralı kabul edilen uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak
- Örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve antlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklerle tizlikle saygı göstermek

İsmet Paşa, 14 Kasım 1922'de Türkiye'nin de Cemiyet'e üye olması yönünde talepte bulunmuş olsa da, Musul sorunun halen çözülmemiş olmasından dolayı bu isteği reddedilmiş, ancak 18 Temmuz 1932 yılında kabul edilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Milletler Cemiyeti'nin kuruluş amacı İngiltere için sömürgeci sistemin adını değiştirmek ve manda sistemini dünyaya hâkim kılabilmektir. Başka bir ifadeyle Cemiyet, İngiliz derin devleti için "sömürge" mekanizmasını daha masum isimler altında devam ettirebilmenin bir yolu ve "yeni sömürgecilik" kavramının bu kurumun arkasına saklanarak yaygınlaştırılmak istenmesinin bir sonucu olarak düşünülmüştür.

Cemiyet-i Akvam'da Sınır ve Musul Görüşmeleri

Lozan ve Haliç'te çözüme kavuşmayan Musul sorunu için 6 Ağustos 1924 yılında Milletler Cemiyeti'ne başvuran İn-

gilizler, toplantıların başlamasını talep etmişlerdir. Türkiye, İngilizlerin güçlerinin hâkim olduğu Milletler Cemiyeti'nde Musul sorununun tarafsız olarak çözülemeyeceğini bilmesine rağmen, bu teklifi ilke olarak kabul etme durumunda kalmıştır. Türk hükümetinin kabulüyle görüşmeler 20 Eylül 1924 tarihinde başlamıştır.

Türk Heyeti'ne başkanlık eden Fethi Bey, Musul'da plebisit (isme yönelik halkoylaması) yapılmasını ve ortaya çıkan sonuca göre yapılanmaya gidilmesi önerisini İngilizlere iletir. İngiliz heyetinin sözcüsü Lord Parmoor, Fethi Bey'in bu önerisinin söz konusu olamayacağını ve görüşmelerin asıl sebebinin Musul olmadığını, Irak ve Türkiye sınırının belirlenmesi olduğunu ifade eder. İlk oturumda tarafların görüşmenin ana teması üzerinde anlaşmaya varamaması sonucu, 30 Eylül 1924'de Milletler Cemiyeti Meclisi üyesi eski Macar Başbakanı Kont Pal Teleki, İsveç'in Bükreş Büyükelçisi Wirsén ve Belçikalı Emekli Albay A. Paulis'den oluşan üç kişilik bir araştırma komisyonunun kurulmasına karar verilir. Türkiye ve İngiltere'nin yardımcı niteliğinde müşavirler atama yetkisinin de olacağı komisyon, ilgili devletlerle yazışarak gerekli görüldüğü belgeleri talep edebilecek ve isterse yerinde de soruşturma yapabilecekti.

Görüşmelerin devam ettiği bu süreçte, Musul çevresinde Türk ve İngiliz askeri kuvvetleri arasında gerginlik yaşanmaya başlanmış, Milletler Meclisi gerginliği sonlandırmak amacıyla 29 Ekim 1924'de geçici bir karar almıştır. Türkiye'nin başvurusu üzerine toplanan Milletler Meclisi, "Brüksel Hattı" olarak anılan ve Musul'u Hakkari'den ayıran eski vilayet hat çizgisini geçici sınır çizgisi olarak kabul etmiştir.

13 Kasım 1924'te çalışmalarına başlayan araştırma komisyonu, Musul bölgesinde gerekli araştırma ve tespitlerini yaptıktan sonra, hazırladığı 91 sayfalık raporu 16 Temmuz 1925 günü düzenlenen toplantıda açıklamıştır. Milliyetler Cemiyeti'nin raporuna göre;

- Bürüksel hattı coğrafi sınır olarak kabul edilecek
- Bölge ekonomik açıdan Irak'a bağlanacak
- 1928 yılında sona erecek olan Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması
- İngiltere'nin Hakkari vilayeti üzerindeki hak iddiası doğru değildir
- Musul vilayetinin Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm olacağı önerisi
- Musul'un İngiltere ile Türkiye arasında paylaşılabileceği önerisi
- Özerk bir Kürt bölgesinin oluşturulması
- Milletler Cemiyeti, Irak'taki manda yönetiminin uzatılmasını ve Kürtlere imtiyazlar tanımak suretiyle bölgenin Irak'a bırakılmasını uygun görmediği takdirde, Musul'un Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağı

Komisyon tarafından hazırlanan bu rapor 3 Eylül'de Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşülmüş, Irak'ın İngiliz mandasında kalma süresinin uzatılmasına ve bölgede özerk bir Kürt yönetiminin kurulmasına karar verilmiştir. Meclis, Türk heyetinin tepkisine neden olan bu karar için, 19 Eylül 1925'de Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na başvurmak gerektiği sonucuna varmıştır. Türk Heyeti, Daimi Adalet Divanı toplantısına katılmayacağını ve Divan tarafından alınacak kararı da tanımayacağını taraflara iletir. Ancak, Milletler Cemiyeti Türk Heyeti'nin kabul edip etmemesine bakmaksızın alınacak karara uymaya yönelik bir bildiri yayınlar. Buna göre:

- Alınan kararlara her iki taraf da uyacaktır.
- Türkiye – Irak sınırı Brüksel'deki gibi kalacaktır.
- Kararlar oy birliği sağlanarak alınacaktır.
- İngiltere ve Türkiye oylamaya katılabilecektir ancak oyları sayılmayacaktır.
- Türkiye toplantıya katılsa bile söz hakkı tanınmayacaktır.

Milletler Cemiyeti Meclisi, Daimi Adalet Divanı'nın aldığı kararı Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, 8 Aralık 1925'te benimsediğini ve bu kararın her iki taraf için de bağlayıcı ola-

cağını açıklamıştır. 16 Aralık 1925 tarihli Soruşturma Komisyonu Raporu'na göre; Türkiye ile Irak arasındaki sınır esas itibariyle Brüksel hattı olacaktı. Fakat Türkiye lehine bazı küçük değişiklikler yapılacaktı. Ayrıca, İngiltere'nin Musul üzerindeki mandaterliğinin devamı ve sürenin 5 yıldan 25 yıla çıkarılması karar altına alınmıştır.

Türkiye, Daimi Adalet Divanı'nın aldığı kararlarla dünya devletleri karşısında yalnızlaştığının ve bu sebeple alınan karara itiraz etmesi halinde o güne kadar elde edilmiş kazanımların kaybedilmesine neden olabileceğinin farkına varmıştı. Ayrıca, İngiliz derin devleti tarafından kasıtlı şekilde başlatılmış olan Nasturi ve Şeyh Said İsyanı'yla yakından ilgilenmek zorunda kalan Türkiye, Milletler Meclisi'nin almış olduğu kararları kabul etmek zorunda kalmış, akabinde 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması ile de Musul'u Irak'a terk etmeyi kabul etmiştir.

Ankara Antlaşması

Türkiye-Irak sınırı ve bu sınıra paralel olarak Musul ve Kerkük sorunu bize Ajan Gertrude Bell ve Bell'in öğrencisi olan Lawrence'tan miras kalmıştır. Yukarıda da ayrıntılarıyla gördüğümüz gibi, Gertrude Bell, I. Dünya Savaşı'ndan önce başladığı ihanet çalışmalarının kapsamında, Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye bölgesinde aşiretler arasında defalarca dolaşmış, fotoğraflar çekip, dini, siyasi, etnik, stratejik ve petrol yataklarına uygun haritalar çizmiştir. Ayrıca, 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda Türk-Irak sınır çizgisinin muallakta bırakılmış olması, Musul-Kerkük'ün Irak Devleti sınırları içine alınması ve sadece Hakkari Sancağı'nın Türkiye'ye bırakılması yine Ajan Bell'in günümüze bıraktığı miraslar arasında yer almaktadır.

Selçukluların toprağı ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti olan Musul'un kaderini belirleyen önemli etkenler arasında stratejik konumu ve dünyadaki petrol rezervinin önemli bir bölümüne sahip oluşu yer almaktadır. 20.

yüzyılın başlarından itibaren dünya emperyalist aktörlerinin ilgi odağı haline gelen Mezopotamya bölgesinde, İngilizlerin bölge aşiretlerini ve bölgeyi çok iyi analiz edebilen ajanlara sahip olması sayesinde üstünlüğü sürekli olarak elinde tutmasını sağlamıştır. Karşısında varlık göstermeye çalışan devletlere ise petrolden pay vermek suretiyle etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

Sadece Britanya ve Türk hükümetinin karşı karşıya kaldığı bu süreçte, 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'yla başlayan, Lozan'la devam eden ve en son 20 Eylül 1924'te Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne havale edilen Musul ve Kerkük'ün statüsü ve Türkiye-Irak sınır meselesi net olarak çözüme ulaştırılamamıştır. Cemiyet-i Akvam'da da olumlu bir sonuç alınmamış olmasına rağmen görüşmeler kesilmemiş, istişarelerin Ankara'da devam etmesine karar verilmiştir. Ve böylece Türk-Irak sınırının ve Musul-Kerkük'ün statüsünü belirleyecek olan Ankara Antlaşması için ilk adım atılmıştır.

5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ve Irak arasındaki siyasi sınırları belirlemek ve komşuluk ilişkilerini düzenlemek adına İngiliz ve Türk heyetleri Ankara'da görüşmelere başlamış ve aynı gün anlaşmaya vardıklarını dünya kamuoyuna açıklamışlardır. 18 Haziran 1926'da resmen yürürlüğe giren ve tarihe "Ankara Antlaşması" olarak geçen bu sözleşme ile Musul ve Kerkük'ün statüsü değişmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin her iki kenti de kaybetmesine yol açmıştır.

Hâlâ yürürlükte olan ve günümüz yüzyılında da dönem dönem karşımıza çıkan Ankara Antlaşması'nın maddelerini ve taşıdıkları anlamları yorumlamaya çalışalım:

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

Madde 2: Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tespit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250.000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3: 1. Maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir “Hudut Komisyonu” kurulacak, bu komisyon Türkiye hükümetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükümetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre cumhurbaşkanınca İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburi olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vazifesini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahalli makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alametlere riayet etmeyi taahhüt ederler. Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tasdik edilmiş suretleri Lozan Antlaşması’na imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere, Fransa Hükümeti’ne verilecektir.

Madde 4: 1. Madde mucibince Irak’a terk edilen arazideki ahalinin tabiiyeti Lozan Antlaşması’nın 30-36. maddelerine dayanılarak halledilecektir. Taraflar Lozan Antlaşması’nın 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır. Bununla

beraber Türkiye, ahaliden seçme haklarını Türkiye uyruğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5: Taraflardan her biri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüt eder.

Ankara Antlaşması'nın ikinci bölümünde Türkiye ile Irak arasındaki iyi komşuluk münasebetleri ele alınmıştır:

Madde 6: Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır mıntıkasında yağmacılık veya çapulculuk yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Madde 7: 11. Maddede zikredilen yetkili memurlar sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulunduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11. Maddede zikredilen yetkili memurlar, bulundukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir. Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin faillerinin sınırdan geçmelerine mani olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır mıntıkasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır mıntıkasına iltica ederse oranın, bu kişileri silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburidir.

Madde 10: Antlaşmanın işbu faslının tatbik mıntıkası Türkiye'yi Irak'tan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan mıntıkadır.

Madde 11: Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumi işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askeri sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahalli bilgilerin ve acil tebligatın tea-

tisi için Türkiye tarafından valilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, İmadiye, Zibar ve Revanduz kaymakamlarıdır. Türkiye ve Irak hükümetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Daimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasi yolla birbirini haberdar ederek, idari sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyruğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmi veya siyasi mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır mıntıkasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilatına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman zaman Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkep bir “Dâimî Hudûd Komisyonu” kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak’ta toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntika memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takip eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho’da toplanacaktır.

Ankara Antlaşması’nın Üçüncü Fası’ı genel hükümlere yönelik maddeleri düzenler:

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak Hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi’nin 30. maddesi mucibince “Turkish Petroleum Company-Türk Petrol Kumpanyası”ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10’unu Türkiye hükümetine ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir “suçluların iadesi” antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak hükümeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasi hareketlerinden dolayı tedirgin etmemeyi ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüt eder. Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır. Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara’da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdik edilmiş suretleri Lozan Antlaşması’nı imza eden devletlere gönderilecektir.

Türkiye ve Musul Petrolleri

Ankara Anlaşması’nın 14. Maddesi, Türkiye’nin, petrol satışlarından elde edilen gelirlerden alacağı payı düzenlemektedir. Bazı kaynaklara göre Ankara Antlaşması’nda Türkiye’nin 500 Sterlin karşılığında petrol hakkından vazgeçtiği yönünde bilgiler olduğu savunulmaktadır. Bizce bu yanlış bilgi, söz konusu maddenin doğru olarak yorumlanamamasından kaynaklanmaktadır. Şimdi ilgili maddeyi hatırlayıp, petrol gelirlerine ilişkin doğru bilinen bir yanlış düzeltmeye çalışalım.

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak Hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14

Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi'nin 30. maddesi mucibince "Türk Petrol Kumpanyası"ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10'unu Türkiye Hükümeti'ne ödeyecektir.

Maddeden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin, Irak'ın petrol gelirlerinden 25 yıl boyunca %10 pay alacağı hükme bağlanmıştır. Bu hükme ek olarak 5 Haziran 1926 yılında İngiltere'nin Türkiye'ye gönderdiği mektupta Türkiye'nin talep etmesi halinde 25 yıllık petrol payını peşin olarak alabileceği de belirtilmiştir. Bu teklife olumlu bakmayan Türkiye kendisine sağlanan %10'luk payını antlaşmada yer aldığı gibi 25 yıl süreyle almayı kabul etmiştir. Yani bazı kaynaklarda yer aldığı gibi Türkiye 25 yıllık petrol gelir hakkını 500.000 Sterline peşin satmamış, yıllık periyotlar halinde almayı kabul etmiştir. 1934 yılında petrol boru hattının tamamlanmasıyla birlikte petrol gelirinin %10 kısmını almaya başlayan Türkiye, 1955-1959 yılları arasında bu gelirini bütçeye alacak olarak kaydetmiştir. Ancak, dönemin Başbakanı Turgut Özal, 1986 yılında yaptığı bir açıklamayla bütçede biriken petrol alacağından hukuken vazgeçtiğini bildirmiştir.

Türkiye'nin Türkmen Bölgelerine Müdahale Hakkı

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, günümüzde Musul ve Kerkük'ün statüsüne yönelik farklı tezler ileri sürülmekte ve bu kapsam da Türkiye'nin bu kentlere müdahale hakkı olup olmadığı tartışılmaktadır. 2003 yılına kadar rafa kaldırılmış olan bu sorun, Amerika'nın 20 Mart 2003'te Irak'ı işgal etmesiyle tekrar gündeme gelmiş, 25 Eylül 2017 tarihli Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin gerçekleştirmiş olduğu bağımsızlık referandumu ile alevlenmiştir. Referandum kararının alınmasıyla birlikte tartışılan bir diğer konu ise, Kerkük vilayetinin referanduma dahil olup olmayacağına yöneliktir. 2003 öncesine kadar Türkmen ağırlıklı olan Kerkük, ABD'nin Irak'ı işgal

etmesiyle birlikte bölgedeki demografik yapıyı siyasi emelleri uğruna değiştirmiştir. Meclis'teki Türkmen üye sayısının azalmasına neden olan bu taktik neticesinde, Kerkük Meclisi'nde Kerkük'ün referanduma dahil olup olmaması yönünde yapılan oylamada doğal olarak "Evet" çıkmıştır.

Sonuç olarak, Kerkük'ün de içinde yer aldığı Irak'ın kuzeyindeki yaklaşık 6 milyon nüfuslu Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde (IKBY) halk bağımsızlık referandumu için sandık başına gitmiş, seçmenin % 93'ü bağımsızlık yönünde "Evet" oyu kullanarak tercihini belirlemiştir. Referandumdan çıkan bu sonuçla birlikte, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'e ve dolayısıyla Kuzey Irak'a müdahale hakkı olup olmadığı aylarca tartışma konusu olmuş, farklı tezler ileri sürülmüştür.

Türkiye'nin Kerkük'e müdahale hakkının olmadığı yönünde görüş bildiren kaynakların birçoğu, bu tezini Ankara Antlaşması'nda *"Irak'ın toprak bütünlüğü bozulursa Türkiye, Musul ve Kerkük'te hak iddia eder,"* şeklinde bir maddenin bulunmamasına dayandırmaktadırlar. Doğru, bu şekilde düzenlenmiş bir madde antlaşmada yer almamaktadır. Ancak, kasıtlı olarak bu tespiti yapan araştırmacılar da çok iyi bilirler ki, birçok antlaşma ya da sözleşme maddesine yüklenen anlamlar soruna ilişkin detayı verir. Kaldı ki Türkiye'nin bölgeye müdahale hakkı olmadığını savunan araştırmacıların 1 ve 5. maddeyi görmemezlikten gelmeleri gerçekten manidardır.

Türkiye'nin Kerkük'e müdahale hakkının olduğunu savunan bizler, dayanağımızı Ankara Antlaşması'nın daha önceki sayfada verdiğimiz 1 ve 5. Maddesine dayandırmaktayız. Söz konusu madde Türkiye'nin açık, net ve tartışmaya mahal vermeyecek şekilde müdahale hakkının olduğunu göstermektedir.

1. Madde: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

5. Madde: Taraflardan her biri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu

değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüt eder.

Anlaşılacağı üzere her iki madde de Türkiye'ye müdahale hakkını net olarak vermektedir. Şöyle ki, Türkiye-Irak sınırı Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun belirlediği "Bürüksel Hattı"na dayalı olduğundan, sınırı bozmaya yönelik teşebbüsler, uluslararası hukukun ihlali anlamına geleceğinden Türkiye'nin askeri müdahale hakkı saklı kalmakla beraber, uluslararası hukuktan doğan haklarını talep edebilecektir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Antlaşma'da belirlenen sınırların değişmesi ya da el değiştirmesi halinde teamüller gereği önce uluslararası diplomasiyle hakkını talep eder, şayet bu talebi destek bulmaz ise askeri operasyon seçeneğini devreye koyup Misak-ı Millî sınırlarına dönebilir.

Günümüz itibariyle, Irak'ın Kuzey'inde kurulacak bir devlet ya da bölgenin illegal örgütlerin kontrolüne geçmesi 1 ve 5. Maddede yer alan sınırların '*değiştirilemez*' hükmünü hukuken ortadan kaldırmış ve Türkiye-Irak sınırını yok durumuna getirmiş olacaktır. İşte bu durumda yukarıda da değindiğimiz gibi, Türkiye'nin uluslararası hukuk çerçevesinde Misak-ı Millî sınırlarını talep hakkı doğabilecektir. Ayrıca, 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması'nı perçinleyen bir antlaşma da 1946'da Türkiye ve Irak Hükümet'leri arasında imzalanan "Dostluk ve İyi Niyet Antlaşması" olmuştur. Bu antlaşma da, 1926 Antlaşması ile belirlenmiş ve çizilmiş olan sınıra saygı gösterileceği belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi, gerek Ankara Antlaşması'nın birinci bölümünde yer alan sınırlara ilişkin maddelerin değiştirilemeyeceği ve gerekse "Dostluk ve İyi Niyet Antlaşması"nın bu maddeyi teyit eden ilgili bölümleri "Türkiye'nin müdahale hakkı var" tezimizi açıkça desteklemektedir. Dolayısıyla Antlaşmada çizilen sınırların değişmesi her şeyden önce Ankara Antlaşması ve Milletler Cemiyeti kararlarına dayanan uluslararası "sınır rejimine" aykırı olacağından, Türkiye uluslararası hukuku devreye sokmaya ve sonuç alınmadığı takdirde

Ankara Antlaşması'nın halen yürürlükte olan "sınır rejimini koruma" hakkına dayanarak askeri müdahalede bulunabilir.

Musul ve Kerkük'ün Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer aldığını ifade etmiştik. Bu konuya ilişkin Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında yaptığı bir konuşmasında Misak-ı Millî sınırının hangi kentleri ve hangi bölgeleri kapsadığını şu şekilde tarif etmiştir:

"Bu hudut İskenderun körfezinin güneyinden, Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Cerablus köprüsünün güneyinde Fırat nehrine ulaşır. Oradan Deyrizor'a iner, oradan doğuya uzatılarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alır."

Irak Devleti'nin Kuruluşu

Modern Irak Devleti'nin temelleri I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan ve o güne kadar Osmanlı'nın vilayetleri sayılan Musul, Bağdat, Kerkük ve Basra'nın üzerine oturtulmuştur. 1916 Skyes-Picot Antlaşmasını esas alan Britanya, Irak'ı on sekiz vilayete ve üç bölgeye ayırmış, A tipi manda sistemiyle idaresi altına almıştır. Manda yönetiminin başında olan Sir Arnold Wilson, başarılı bir yönetici olmasına rağmen sert bir profil çizmiş, yönetimde yerli isimlere yer vermekten kaçınmıştır.

Sonuçta, Irak'ın İngiliz mandaterliğine girmesi bölgede yaşayan Türkmen, Kürt ve bir grup Arap unsurlar arasında rahatsızlık yaratmış ve buna bağlı olarak birçok ayaklanmaya sebep olmuştur. Bu ayaklanmalardan biri de, Irak'ın Türkmen ilçelerinden biri olan Telafer'de yaşanmıştır. İngiliz ordusunun ilçeye saldırı hazırlığında olduğunu fark eden Türkmen Telafer halkı, Karaçuk (Karacık) Dağları'nın eteklerine sığınmış, İngiliz güçlerine karşı direniş hareketini buradan yönetmişlerdir. Uzun süren direniş sonunda İngiliz kuvvetlerine ağır kayıplar veren Telafer halkı, şartlı olarak yurtlarına dönmüş, ancak halkın önde gelen isimleri ya tutuklanmış ya da

sürgüne gönderilmiştir. Tarihe “Kaçakaç Yılı Destanı” olarak geçen bu direnişin sonunda Wilson görevden alınmış, yerine Sir Percy Cox atanmıştır.

Bölgede yaşanan isyan ve rahatsızlıkları sonlandırmak amacıyla İngiliz ve Türk heyetlerinin 1923'te başlattığı görüşmeler, 1926 yılına kadar sürmüştür. 1930 yılında bazı değişikliklere uğramasına rağmen manda idaresi 25 yıl daha uzatılmış, 30 Mayıs 1932'de imzalanan ve 3 Ekim 1932'de ilan edilen yeni bir anlaşma ile de Irak bağımsızlığına kavuşmuştur. Britanya'nın üzerindeki mandaterliği sona eren Irak, aynı yıl Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiştir.

30 Mayıs 1932'de imzalanan anlaşmanın hemen akabinde “Irak'ta Manda Rejiminin Bitimi Münasebetiyle Kanun” başlıklı bir deklarasyon yayınlayan Irak hükümeti, birçok maddede Türkiye ile olan ilişkilerine vurgu yapmıştır. Şunu belirtmemiz gerekir ki, Irak'ın bu tarihte kazanmış olduğu bağımsızlık statüsünü tam manada bir “Bağımsız Devlet” olarak değerlendirmemiz doğru olmayacaktır. Şöyle ki, yapılan anlaşma gereği Irak hükümetinin finans, iş, eğitim ve mali konularda İngiliz danışmanlar kullanacak olması bir anlamda Milletler Cemiyeti'nin taahhüdü altına girmesi anlamına gelmekteydi. Diğer bir ifadeyle, İngiltere'nin Irak'ta sahip olacağı imtiyaz ve yaptırımlar, Irak'ın tam bağımsız bir devlet olarak anılmasına engel teşkil etmekteydi. Bu nedenle Türkiye, Irak'la olan ilişkilerinde hiçbir zaman İngiliz hükümetini göz ardı edememiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde Irak'ın elde ettiği bağımsızlığı şu ifadelerle tarif etmişti:

“Irak'ta İngilizlerin muamelaı, ahali-i İslamiyeyi fevkalede dilgir etmiş oldu. Biz kendileriyle temas aramadan evvel onlar bizimle temas aradı, eskisi gibi Osmanlı memleketinin bir cüzü olmayı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı; kendi dahilinizde, kendi kuvvanızla, kendi mevcudiyetinizle istikbalinizi temine çalışınız. Biz de her şeyden evvel istikbalimizin

teminine çalışıyoruz. Ondan sonra birleşmemiz için hiçbir mani kalmaz”

Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu bu açıklamaların akabinde Irak'ta siyasi istikrar bozulmuş, İngilizlere karşı duyulan rahatsızlıklar artmaya başlamıştır. İngiliz hükümetine biat ilkesiyle hareket eden Sait Nuri Paşa'ya karşı duyduğu rahatsızlığı saklamayan Bekir Sıtkı Paşa, 29 Ekim 1936'da düzenlediği bir darbe ile Nuri Paşa'yı görevden uzaklaştırmış, yerine Hikmet Süleyman'ı getirmiştir. Ancak hükümet içi bu darbeyi kabullenmeyen İngilizler, kendisine verdiği destekle Nuri Paşa'yı tekrar hükümetin başına getirmiştir. Bu değişikliğin hemen ardından Mustafa Kemal'e yakınlığıyla bilinen Bekir Sıtkı Paşa ve üst düzey komutanlarından Muhammed Ali Cevat, Türkiye'ye gelmek üzere yola çıktığı 13 Ağustos 1937 tarihinde Musul'da uğradığı saldırı sonucu hayatını kaybetmiş, Hikmet Süleyman da tutuklanmıştır.

Suikastın arkasında kimlerin parmağı olduğu net olarak ortaya çıkarılamasa da, Sıtkı Paşa'nın Mustafa Kemal ile olan yakın dostluğu ve Irak'ı Konfederasyon şeklinde Türkiye'ye bağlama düşüncesi İngilizleri rahatsız ediyordu. Ve Sıtkı Paşa'nın bu konuda görüşmeler gerçekleştirmek üzere Ankara'ya gideceğini tahmin eden İngiliz ajanlar, Sıtkı Paşa'yı Musul'da öldürmek suretiyle Türkiye'ye ulaşmasını engellemişlerdi.

1935'te İtalyanların Habeşistan'ı (Etiyopya) işgali ve Doğu Akdeniz'de tehlike arz etmeye başlaması, Ortadoğu'da yeni ittifakların kurulmasını zorunlu kılmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, İran ve Irak arasında başlayan üçlü ittifaka, daha sonra Afganistan dahil olmuş ve 1937 yılında Sadabat Paktı altında 5 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Sadabat Paktı ile Ortadoğu barışını sağlamaya yönelik önemli adımlar atılırken, Türkiye açısından Atatürk'ün barışçı dış politikasını ve ülkenin etrafını dostluk çemberi ile kuşatma isteğini yansıtan Pakt, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir barış köprüsü olmak isteğinin de ilk somut göstergesiydi.

Pakt, Batı'da ve İslam dünyasında olumlu karşılanmıştı. Pakt, 1939'da II. Dünya Savaşı başlayınca önemini yitirmeye başlamış, savaş sonrası SSCB tehditlerine karşı 1955'te Bağdat Paktı kurulmuştur. Bağdat Paktı'nın özü, Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te imzalanan ve sekiz maddeden oluşan, "Karşılıklı Güvenlik ve Savunma İşbirliği Antlaşması"na dayandırılmıştır.

General Abdülkerim Kasım'ın 1958 yılında Irak Kralı İkinci Faysal'ı bir askeri darbe sonucu tahttan indirmesiyle monarşi rejimi son bulmuş, yerine cumhuriyet rejimi ilan edilmiştir. Irak, rejim değişikliğinden sonra Türkiye, İngiltere, İran ve Pakistan arasında kurulan Ortak Savunma ve Bölgesel İşbirliği Teşkilatı olan Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. 1968'dan itibaren Irak yönetiminde etkin olmaya başlayan Baas Partisi, SSCB ile yakınlaşarak bu ülkeden ekonomik ve askeri yardım almaya başlar.

Irak'ı kuran İngiliz ajan kim? Dünya tarihine, terör ve istihbarat örgütlerine ilgi duyan birçok araştırmacının söz konusu soruya yanıt ararken karşısına farklı iki isim çıkmaktadır. Bu isimlerden biri olan Gertrude Bell'in hayatını daha önce inceledik. Şimdi de, Ortadoğu'daki istihbarat faaliyetlerinde ismi sık sık gündeme gelen bir diğer İngiliz ajan Thomas Edward Lawrence hakkında kısa bir tanıtım profili çizip, Irak'ın sınırlarını çizen, Musul'un kaderini belirleyen, ayaklanmalara öncülük eden ve Irak'ın ilk kralını belirleyen ajanın kim olduğu yönünde açıklama ve karşılaştırmalara geçelim.

İngiliz Ajan Edward Lawrence (1888-1935)

Thomas Edward Lawrence, 16 Ağustos 1888 tarihinde İngiltere'nin Kuzey Galler bölgesi Tromadoc kasabasında toprak ağası Thomas Chapman'ın yarı İskoçyalı olan Sara Maden'le yaşadığı yasak bir ilişkisi sonucu dünyaya gelir. Dört yaşında okuma-yazmayı söken Lawrence, altı yaşına geldiğinde de Latinceyi öğrenme başarısını göstererek ne kadar

zeki olduğunu çevresine kanıtlar. Çocukluğu değişik yerlerde geçtiğinden farklı dil ve kültürleri yakından tanıma fırsatı da bulan Lawrence, 1906 yılında bisikletle Fransa turuna çıkar. Döndüğünde ailesinin tüm itirazlarına rağmen Cornwall'daki bir topçu birliğine kayıt yaptırır. Ancak, Lawrence'ın orduya kayıt yaptırmasını kabullenmeyen ailesi, yüksek bir meblağda tazminat ödeyerek birlikten ayrılmasını sağlar. 1907 yılında ise Oxford Üniversitesi Arkeoloji bölümünü burslu kazanan Lawrence, babasının sayesinde üniversitenin Arapça Profesörü David Margoliouth ve İngiliz istihbarat örgütüne danışmanlık yapan David George Hogarth ile tanışıp, samimi olur.

Hogarth, Lawrence'ın siyasi fikirlerinin oluşmasında ve hazırlayacağı tez konusunda da kendisine yol gösterici olmuştur. Bu kapsamda Suriye'deki Haçlı askeri mimarisiyle ilgili bir tez hazırlamak üzere Haziran 1909'da Londra'dan ayrılan Lawrence, 7 Temmuz 1909 yılında Osmanlı coğrafyasına ayak basar. Lübnan, Suriye ve Urfa bölgelerini kapsayan Ortadoğu gezisinin asıl amacı sadece arkeolojik çalışmalar değil, aynı zamanda Arapların sosyal, kültürel, siyasi, idari ve etnik yapılarının araştırılmasına yönelik olarak da programlanmıştı. Seyahatlerinde Araplar gibi yiyip, içen ve onlar gibi giyinen Lawrence, çalışmalarının bir kısmını 1910-1911 yılında British Museum adına Hogarth'in öncülüğünde yürütülen Karkamış'taki arkeolojik kazılarda geçirmiştir. Karkamış'taki arkeolojik kazılar devam ederken, bölgede istihbarat çalışmaları yapan Gertrude Bell çalışmaları izlemek üzere Karkamış'a gelmiş ve burada Lawrence ile tanışma fırsatı bulmuştur.

Bell'in anlattıklarından etkilenen Lawrence, bu dönemde istihbarat çalışmalarına ilgi duymaya başlar ve Arapçasını ilerletmek amacıyla Beyrut'ta bir Amerikan misyoner okuluna kaydını yaptırır. 1913 yılına kadar halen İngiliz istihbarat örgütünün resmi personeli olmayan Lawrence, aynı yıl Hogarth'la

birlikte Bedevilerle yakın ilişkilerde bulunur. Lawrence'ın Bedevilerin hayranlığını kazanması uzun sürmemiş, Bedevilerin kendisine takılan (Dinamit Emir-Amir Dinamite) lakaptan mutluluk duymuştur. Bu süreçte Lawrence'tan şüphelenen Osmanlı kuvvetleri, kendisini sorgulayıp, hapse atsa da hakkında kesin deliller olmaması sebebiyle kısa bir süre sonra serbest bırakmışlardır.

1914 yılında İngiliz istihbarat örgütü adına çalışmalara başlayan Lawrence, ilk görev yeri olarak gizli geçitlerin ve su kuyularının yerlerini tespit etmesi amacıyla İsrail ve Mısır sınırındaki Sina Yarımadası'na gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da, Kahire'deki "Arap Bürosu"nda teğmen rütbesiyle İngiliz istihbarat subayı olarak görevlendirilmiştir. Burada ajan Bell ile tekrar karşılaşan Lawrence, Bell'den aldığı bilgi ve raporlarla ayaklanmalarda yer almaya başlar. Ayrıca, 1910'da Karkamış'ta tanıştığı Ermeniler aracılığı ile doğu cephesinde görevli Ermeni kökenli Osmanlı subaylarının isimlerini tespit edip, İngiliz istihbaratına bildirmiştir. İngiliz istihbaratı da bu isimleri Rus istihbaratına verince, Rus hükümeti istihbarat bilgilerine dayanarak ismi geçen subayları kendi saflarına çekmiştir.

Görevini, *"Türkiye'ye karşı bir Arap isyanı tahrik etmektir ve onun için de Batılı olan dış görünüşümü gizlemek ve az da olsa Araplara benzemek zorundayım,* şeklinde ifade eden Lawrence Temmuz 1920'de *The Times* gazetesine yaptığı açıklamada on bin Arap'ı nasıl katlettiklerini ve özgürlük vaatleriyle nasıl oyuna getirdiklerini şu sözlerle itiraf etmiştir:

"Kurduğumuz yönetim, İngiliz yönetimidir ve İngiliz dilinde yürütülmektedir. Bu yönetimi çalıştıran dört yüz elli İngiliz yönetici vardır. Onlar arasında Mezopotamyalı (Irak) tek bir sorumlu yoktur. Türklerin zamanında, hükümet hizmetinde bulunanların yüzde yetmişi yerlilerdendi. Oradaki seksen bin kişilik ordumuz, hudutları korumuyor, polis görevi yapıyor. Halkı, baskı altında tutuyorlar. Türklerin zamanında, Mezopotamya'daki iki ordunun yüzde altmışını Arap subayları ve

gerisini öteki rütbelerdeki Araplar oluşturunuyordu. Bizim yönetimimiz, eski Türk sisteminden de kötüdür. Türkler, barışı korumak amacıyla, askerliklerini yapan halktan on dört bin kişilik bir güç bulundurmuşlar. Biz ise orada doksan bin kişilik bir güç, uçaklar, zırhlı arabalar, ganbotlar (Harp gemisi) ve zırhlı trenler bulunduruyoruz. Bu yaz vuku bulan ayaklanmada yaklaşık on bin Arap öldürdük.”

Senarist Gertrude Bell, Oyuncu Thomas Lawrence

Kendisini “Büyük Arap Devleti” kurma hayaline ve Osmanlı’nın çöküşüne sebep olacak ayaklanmalara adayan ajan Gertrude Bell, Mezopotamya’da kuracağı Büyük Arap Devleti’nin Ortadoğu’da örnek teşkil edeceğini ve Dünya Araplarının onun birer parçası olmak için çabalayacağını ifade etmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi ajan Bell, İngiliz istihbarat örgütüne resmi katılım sağlamadan önce tarihçi ve arkeolog kimliği altında Osmanlı topraklarına defalarca gelmiş, gezinin her anını günlüğüne kaydedip, gezilerine dair yüzlerce fotoğraf çekmiştir. 1911 tarihinde Anadolu’daki ören yerlerine düzenlediği bir gezisinde Kargamış’taki kazılara katılmış ve burada ilk kez Lawrence ile tanışmıştır. Bell, kendisinden 20 yaş küçük olan arkeoloji asistanı Lawrence ile tanıştığında İngiliz istihbaratının resmi personeli olmamasına rağmen, kraliyet ailesi tarafından Osmanlı’nın siyasi, demografik ve stratejik yapılarını inceleyip raporlayacak bir ajan olarak görevlendirilmişti.

Anlaşılabacağı üzere ajan Gertrude, İngiliz istihbarat örgütü adına Osmanlı’nın hâkim olduğu topraklarda çalışmalar yürütürken, Lawrence genç bir arkeoloji asistanı olarak bölgede kazı çalışmaları yürütmekteydi. Karkamış’taki görüşmeden sonra Lawrence’ın istihbarat çalışmalarına ilgi duymaya başlaması yine Gertrude Bell ve İngiliz istihbarat örgütünün danışmanı Hogarth sayesinde olmuştur.

1913 sonlarına doğru Birinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı yönünde sinyaller alınmaya başlanmıştı. Britanya olası bir savaşta bölgeyi ve bölge insanlarını yakından tanımak ve istihbarat çalışmalarını yerinde yürütmek amacıyla Kahire'de bir istihbarat bürosu açmış ve başına da Gilbert Clayton'u getirmiştir. Kahire Bürosu'nun görevi, bölgedeki aşiretlerle yakın ilişki kurmak ve Osmanlı'ya ihanet edebilecek olanları belirleyip ayaklandırmaktı. Ocak 1916 yılında da Kahire İstihbarat Bürosu'na bağlı olarak faaliyet gösterecek olan Arap Bürosu kurulmuş ve başkanlığına Lawrence'ın üniversite yıllarında tanışmış olduğu dostu David G. Hogarth getirilmiştir.

Bell ve Lawrence'ın yolu Karkamış'tan sonra bu kez de, Ocak 1916'da açılışı gerçekleşen ve General Gilbert Clayton'un emrine verilen Arap Bürosu'nda kesişmiştir. Bu karşılaşma ilerleyen süreçlerde Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıracak ve bölgedeki varlığını sonlandıracak ihanet faaliyetlerine sahne olacaktı. 1914 yılında İngiliz istihbarat örgütü adına çalışmalara başlayan Lawrence, ilk kez sistematik bir istihbarat çalışması yürütecek olmanın heyecanı içerisindeydi. Tecrübesi ve bölge analizi konusunda ajan Gertrude Bell kadar isabetli öngörülerini yoktu. Bu nedenle Bell, adeta bir istihbarat öğretmeni edasıyla tüm bildiklerini Lawrence'a aktarıyor, aşiretlerin yapısını ve kendileriyle işbirliğine hazır olan isimleri kendisiyle paylaşıyordu.

Lawrence'ın üstlendiği ilk önemli görevi, Kut'ül-Amara'de İngiliz kuvvetlerini kuşatan Halil Paşa (Kut) ile pazarlık yapmak oluyordu. Önce 1 milyon, ardından 2 milyon Sterlin teklif etse de Halil Paşa, teklifi reddetmekle kalmayıp, bu çirkin girişimi istihbarat dünyasına yayararak İngilizlerin itibarlarına büyük bir darbe vuruyordu. Bu görevinden sonra rütbesi yükselen Lawrence'a olası askeri harekâtlarda kullanılmak üzere haritalar düzenleme görevi verilmişti. Bell ise bu esnada savaştan sonra kurulması düşünülen devletlerin başına getirilecek kralların ismini, Musul'un statüsünü ve Türkiye-Irak sınırını belirlemekle meşguldü. Lawrence operasyonlara

yönelik harita hazırlarken Bell'den yardım almak zorunda kalıyordu. Çünkü Bell, 1900 yıllarından itibaren Ortadoğu'ya düzenlediği gezileri sırasında bölgedeki su kuyularının, petrol kaynaklarının, güvenli geçitlerin ve stratejik noktaların yerini tespit etmiş ve bu yerlerin haritasını çizmek suretiyle fotoğraflarını çekmişti. Lawrence, Bell'in verdiği bilgiler doğrultusunda harita çiziyor ve çizdiği bu haritaları İngiliz hükümetine aktarıyordu.

Bell ve Lawrence'ın Arap Bürosu'ndaki görevleri sadece harita düzenlemekten ibaret değildi. Harita hazırlamanın dışındaki önemli görevlerinden biri de, aşiretleri Osmanlı'ya karşı ayaklandırmak ve bu kapsamda görüşmeler yürütüp, ayaklanmaya meyilli olanların ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bell, aşiretlerin ileri gelen isimlerini çok yakından tanıyordu. Daha önce hazırlamış olduğu raporlarda hangi aşiretlerin Osmanlı'ya karşı ihanet edeceğini biliyordu. Kendisi daha çok harita hazırlamakla gününü geçirirken Lawrence, Bell'in tespit etmiş olduğu aşiret reisleriyle irtibata geçiyordu. Bu isimler arasında en önemlisi ise şüphesiz Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğulları oluyordu.

Gertrude Bell'in temellerini attığı ve yol haritasını çizdiği savaş ve isyan stratejisini takip eden Lawrence, 1916 yılının başlarından itibaren fiili olarak ayaklanmalara öncülük eden ve İngiliz istihbarat örgütüyle işbirliği yapmış olan aşiretlere maddi, askeri ve lojistik yardımlar sağlamakla görevlendiren bir askeri ajan konumuna gelmişti. Bell isim veriyor, Lawrence ise bizzat gidip görüşüyordu. Görüştüğü isyancılara para, altın ve özgürlük vaat etmekle kalmıyor, Osmanlı subaylarının taktığı altın kol düğmelerinden beş tane getiren isyancıya iki İngiliz lirası ödeyeceğini taahhüt ediyordu. Bell'in verdiği isimlerden Mekke Emiri Şerif Hüseyin, ideal bir müttefik olarak seçilmişti. Şerif Hüseyin, Lawrence ile görüşmelerinde en az yüz bin askerle ayaklanmaya hazır olduklarını ifade etse de, Lawrence bu rakamı abartılı bulduğunu Şerif Hüseyin'in kendisiyle

ancak on beş-yirmi bin isyancının hareket edebileceğini İngiliz hükümetine rapor ediyordu.

Lawrence'a verilen görevler arasında Osmanlı yönetimin-den memnun olmadığını ifade eden aşiretlere altın ve para vermek suretiyle Şerif Hüseyin'in etrafında birleştirmek de vardı. Bir anlamda Lawrence isyan muhasebesi tutuyor, hangi aşirete ya da isme, hangi miktarda para ve altın dağıttığını kayıt altına alıp, İngiliz hükümetine iletiyordu. Nitekim İngiliz altınlarıyla Bedevilerin bir kısmını Şerif Hüseyin'in tarafına çekmeyi başaran Lawrence, 1916-1917 arasında 1.318.000 sterlini Hüseyin ve kabile liderlerine gönderdiğini raporlarına ekliyordu. Ayrıca, isyancılar arasında "El-Aurens" ve "Altınları taşıyan adam" olarak ün yapan Lawrence, Arap Bürosu'nun yayınladığı *Arab Bulletin*'in 106. sayısında; 1918 Eylül'ünde 4. Ordu'ya yapılan saldırılarda ele geçen beş bin Türkün ölüm emrini veren komutan olarak yer alıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemlerde albay rütbesine yükselen Lawrence, İngiliz istihbarat örgütü tarafından pasif göreve alınınca, albay olduğunu gizleyerek John Hume Ross adıyla hava kuvvetlerine girmiştir. Daha sonra yine ismini "Thomas Edward Shaw" olarak değiştirmiş ve bu tarihten sonra yayımladığı eserleri "Thomas Edward Shaw" adıyla yazmaya başlamıştır... Yaptığı isim değişikliği ortaya çıkınca, İngiliz hükümeti tarafından masa başı faaliyetlerde bulunmak üzere 1927 yılında Hindistan'a gönderilen Lawrence, buradaki boş vakitlerini tuttuğu günlüğünü toparlamakla geçirmiştir. Londra'ya döndüğünde günlüğünü kaybeden Lawrence, yazmayı düşündüğü kitabını "Bilgeliğin Yedi Sütunu" ancak aklında kalan anılarına dayanarak yazabilmiştir.

Osmanlı coğrafyasında kısa bir dönem istihbarat çalışmalarında bulunan ve önemli görevlerini Kahire ve Arap bürosunda ifa eden Lawrence'ın görüşleri Ortadoğu politikalarında hiçbir zaman belirleyici bir düzeyde olmamış, İngiliz istihbarat örgütü tarafından dikkate alınmamıştır. En önemli icraatı

Osmanlı'ya karşı ayaklanan grupların Hicaz demiryolunu tahrip etmeleri ve bazı Türk birliklerine düzenlenen saldırıların planlayıcısı olmasıdır. Somut çalışmalarından da anlaşılacağı üzere, Ortadoğu'nun sınırlarının belirlenmesinde, yapılan antlaşmalarda, Türkiye-Irak sınırının çizilmesinde, Irak'ın kuruluş ve ilk kralının atanmasında başrolde oynayan isim, bölge insanlarının "Çöl Kraliçesi" olarak adlandırdıkları Gertrude Bell'den başkası değildi. Kaldı ki, gerek savaş ve gerekse savaş sonrası Türk istihbaratının Osmanlı hükümetiyle yaptığı yazışmalarda Lawrence'a dair çok fazla bilgi bulunmamakta ve bahsi geçmemektedir.

Lawrence'ın gerilla savaşının mucidi ve dünyanın ünlü casusları listesine girmesini sağlayan kişi, 1918'de savaş muhabiri olarak Ortadoğu'ya gelen Lowell Thomas olmuştur. Amerikalı bilim adamı ve gazeteci Thomas, bölgede görev yaptığı sıralarda Lawrence ile tanışmış, çektiği belgesel ve fotoğraflar konusunda kendisinden destek almıştır. Savaştan sonra ülkesine dönen Thomas, Lawrence'tan edindiği bilgilere diğer İngiliz ajanlarının faaliyetlerini de eklemek suretiyle film çekmiş ve böylece Lawrence'ı dünya kamuoyuna adeta bir kahraman olarak tanıtmıştır. Thomas, kendisiyle iletişim kuran yazarlara abartılı ve gerçek dışı bilgiler aktarmak suretiyle de Lawrence'ın ününe ün katmaya devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran İngiliz ajanın kim olduğu ya da hangisinin çok daha etkin faaliyetlere imza attığı bizce tartışma götürmez bir şekilde, Gertrude Bell'dir. Bu tezimizi destekleyen en güçlü kaynağımız ise Bell'in, İngiltere Newcastle Üniversitesi arşivlerinde yer alan mektuplarıdır. Bell'in babasına gönderdiği mektuplarında Türkiye-Irak sınırını çizmekte olduğunu şu cümlelerle anlatmaya çalışmıştır:

"Bu sabah Irak'ın güney sınırını çizmeye başladım."

"Sınırı tamamladım ama bizimkileri ikna etmekte zorlanıyorum."

Bell'in belirlediği Irak sınırları başta İngiliz hükümetinin

itirazlarına yol açsa da, sonradan aynen kabul edilmiş ve günümüze kadar değişikliğe uğramamıştır. Sadece, Türkiye-Kuzey Irak sınırları Bell'in belirlediği sınır hatlarından çok az farkla, ama yine Bell'in hazırladığı sınırlar baz alınarak 1926'da netliğe kavuşmuştur. Irak'ın 1932'de bağımsızlığını kazanmasından sonra da, 1936'da Türkiye ile Irak Krallığı arasında bir protokol imzalanmış ve bu protokole göre, 1926'da belirlenen kuzey sınırının aynen muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır.

Şimdiye kadar yapmış olduğumuz tespitleri başka bir açıdan özetlersek; İngiliz kadın ajan Gertrude Bell, Britanya'nın Ortadoğu ve özellikle Osmanlı toprakları üzerindeki bölücü faaliyetlerine yönelik senaryoyu yazan bir senarist, Lawrence ise Bell'in yazdığı senaryoya göre hareket eden bir oyuncuydu.

“Yaşamın Son Virajında”

Türkiye Irak sınırını çizen, Irak'ın ilk kralını seçtiren ve Osmanlı'nın parçalanmasına sebep olan antlaşmalarda büyük rol üstelenen ajan Bell, istihbarat çalışmaları sona ermesine rağmen Bağdat'tan ayrılıp İngiltere'ye dönmeye niyeti olmadığını ailesine yazdığı mektuplarda ifade etmiş, bundan sonra zihnini ve bedenini dinlendirmeye odaklanacağını altını çizmişti. Bölgeyi ve bölge insanını çok iyi tanıyor olmasından dolayı İngiltere'de sahip olmadığı samimi dostluklara burada sahipti.

Hayata veda edeceği son yılın içinde olduğundan habersiz 1 Ocak 1926 günü İran sınırı yakınında bulunan Hanekin kasabasına gitmeye karar vermişti. Bell, havaların çok soğuk olmasından dolayı sıkı giyinmesi gerektiğini düşünür ve her zamankinden daha kalın giyerek yola çıkar. Akşam saatlerinde ulaştığı Hanekin'de Kral'ın kendisi için hazırlattığı çiftlikte konaklayan Bell, sabah uyandığında her tarafın donmuş olduğunu görünce dışarı çıkıp çıkmamakta kararsız kalır. O gün dışarı çıkmayan Bell ertesi gün yataktan kalkamayacak derecede hasta olduğunu hisseder. Çiftlikteki yardımcısı Bell'in

kötü olmaya başladığını görünce bir doktor getirtir. Doktor yaptığı muayene sonucunda kendisine zatürre teşhisi koyar. Hastalığı bir hayli ilerlemiş olan Bell, Bağdat'a dönmeye ve tedavisini orada sürdürmeye karar verir. Bağdat tren istasyonuna ulaştıklarında bir ambulans Bell'i hastaneye götürmek üzere hazır beklemektedir.

Bir ay süren tedavi sonrası kendisini iyi hissetmeye başlayan Bell, hemşireden destek almadan tek başına ihtiyaçlarını karşılar hale geldiğinde Kral tarafından ziyaret edilir. Kral kabinede düzensizliklerin baş göstermeye başladığını ve bu yüzden kendisine ihtiyacı olduğunu ifade eder. Hastaneden taburcu olduktan sonra ofisine yerleşen Bell, uzun bir süre dışarı çıkmadan zamanını kitap okumaya ve kabineyi düzenlemeye ayırır.

Kral'ın doğum günü yaklaşıyordu ve *"Dostum"* dediği Kral Faysal'a hediye alma telaşına düşmüştü. Aklına korumaya alınan Abbasid kitabesi gelmişti. O kitabeyi yerinden sökecek, bakımını yaptıktan sonra duvarına çok yakışacağını düşündüğü Kral'a hediye edecekti. Gördüğü kitabeler ve onun dışındaki tarihi mekânının kalıntıları kötü durumdaydı ve bir müddet bu yerleri düzenlemek gerektiğini düşünüyordu. Verdiği düzenleme kararından dolayı mutlu olduğunu annesine yazdığı mektupta, *"Bu yalnızca Irak'ın sorumluluğu değil, genel olarak arkeolojinin sorumluluğudur. En ağır sebepler haricinde bu işleri halletmeden bırakamam. O yüzden elimden geldiğince sıkı çalışıyorum, ama bu devasa bir görev. Yaptığımı tabii ki seviyorum ve boş zamanımı vermeye kararlıyım,* satırlarıyla anlatmaya çalışıyordu. Uzun ve yorucu bir çalışma temposunun ardından tarihi mekânı müze haline getirmeyi başaran Bell, kral ve diğer yetkililer tarafından kutlanmıştı.

OSMANLI'YA İHANET EDENLERİN HAZİN SONU

Şerif Hüseyin, I. Dünya Savaşı başladığında Devlet-i Aliyye'ye karşı ihanet etmeyeceğini açıklamış olsa da, İstanbul hükümetinin ileri gelenleriyle yapmış olduğu gizli görüşmelerden sonra İttihat ve Terakki yönetimine karşı isyan bayrağını açmaya karar vermiştir. İsyanı destek arayışına giren Şerif Hüseyin, bu kapsamda gizli örgütlerle görüşmesi için Faysal'ı Şam'a gönderir. Şam'a giden oğul Faysal, 9 Ocak 1915 yılında El-Ahdi ve El-Fetat Cemiyetleri ile “Şam Protokolü” adı altında gizli bir anlaşma imzalar. Bu anlaşmaya göre El-Ahdi ve El-Fetat Cemiyetleri Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya karşı başlatacağı ayaklanmalara destek vereceklerdi.

Aslında Şerif Hüseyin'in saf değiştirmesine yol açan “Büyük Arap Devleti” sözünden ziyade, savaşın Osmanlı aleyhinde gelişme göstermesinden kaynaklı gözüküyordu. Ayaklanmaya meşru zemin arayan Şerif Hüseyin, İttihat ve Terakki yönetimini ‘dinsizlik’ ile suçlamış ve Türklerin katlinin vacip olduğu yönünde fetva çıkarmıştır. Çıkardığı fetvaya dayanarak Ecyad Kalesi'ne saldırmak suretiyle ilk ayaklanmanın fitilini ateşlemiştir. Şerif Hüseyin'in başlattığı ayaklanmaya az sayıdaki Arap aşireti destek vermiş olsa da, İngilizler verdikleri sözü bölgesel anlamda yerine getirmiş, Şerif Hüseyin'e Hicaz bölgesinin krallığını vermişlerdir. Ancak, ne Şerif Hüseyin ne de çocukları, taktıkları krallık tacının sefasını sürmüş, pişmanlık ve acılar içinde bu dünyadan göç etmişlerdir.

Kitabımızın bu bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran İngiliz ajanlar Gertrude Bell, Edward Lawrence ve Sir Mark Sykes'in ve yine İngiliz ajanlarıyla işbirliği yapıp ayaklanmaların ilk fitilini ateşleyen Şerif Hüseyin ve oğullarının sonlarını okuyacağız.

Gertrude Bell'in İntiharı

Araplar arasında "Çöl Kraliçesi", "El Hatun" ve "Irak'ın Taçsız Kraliçesi" olarak ün yapan İngiliz kadın ajan Bell, Birinci Dünya Harbi sona ermesine rağmen Bağdat'ı terk etmemiş, Irak Krallığı'nın oluşmasında, sınırlarının belirlenmesinde ve tahta geçecek ilk Kral'ın belirlenmesinde öncü isim olmuştu. 23 Ağustos 1921 yılında Mekke Şerifi Hüseyin İbn-i Ali'nin oğlu Faysal'ın kral seçilmesinde önemli rol oynayan Bell, amacına ulaşmış olmasına rağmen Kral Faysal'ı terk etmeyerek uzun bir süre danışmanlığını yapmıştır.

İsmi, Arabistan'daki okullarda "Uyanış" adlı ders kitaplarında geçen ve kendisinden "*kahraman*" olarak söz edilen İngiliz ajan Gertrude Bell, Faysal'ı kral seçtirdiğinde 53 yaşını almış olgun bir kadındı artık. Hiç evlenmemiş ve çocuk sahibi olamamış olmanın özlemini ve ayrıca "*Son aşkım*" dediği ama hiç kavuşamadığı Konya Konsülü Binbaşı Dick Doghty-Willie'i zamansız kaybetmenin acısını hep yüreğinde hissediyordu. Kendisini çok yalnız hisseden Bell, günün büyük bir bölümünü Kral Faysal'la geçiriyor, aklındaki müze kurma projesinin detaylarını kendisine anlatıyordu. Üç yıl süren çalışmalarının sonunda "*Dostum*" dediği Kral Faysal'ın yardımıyla bugün Mezopotamya medeniyetinin en eski eserlerinin sergilendiği merkezlerden biri sayılan Bağdat Müzesi'ni kurmuş, bütün servetini buraya bağışlamış ve onursal başkanı olarak başına geçmiştir. Bell, çok sevdiği ve gönülden hizmet verdiği topraklara bıraktığı bir anıt olan "Bağdat Arkeoloji Müzesi" 2003 yılında ABD işgali sı-

rasında yağmalanmış olsa da, sonradan tekrar toparlanmış ve günümüzde Irak'a ait antik yapılardan oluşan olağanüstü bir eser haline gelmiştir. ABD yağmasından on iki yıl sonra müzenin kapılarını halka açan Irak hükümeti, işgal döneminde müzede kayıtlı bulunan eserlerden yaklaşık olarak on beş bininin yağmlandığını, on iki yıl süren takip ve restorasyon sürecinde bu eserlerin ancak dört bin üç yüzünün yerine konabildiğini açıklamıştır.

İstihbarat alanında son derece başarılı bir grafik çizen ajan Bell, ne yazık ki bu başarısını özel hayatına yansıtmayı başaramamış trajik, küskün ve hayal kırıklıklarıyla dolu bir hayat geçirmeye başlamıştı. Belki de hayal ettiği her düşüncesini gerçekleştirme imkânı bulmuştu ama fani bir varlık olması sebebiyle üstesinden gelemeyeceği sorunlar baş göstermeye başlayınca yalnızlık ve sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmıştı. İmkânsız bir sevdanın kalbinde açtığı yara ve 1926 yılının başlarında kardeşi Maurice'yi tifo hastalığından dolayı kaybetmenin verdiği dayanılmaz acı, Bell'i tümenden bunalıma sokmuş, yaşama arzusunun yok olmasına neden olmuştu.

Temmuz 1926 yılının başlarında kalemi eline alıyor ve belki de yazacağı son mektup olacağından habersiz duyduğu yalnızlığı babasına, "Sevgili baba, artık durmalıyım. Daha fazla yürüyemeyeceğimi hissediyorum," sözleriyle anlatmaya çalışıyordu.

Doğum gününe üç gün kalmıştı, babasına yeni bir mektup yazmak istiyor ama eline kalemi alacak takati kendisinde bulamıyordu. Bell, uyumadan önce mutlaka uyku hâpı alırdı. O gece yine öyle yaptı, ama bu kez aldığı hap sayısı her zamankinden daha fazlaydı. Yardımcısından kendisini sabah erken uyandırmasını istedikten sonra uykuya daldı. Yardımcısı, 12 Temmuz 1926 sabahı uyandırmak için odasına girdiğinde, Çöl Kraliçesi İngiliz Kadın Ajan Gertrude Bell'in cansız bedeniyle karşılaştı.

Bell'in bu ani ölümü bir intihar mıydı yoksa doz aşımından dolayı doğal bir ölüm müydü, ya da Bell bir suikasta mı kurban gitmişti? Bu sorulara net bir yanıt vermek çok zor... Elimizdeki tek açıklama ve delil, İngiliz yetkililerinin yapmış oldukları açıklamadır. İngiliz yetkililere göre, son günlerde geçirdiği bunalım ve babasına yazdığı mektupların içeriği ajan Bell'in bilerek aşırı doz almak suretiyle intihar ettiği yönünde olmuştur.

İngiliz yetkililerin yanı sıra bölgedeki ajanların ve Osmanlı'ya karşı ayaklanan aşiret reislerinin katıldığı merasimden sonra Gertrude Bell'in cenazesi Bağdat'ın Bab Al-Sharji bölgesinde bulunan İngiliz mezarlığında toprağa verilir. Ölmeden önce bıraktığı vasiyet üzerine de 1927 yılında Irak'ta "Bağdat İngiliz Arkeoloji Enstitüsü" kuruldu. Yine aynı şekilde vasiyeti doğrultusunda eserlerinin, mektuplarının ve fotoğraflarının "Arkeoloji Enstitüsü"ne bağışlanması gerekiyordu. Ancak, kızkardeşi Lady Richmond bu vasiyeti yerine getirmemiş, Bell'e ait kitapları, notları, Arabistan ve Anadolu'da çektiği fotoğrafları İngiltere'de Newcastle Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Günümüzde üniversitenin halka açık olan arşivinde Bell'e ait bin altı yüz mektup, on altı adet günlük ve yedi binden fazla fotoğraf bulunmaktadır.

Son olarak yönetmenliğini Werner Herzog'un yaptığı, Nicole Kidman'ın Gertrude Bell'i canlandırdığı "Çöl Kraliçesi" adlı sinema filmi 6 Mayıs 2016 yılında beyaz perdeye aktarılmıştır.

Sir Mark Sykes'ın Ölümü (1879-1919)

Ortadoğu Kıtası'nın büyük bir bölümüne hâkim olan Osmanlı İmparatorluğu, 1900 yılının başlarından itibaren İngiliz ajanlarının istilasına uğramıştır. Osmanlı'nın birer parçası konumunda olan farklı etnik unsurları ayaklandırmaya yönelik kışkırtıcı faaliyetlerde bulunan İngiliz ajanlar,

Osmanlı'nın içinde bulunduğu çıkmazları fırsata çevirmiş, tasvip edilmesi mümkün olmayan birçok anlaşmayı İstanbul hükümetine dayatmak suretiyle imzalatmışlardır.

Osmanlı topraklarında yürütülen istihbarat çalışmalarında etkin rol üstlenen Bell ve Lawrence'ın yanı sıra, ismini 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'na veren İngiliz Diplomat ve istihbaratçı Sir Mark Sykes de bulunuyordu. Sir Mark Sykes'in 1916 yılında Fransız Diplomat Francois Georges Picot ile yürüttüğü gizli görüşmeler sonucunda, Osmanlı topraklarının İngiltere ve Fransa arasında bölünmesini öngören 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'nın imzalanmasına karar verilmişti.

Gizli anlaşmaya göre, Suriye'nin kıyı bölgesiyle Adana ve Mersin Fransa'ya veriliyordu. Basra ve Bağdat vilayetleriyle Hayfa ve Akka limanları İngiltere'ye bırakılıyor, Dicle ve Fırat sularının etki bölgelerinde ortak kullanımı garanti ediliyordu. İskenderun serbest liman ve Filistin uluslararası bölge oluyordu. Arabistan toprakları, Akka-Kerkük çizgisiyle ikiye bölünerek kuzey kısmı Fransız, güney kısmı İngiliz nüfuzuna bırakılıyordu. Musul vilayetini içine alan Fransız nüfuz alanı İran sınırına kadar uzanıyordu. İngiltere'nin etki alanı ise Filistin'den Mezopotamya'ya kadar geniş bir bölgeyi kapsıyordu. İngiltere ve Fransa kendi nüfuz bölgelerinde Arap devletleri kurmayı ve bunları korumayı taahhüt ediyordu. Bitlis, Erzurum, Trabzon ve Van'ı kapsayan bölgeler ise Rusya'ya bırakılıyordu.

Sir Mark Sykes 1916 yılında Fransız Diplomat Francois Georges Picot'la imzaladığı anlaşmadan sonra İspanyol gribine yakalanmış, 1919'da bu hastalıktan dolayı Paris'te hayatını kaybetmiştir. Günümüzdeki H5N1 adlı virüsle birbirine benzer bir yapıya sahip olan İspanyol gribine (H1N1 virüsünün ölümcül bir alt türü) Max Weber, Sir Mark Sykes, İspanya Kralı XIII. Alfonso ve Mustafa Kemal Atatürk gibi ünlü isimler de yakalanmış, Atatürk'ün dışında saydığımız diğer isimler bu virüse yenik düşmüşlerdir.

Virüse karşı ilaç geliştirmek isteyen Queen Mary Üniversitesi'nden Profesör John Oxford, İçişleri Bakanlığı'ndan Sir Mark Sykes'in cesedini mezardan çıkarıp doku örneği almak için izin talep etmiştir. Bakanlık yetkilileri Profesör John Oxford'a neden özellikle Sykes'in dokusunu istediğini sorunca; John, "Eğer Sykes'in cesedi kurşun tabutun içinde tahmin ettiğimiz kadar iyi korunduysa, bu kuş gribine karşı etkili tedavi geliştirilmesi için büyük bir adım atılmasını sağlayabilir," cevabını vermiştir.

Anlaşıldığı gibi, Sir Mark Sykes'in cesedi kurşun bir tabutta muhafaza edilmektedir. Muhtemelen bu işleme tabi tutulmasının sebebi yayılmaya müsait bir virüs taşıyor olmasındandır. Ancak, gözüken odur ki, Sykes kurşun tabutta da rahat bırakılmayacak, İngiliz yetkililerin izin vermesi halinde İngiltere'nin Yorkshire'de bulunan mezarından çıkarılıp otopsiye tabi tutulacaktır.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Son Pişmanlığı

Şerif Hüseyin, 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Görüşmeleri'nde de İngilizlerden beklediği alakayı görememişti. Çünkü İngilizlere göre Şerif Hüseyin, "Büyük Arap Devleti"nin kurulması konusunda ısrarcı olabilir ve ileriki süreçlerde tehlike arz eder duruma gelebilirdi... İngilizlerin sözünde durmayacağını fark eden Şerif Hüseyin, kendisini halen hâkimiyetinde olan Mekke ve Medine'nin yeni hali-fesi olarak ilan etmişti. Şerif Hüseyin'in ısrarcı bu tutumu Arabistan şeyhlerinden Vehhabilerin reisi Abdülaziz bin Suud'un İngiliz istihbaratıyla işbirliği yapmalarına sebep olurken, Vehhabi görüşlerinin de bölgeye yayılmasını sağlamışlardır. Bu işbirliğinden sonra yapılan anlaşma gereği Şerif Hüseyin'e karşı isyan bayrağı açılmasına karar verilmiştir. Suudi Hanedanı'nın kurucusu Abdülaziz bin Suud'un başlattığı ayaklanmaya karşı etkinlik gösteremeyen Şerif Hüseyin

yin ise Hicaz'dan kaçarken, Suudilerin desteklediği "İhvan" tarafından Taif'te yakalanmış ve İngilizlerin kararıyla Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir. Uzun bir süre Kıbrıs'ta yaşamını sürdüren Şerif Hüseyin hastalanınca oğlu Ürdün Kralı I. Abdullah'ın yanına gitmiş, 1931 yılında hayatını kaybederek Kudüs'te defnedilmiştir.

Ürdün Kral'ı I. Abdullah, 1942 yılında Amman'da kabul ettiği Türk Diplomat Feridun Cemal Erkin'e babası Şerif Hüseyin'le yaşadığı bir anıyı şöyle anlatır:

"Babam çok ıstırap çekti. Bir gün saray bandosu bahçede konser veriyordu. Hava sıcak, pencereler açıktı. Bir ara bando hepimizin bildiği İzmir Marşı'nı çalmaya başladı. Babamın birçok eski hatıralarının canlanmasını önlemek için pencereyi kapattım, babam: 'Evlat, neden kapatıyorsun? İzmir Marşı'nın eski günleri bana hatırlatmaması için değil mi? Ben velinimetime ihanet etmiş asi bir kulum, günahım büyüktür. Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü, hasta oldum, buraya sığındım! Pencereyi aç, şu marşı dinleyeyim, duyduğum vicdan azabının şiddeti, o eski hatıraların canlanması ile büsbütün artsın. Bu dünyada çektiğim ıstıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek, ahirette daha büyük cezadan korusun..."

Şerif Hüseyin, Kıbrıs'ta yaşadığı sürgün günlerinde de Osmanlı'ya karşı giriştiği ihaneti ve bu nedenle duyduğu pişmanlığı yakın dostu Raif Denктаş'a "Ahhh, ben ne yaptım, ahhh, ben ne yaptım? Yaptığının cezasını çekiyorum. Niye Osmanlı'ya ihanet ettik?" sözleriyle dile getirmiştir. Şerif Hüseyin'in Kıbrıs günlerinde yanında olan dostu Raif Denктаş'la arasında geçen sohbetleri K.K.T.C eski Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş, Prof. Nevzat Altıntaş'a şöyle anlatmıştır:

"Babam Raif Denктаş, Şerif Hüseyin'in dostuydu. O zamanlar küçük bir çocuktum. Babamla birlikte zaman zaman Şerif Hüseyin'i ziyarete giderdik. Hüseyin, 'Raif, anlat şu

İstanbul havalarını dinleyelim’ derdi. Konuşma esnasında bir taş plak çalmaya başladılar. O zaman Şerif Hüseyin, ‘*Ahhh İstanbul, Payitaht*’ diyerek ağlamaya başladılar. Babam da o sırada onu teselli edici sözler söylerdi: ‘*Şerif Hazretleri, bu takdir-i ilahidir, üzülme... Sen hata yaptın; ama bundan çok pişman olduğun gözlerinden akan gözyaşlarından belli oluyor. Allah seni bundan dolayı affeder; yapma ağlama.*’ Babam onu teselli ederken kendisi de ağlardı. Plak bitince biraz daha sohbet ederlerdi. Daha sonra babam onun elini öperdi. Biz kalkıp giderken, Hüseyin, ‘*Rauf gel*’ deyip bana elini öptürür ve elime bir altın verirdi. Ben de bu yüzden hep babamla Şerif Hazretlerine gitmeyi isterdim... Şerif Hüseyin hastalandı, ölümü yaklaşmıştı. Ölümüne yakın Ürdün Prensi olan oğlu Abdullah’ın yanına gitti. Onu Amman’a biz uğurlamıştık. Bir müddet sonra ise onun ölüm haberi (1931) bize ulaştı.”

Irak Kralı I. Faysal’ın Vefatı

Pişmanlık ve vicdan azabı içinde bu dünyadan göç eden Şerif Hüseyin’in küçük oğlu Irak Kralı I. Faysal Bin Hüseyin’in akıbeti de diğer ihanetçilerden çok farklı olmamıştır. I. Faysal, babası Şerif Hüseyin’i kaybettikten sonra bölgede bulunan petrol kaynaklarının geleceği konusunda endişelenmeye başlamıştı. Faysal, zihninde oluşan bu endişeleri gidermek adına önce İngiltere’de bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiş, daha sonra 8 Eylül 1933’de gerçekleşecek olan The Iraq Petroleum Company’nin (1925-1961 yılları arasında Irak petrollerinden sorumlu bir şirket) toplantısına iştirak etmek üzere İsviçre’nin Bern kentine gitmiş ve burada bir otelde konaklamıştır. Normal şartlarda çok erken saatlerde ayakta olmayı alışkanlık haline getirmiş olan Kral Faysal’ın sabahın ilerleyen saatlerine rağmen odasından çıkmamış olması yakınlarını ve otel personelinin şüphelendirmeye başlamıştı. Bu şüphe üzerine kapının açılmasına karar veren otel yet-

kilileri, odaya girdiklerinde Kral Faysal'ın cansız bedeniyle karşılaşmışlardı.

Faysal'ın ölüm sebebine yönelik açıklama yapan resmi merciler, Faysal'ın kalp krizi sonucu hayatını kaybettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Kral Faysal'ın yakınları, yetkililerin “kalp krizi” açıklamasını inandırıcı bulmamış, ölümün arkasında suikast olabileceğini ve bu nedenle de araştırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Faysal yakınlarının bu şüphesi, İngiliz istihbarat örgütünün Faysal'ı zehirlemek suretiyle öldürmüş olabileceklerini akla getirmiştir. Çünkü daha öncede vurguladığımız gibi, Faysal'ın Irak petrolleri üzerinde hak iddia etmeye ve bu manada Avrupa'nın diğer ülkeleriyle gizli görüşmeler yapmaya başlaması İngiliz hükümetini tedirgin etmiş, hakkında hazırlanan istihbarat raporlarında tehlike arz eder duruma geldiğine vurgu yapılmıştı.

Thomas Edward Lawrence'ın Ölümü (1888-1935)

16 Ağustos 1888 tarihinde İngiltere'nin Kuzey Galler bölgesinde dünyaya gelen Lawrence, Oxford Üniversitesi arkeoloji bölümünü okudu. Ajan Bell'in “Çocuğum” dediği Lawrence, ilk olarak 1909 yılında Osmanlı topraklarına gelmiş, 1913 yılından itibaren de Osmanlı topraklarında huzur ve barış içinde yaşayan halklar arasında, kavmiyetçiliğin dini bağlardan daha önemli olduğu propagandasını yaymak suretiyle aşiret ayaklanmalarına sebep olmuştur. Aslında Lawrence'ı dünya kamuoyuna duyuran ve istihbarat alanında ün yapmasını sağlayan gelişme, yapmış olduğu çalışmaların bir sonucu değil, 1918'de savaş muhabiri olarak bölgede görev yapan Amerikalı Lowell Thomas'la tanışmış olmasıdır. Gazeteci Thomas, ülkesine döndüğünde Lawrence'ın hayatını ve Ortadoğu anılarını içeren yazılar yazmış, adına beyaz perdeye aktarılan film senaristlerinin ve kitap yazarlarının başvurduğu bir kaynak haline gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı son bulmasına rağmen şiddet yanlısı

tutumunu sergilemeye devam ettiren Lawrence, Ortadoğu’da yaşanan ve binlerce insanın ölümüne sebep olan birçok kanlı operasyonun sorumlusu olarak anılmaya başlanmıştı. Ajan Lawrence’ın sahip olduğu “katil” imajı İngiliz istihbarat örgütüne zarar vermeye başlayınca, yetkililer tarafından gözlerden ve hafızalardan uzak pasif görevlere gönderilmiştir. 1930 yılına kadar Hindistan’da masa başı işlerinde görevlendirilen Lawrence, 1935 yılının başlarında da İngiliz ordusundan emekli edilmiştir.

Emekli olduktan sonra beklediği kahramanlık semeresini alamayan Lawrence, döktüğü binlerce Müslüman kanında çırpınmaya ve bu çırpınının bir neticesi olarak da bunalımlı günler yaşamaya başlamıştı. Emeklilik ve hareketsiz bir yaşam tarzı onun hayat felsefesine uygun değildi. Günlerce düşündü! Düştüğü yalnızlık ve bunalım girdabından ancak İngiliz ordusuna tekrar geri dönmesi halinde kurtulabileceğine karar verdi. Hız tutkunuydu ve bu hobisini orduya başvurmadan önce doyasıya yaşamak istiyordu. 13 Mayıs gecesi yine yollardaydı, adeta rekorlar kitabına girmek adına gaza yükleniyordu. Ulaşmak istediği rota İngiltere’nin Wareham kasabasıydı. Ancak planladığı yolculuk, Wareham kasabası yakınlarında geçirdiği esrarengiz bir motosiklet kazasıyla son bulmuştu. Kazada ağır yaralanan 47 yaşındaki Lawrence, altı gün kaldığı komada hayata tutunamamış 19 Mayıs 1935’de de hayatını kaybetmişti.

İngiliz yetkililer Lawrence’ın iki çocuğa çarpmamak için dengesini kaybettiğini ve bu sebeple kazanın meydana geldiğini açıklamış olsalar da, yetkililerin bu açıklamasını tatminkâr bulmayan dünya basını kazanın gizemine dikkat çekmiş, farklı suikast ve kaza teoriler ileri sürmüşlerdir. Bu teorilerden önemli gördüğüm ikisine yakından bakmakta yarar görüyorum.

Birinci teoriye göre, Lawrence Birinci Dünya Harbi sona ermesine rağmen şiddetten vazgeçmemiş, binlerce insanın

ölümüne sebep olmuştu. Onun bu tutumu “katil” damgası yemesine ve dolaysıyla İngiliz istihbaratının imajına zarar vermeye başlamıştı. Ve bu nedenle de susturulması gerekiyordu! Susturma, yani diğer bir ifadeyle suikast planı ve emri, Osmanlı’ya karşı ayaklandırma çalışmaları yaptığı dönemlerde amiri konumunda olan Winston Churchill tarafından verilmişti. Bu teoriyi destekleyen bilim adamlarından İngiliz Tarihçi Rodney Legg ve Desmond Stewart’e göre, İngiliz iç istihbarat ve güvenlik birimi MI5’e bağlı personelin kullandığı siyah bir araç Lawrence’ın önüne kasten çıkarılmış ve bu nedenle de kaza meydana gelmişti. Görgü tanıklarının kazaya yönelik çelişkili ifadeler vermiş olması da bu iddiaları güçlendirmiştir.

Bir diğer önemli komplo teorisi ise; Lawrence’ın bizzat İngiliz derin güçleri tarafından hazırlanan bir senaryo gereği kaza geçirmiş olarak gösterildiği ve bu kazadan sonra girdiği komadan çıkamayarak öldüğü yönündeydi. Bu teoriye göre, geçirdiği trafik kazası sonucu öldüğü açıklanan Lawrence, aslında kaza geçirmemiş ve dolaysıyla da hayatını kaybetmemişti. Lawrence yaşıyordu ve başka bir isim altında Ortadoğu’da yeni istihbarat çalışmaları yürütmekle görevlendirilmişti. İngiliz istihbaratı düzenlediği bu senaryo ile, İngiliz ajanlarına yönelik oluşan olumsuz algıyı zihinlerden silmeyi planlamıştı. Yani aslında hayatta olan Lawrence, Ortadoğu’daki görevi sona erince Fas’a gönderilmiş, 1868’de de Fas’ın Tanca kentinde hayatını kaybetmişti.

Son tez ise bize ait olan bir teoridir. Evet, Lawrence bir kaza geçirdi ve öldü. Ama buradaki ölüm sebebi normal kaza sonucu değildi, Lawrence girdiği bunalımdan ve yalnızlıktan dolayı istihbarat hocası Bell gibi intihar etmişti. Çünkü ona göre, bir imparatorluğun yıkılma ve Britanya’nın Ortadoğu’ya yayılma sürecinde gösterdiği fedakârlıkların karşılığı yalnızlık ve ilgisizlik olmamalıydı. Ölmeden üç yıl önce aktif görevine son verilip, pasif görevlerde görevlendirilmiş olması

da Lawrence'ın kendisini değersiz ve işe yaramaz hissetmesine yol açmıştı. Bunalımdaydı ve girdiği bunalımdan dolayı şuursuzca hareket etmeye başlamıştı. Onun için yaşamının bir anlamı da yoktu artık. 13 Mayıs 1935 sabahı yine şuurunu kaybetmiş bir halde motosikletine binmiş ve tek kurtuluş olarak gördüğü ölüm yolculuğuna doğru gaza yüklenmişti.

I. Abdullah Suikastı ve Oğlu Tallal'ın Aklını Kaybetmesi

Şerif Hüseyin'in büyük oğlu Abdullah'a gelince! Osmanlı vatandaşı olan Abdullah'ın bütün gençliği İstanbul'da geçmiş, 1908'de İstanbul'da açılan Mebusan Meclisi'nde Hicaz milletvekili olarak bulunmuş ve Danıştay üyeliği yapmıştır. İngilizlerin desteğiyle 1921 yılında Maverai-ü Rûdûn Emirliği'nin başına geçen I. Abdullah, önce Peake Paşa'ya, sonra da Glubb Paşa'ya örgütlettiği Arap Lejyonu ile Kerkük-Hayfa petrol boru hattının korunmasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında emirlik sınırları dışına müdahalede bulunan Abdullah, 1946'da İngiltere ile imzalanan ittifak anlaşması ile bağımsızlığını kazanan Ürdün'ün I. Kralı olarak 1949 yılında tacını takmıştır.

Krallığının uzun ömürlü olması için İsrail'le sıkı işbirliğine giren Abdullah, İsrailileri bölgesel işbirliği-rekabet denkleminde Ortadoğu'nun aktörlerinden biri olarak değerlendiriyordu. Bu düşüncesinden dolayı muhafazakâr Arapların ve siyasi rakiplerinin tepkisini almaya başlamış, ihanetle suçlanır hale gelmişti. Bir müddet sonra İngilizlerin oyununa geldiğini anlayan Abdullah, İngilizlerden uzaklaşma gayreti içine girmiştir. Kral Abdullah'ın bu tutumunu değerlendiren İngilizler, Kral'ın kendilerine ihanet edebileceğini fark etmiş ve bu yönde önleyici tedbirler almaya başlamışlardı.

Cuma namazını 20 Temmuz 1951'de Kudüs'teki Hazreti Ömer Camisi'nde kılan Kral I. Abdullah, cami çıkışında 21 yaşındaki Filistinli bir terzi tarafından hançerlenmek sure-

tiyle suikast sonucu öldürülmüştü... Katilin kim ya da kimler tarafından azmettirildiğine yönelik iki iddia ortaya atılmıştı. Birinci iddia, Kral Abdullah'ın İngilizlerle yapmış olduğu işbirliğinden rahatsız olan radikal İslamcı bir grup tarafından öldürülmüş olabileceği yönündeydi. Diğer bir iddia ise, suikastın perde arkasında İngiliz istihbaratının olduğuydu. Bu iddiaya göre, Kral Abdullah'ın İngilizlerden uzaklaşmak istemesi onu açık hedef haline getirmiş ve bu hedefi yok etmek için de, İngiliz istihbaratıyla işbirliği yapan Filistinli bir genç kullanılmıştı.

I. Abdullah'ın ölümünden sonra yerine oğlu Tallal tahta geçmiştir. Ancak bir süre sonra psikolojisi bozulan Kral Tallal, tedavi amaçlı İstanbul'a gönderilmiş, ölüm tarihi olan 1972'ye kadar Ortaköy Şifa Yurdu'nda kalmıştır. Tallal'ın ölümü sonrası Haşimi sülalesinden Hüseyin, Hüseyin'in vefatından sonra da II. Abdullah tahta geçmiştir.

Kral Gazi ve Oğlu II. Faysal'ın Vefatı

Kral Faysal'ın Bern'de suikasta kurban gitmesiyle boşalan tahta büyük oğlu Gazi geçmiştir. Sandhurst'deki İngiliz Kraliyet Askeri Okulu'nda ve Bağdat Askeri Akademisi'nde eğitim alan oğul Gazi, babasının yaptığı gibi İngiliz istihbaratıyla işbirliğine yanaşmamış, Ortadoğu'daki istikrarın ancak Arap birliğinden geçtiğini ve bu nedenle de İngiliz egemenliğinden bağımsız bir politika yürütmek gerektiğine karar vermiştir. Bu kapsamda hareket etmeye başlayan Kral Gazi'nin İngilizlerin garantörlüğünde olan Kuveyt üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi sonunu hazırlayan bir hamle olmuştur.

İngilizler, baba Faysal'dan daha dirayetli ve daha kararlı bir kralla karşı karşıya kaldıklarını anlamış, binlerce İngiliz askerinin ölümüne sebep olan Ortadoğu petrollerinin hâkimiyetini Kral Gazi'ye terk etmeyeceklerinin sinyallerini vermişlerdi. Irak'ın 1932'de İngiliz himayesinden çıkıp

bağımsız devlet statüsü kazanması Britanya Hükümeti'nin petroller üzerindeki emellerini sona erdirmemişti. British Petroleum (BP-Britanyalı enerji şirketi ve çok uluslu petrol şirketidir) şirketinin çıkarmaya başladığı petrolün üretimi her sene artıyor ve arttıkça İngilizler Irak'ta eskisinden de fazla söz sahibi olmak istiyordu.

Hız tutkunu olan Irak Kral'ı Gazi, İngiliz ajanlarının suikast listesine girmişti artık! Hız meraklısı Gazi, 4 Nisan 1939 gecesı otomobiliyle yine sürat denemesi yapmaktaydı. Önündeki viraja yaklaşırken aracı yavaşlatmak için pedala bastığında frenin boşaldığını fark eden Gazi, karşısındaki ağaca çarpmaktan kaçamamıştı. Kral Gazi'nin ani ölümü, yetkililer tarafından doğal bir trafik kazasının sonucu olarak değerlendirilmiş olsa da, kaza mahallinde düzenlenen bilirkişi raporları kazanın oluş şekline ve dolayısıyla Gazi'nin suikast sonucu ölmüş olabileceğine dikkat çekmiştir.

Kral Gazi'nin ölümünden sonra tahta geçen genç oğul Kral II. Faysal'ın sonu da dedesi ve babasından farklı olmamıştır. Tarihler 14 Temmuz 1958'i gösterdiğinde Bağdat'ta ihtilal baş göstermiş, darbecilerin başını çektiği Tuğgeneral Abdülkerim Kasım ile Albay Abdüsselam Arif birlikleri genç Kral II. Faysal'la birlikte ailesini, Başbakan Nuri es-Said'i ve diğer bütün üst düzey yöneticilerini yataklarında parçalamak suretiyle katledip, Cumhuriyet'i ilan etmişlerdir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı topraklarına yönelik ihanet duyguları besleyen, ayaklanan ve binlerce Müslüman'ın ölümüne sebep olan İngiliz ajanlarının ve özellikle de kendileriyle işbirliği yapan isimlerin sonları normal şartlar altında vuku bulmamış, karanlıklara gömülen sır dolu cesetleri bugünlere birer acı semere olarak yansımaya başlamıştır. Dikkat çekmeye çalıştığımız esrarengiz ölümleri sadece yukarıda saydığımız isimlerle sınırlamak tabi ki eksik olacaktır. Çünkü bu isimler dışında, Osmanlı ordusuna mensup onlarca asker, komutan, paşa ve hükümet görevlisi de ihanet çemberine da-

hil olmuş ve onların sonları da diğerlerinden çok farklı olmamıştır.

Bugünkü Irak, Suriye, Filistin ve Mısır gibi birçok Orta-doğu ülkesinin tek hâkimi konumunda olan Osmanlı İmparatorluğu, dağılma sürecine girdiğinde sahip olduğu toprakları ve vilayetleri Batılı ülkeler tarafından paylaşılmış, aleyhte olan birçok anlaşmaya imza atılmıştı. Günümüz Türkiye'sinde rutin olarak karşımıza çıkan bu imzalar, Türkiye'yi çoğu kez savaşın eşiğine getirmekte ya da kaybettiğimiz topraklara müdahale hakkımız olup olmadığı tartışmalarını gündeme taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye ve sayamadığımız onlarca Türk bölgesi bugün işgal altında olup, hak iddiamız gündemden düşmemektedir.

Kitabımızın ihanet bölümünü bitirdiğim anda aklıma gelen şu cümleyi eklemem gerektiğine karar verdim!

“Osmanlı'ya ihanet edenlerin sıra dışı ölümleri bir tesa-düf müydü, yoksa ilahi bir adaletin sonucu muydu?”

KAYNAKÇA

Kitap ve Dergiler

Arabacı, Caner, Konya Kitabı VII, Konya Ticaret Odası Yayıncılık, s. 116, 117, 118, Aralık 2004.

Saatçi, Suphi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996.

Hürmüzlü, Habib, "Kerkük Petrolleri ve Türkmenler", *Global Strateji Dergisi*, İlkbahar 2007.

Sorgun, Taylan, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, Haz. Kamer Yayınları, s. 185, İstanbul 1997.

Townshend, Charles, Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe, s. 239-560, İstanbul 2007

İslam Ansiklopedisi, "Musul Maddesi", C.VIII. s. 742.

Melek, Kemal, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, Üçdal Neşriyat Yayınevi, 1983, İstanbul.

Öke, Mim Kemal, Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926 Ankara, 1992.

Yılmaz, Abdurrahman, Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Sayı XXI 8, s. 107-129, Mart 2015.

Bayburt, Deniz, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s. 45, Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu.

- Kaymaz, İhsan Ş. Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler
Kaynak Yayınları, 1. Baskı s.345-346, Ocak 2014 İstanbul.
- Öke, Mim Kemal, Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926), İz
Yayıncılık, s.239-240, İstanbul 1995.
- Tosun, Mehmet, 21. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış,
Acar Matbaa Yayınları, İstanbul 2003.
- Kutay, Cemal, Tarihte Türkler ve Araplar, Aksoy Yayıncılık,
İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, Enver Paşa, Cilt III, Remzi Kitape-
vi, İstanbul, 1978.
- Avar, Banu, Böl ve Yut, Remzi Kitabevi, 5.Basım, İstanbul,
Mart 2009.
- Sander, Oral, İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitapevi, 16. Baskı,
Eylül 2007.
- Akyol, Taha, Bilinmeyen Lozan, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu, "Lozan Barış Konferansı'nda Mu-
sul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Der-
gisi*, c. 10, sayı 18, Aralık 2007.
- Kabacalı, Alpay, Hatırat (1913-1922) Cemal Paşa, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Bıyıklıoğlu, Tefvik, Türk İstiklal Harbi 1, Mondros Mütareke-
si ve Tatbikatı, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1962.
- Meray, Seha L. Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler,
c. 7, TTK Yayınları İstanbul 1993.
- Göldaş, İsmail, Lozan: Biz Türkler ve Kürtler, Avesta Yayın-
ları, İstanbul 2000.
- Yılmaz, Abdurrahman, Osmanlı Cumhuriyet Döneminde
Nasturi Ayaklanmaları, *Tarih Okulu Dergisi*, sayı 21, s.
107-129, Mart 2015.

- Bayburt, Deniz, “Milli Mücadele Döneminde Süryaniler”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c. 3, sayı 6, Yaz 2010.
- Akgül, Suat, Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı, Berikan Yayınları, Ankara 2004.
- Tansu, Samih Nafiz, İki Devrin Perde Arkası, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.
- Şimşir, Bilal, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- Öymen, Onur, Silahsız Savaş: Bir Mücadele Sanatı Olarak Diploması, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.
- Akgül, Suat, Musul-Kerkük Harekâtı, Berikan, Ankara 2001.
- Wallach, Janet, Çöl Kraliçesi, Can Yayınları, s.291-302, İstanbul 2004.
- Mısıroğlu, Kadir; Musul Meselesi ve Irak Türkleri, Sebil Yayınevi, İstanbul 1975.
- Saatçi, Suphi, Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- Kocabaş, Süleyman, Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı “Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?”, Vatan Yayınları, İstanbul 1992.
- Erkin, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl (Cilt 1) Anılar-Yorumlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997

Web Sayfaları

Sekmen, Veysel, Gertrude Bell: Irak sınırını çizen kadın, 22.02.2016:

http://www.geliboluyuanlamak.com/676_gertrude-bell-i-rak-sinirini-cizen-kadin-veysel-sekmen.html

Ünlü, Ferhat, Dişi Lawrence'ın sıra dışı öyküsü, 8 Mayıs 2016:

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/ferhat-un-lu/2016/05/08/disi-lawrencein-sira-disi-oykusu>

Üretici, Haber Gazetesi, Kıyameti Getiren Kadın Gertrude Bell: ElHatun 09.06.2016:

<http://www.ureticihaber.com/kose-yazisi/435/kiyameti-getiren-kadin-gertrude-bell-el-hatun.html>

Hacaoğlu, Celalettin, Mustafa , Gertrude Bell'in 1907 Yılı Batı Anadolu Seyahati (İzmir'den Isparta'ya), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2013:

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/117782>

BBC Türkçe, 2 Temmuz 2014, Sykes-Picot, Orta Doğu'ya nasıl bir miras bıraktı?

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140630_sykes_picot_mirasi

Kılınç, Taha, 20 Mayıs 2017, “Casus Lavrens'in kafatası çatladı”

<http://www.yenisafak.com/yazarlar/tahakilinc/casus-lavrensin-kafatasi-catladi-2037999>

Yeni Şafak, 09.59 Eylül 25, 2017 Son Güncelleme: 10.45 25 Eylül 2017:

<http://www.yenisafak.com/1926-ankara-antlasmasi-maddeleri-ve-tam-metni-ankara-antlasmasinin-ayrintilari-h-2796858>

Hür, Ayşe, Radikal, 04.05.2014, İstiklal savaşının iki casusu:
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/istiklal-savasi-nin-iki-casusu-gavur-mumin-ve-mustafa-sagir-1190132/>

Gökçen, Sabiha, Atatürk'ün izinde bir ömür böyle geçti:
<http://www.eglencelitarih.com/?Syf=26&Syz=361629>

Kaçar, Ali, 30 Ocak 2017:
<http://www.gencbirikim.net/musul-elden-nasil-cikarildi-iii/>

Koçak, Yalçın, 10.10.2017:
<http://medyabar.com/koseyazilari/8804/ii--halic-konferansi-2017.aspx>

Bardakçı, Murat, 31 Ocak 1999, Yatağında ölemeyen lanetli hanedan:
<http://www.hurriyet.com.tr/yataginda-olemeyen-l-netli-hanedan-39060787>

Kuzucu, İsmail, Mart 2013, Şerif Hüseyin'in Pişmanlığı:
<http://ismailkuzucu.blogspot.com.tr/2013/03/serif-huseyinin-pismanlg.html>

Sözcü, 24 Temmuz 2017, Lozan Antlaşması nedir? İşte Lozan Antlaşması'nın şartları, maddeleri ve bilinmeyenleri:
<http://www.sozcu.com.tr/2017/gunun-icinden/lozan-antlasmasi-nedir-lozan-antlasmasinin-bilinmeyenleri-ve-maddeleri-1944000/>

Yalçın, Semih, Aralık 2001, "Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi"
<http://www.tariharastirmalari.com/musulmeselesi.html>

T24, 22.09.2010, "İngiliz Casuslar Terzi ve Kahveci ile Atatürk'ü İzledi"
<http://t24.com.tr/haber/ingiliz-casuslar-terzi-ve-kahveci-ile-ataturku-izledi,100045>

Dağlar, Ali, Hürriyet, 07.10.2013, "90 Yıllık Sır Perdesini Kaldıran Kitap: İşgal Altındaki İstanbul"

<http://www.hurriyet.com.tr/90-yillik-sir-perdesini-kaldiran-kitap-iskal-altindaki-istanbul-24859602>

Şimşek, Erdal, 4 Haziran 2015, Yeni Söz:

<http://www.yenisoz.com.tr/turkiye-irak-siniri-ve-gertrude-bell-makale-3641>

Aksoy, Abdurrahman, 3 Aralık 2008, Midyat'ta bir ajanın anıları:

<http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=489>

Türkmen, Zekeriya, Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi:

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-49/ozdemir-beyin-musul-harekati-ve-ingilizlerin-karsi-tedbirleri-1921-1923>

Haber7, 115 yıl önce Türkiye, 22.01.2017:

<http://www.haber7.com/foto-galeri/43096-115-yil-once-turkiye>

Doğan, Damla, Vatan, 8 Mayıs 2016, Aşkın Uğruna Osmanlı'yı Bitiren Kadın: Gertrude Bell

<http://www.gazetevatan.com/aski-ugruna-osmanli-yi-bitiren-kadin-gertrude-bell-942497-pazar-vatan/>

Ünlü, Ferhat, Sabah, Dişi Lawrence'ın Sıra Dışı Öyküsü, 8 Mayıs 2016:

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/ferhat-unlu/2016/05/08/disi-lawrencein-sira-disi-oykusu>

Bahadıroğlu, Yavuz, Şerif Hüseyin'in akıbeti, 21 Haziran 2010:

<http://www.haksozhaber.net/serif-huseyinin-akibeti-16631yy.htm>

BBC Türkçe, 16 Mayıs 2016, Sykes-Picot: Yüz yıldır hınç yaratan harita

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160516_sykes_picot_100_yil

TGRT Haber, Fahreddin Paşa Kimdir? 20.12.2017:

<http://www.tgrthaber.com.tr/politika/col-kaplani-fahreddin-pasa-ve-unutulmaz-mudafaasi-fahrettin-pasa-kimdir-215823>

Milliyet Blog, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, 20 Mayıs 2009:

<http://blog.milliyet.com.tr/ingiliz-muhipleri--dostlari--cemiyeti/Blog/?BlogNo=181111>

Bayer, Yalçın, 103. yılında 31 Mart ‘gerici’ ayaklanması, 13 Nisan 2012:

<http://www.hurriyet.com.tr/103-yilinda-31-mart-gerici-ayaklanmasi-20335117>

Kodaman, Prof. Dr. Bayram:

[https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=286950&/II-Me%C5%9Frutiyet-D%C3%B6nemi-\(1908-1914\)-Prof.-Dr.-Bayram-Kodaman](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=286950&/II-Me%C5%9Frutiyet-D%C3%B6nemi-(1908-1914)-Prof.-Dr.-Bayram-Kodaman)

Karacakaya, Doç, Dr. Recep, 1909 Adana Ermeni Olayları:

<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1909-adana-ermenio-laylari/>

PDF Kaynaklar

Yılmaz, Sait, 2017:

http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf

Bayburt, Deniz, 2010:

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1562/16964.pdf>

Umar, Ömer Osman, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2002

<http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt12/sayi1/297-310.pdf>

Yılmaz, Sait/ Ortadoğu'da İngiliz istihbaratı; 1914-1918, 29 Mayıs 2017

http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/OD_%C4%B0ngiliz%20%C4%B0stihbarat%C4%B1%201914-1918.pdf

GERTRUDE BELL

İSYAN

DOÇ. DR. KENAN KARATAŞ

İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın "Çöl Kraliçesi" olarak ün yapan ajanı Gertrude Bell, Osmanlı'nın dağılma sürecinde ve İngilizlerin Ortadoğu politikasının belirlenmesinde önemli roller üstlenmiş bir isimdir.

Terör ve istihbarat uzmanı Doç. Dr. Kenan Karataş'ın kaleme almış olduğu bu çalışması; İngiliz dış istihbarat örgütü MI6'nın Ortadoğu ajanı Gertrude Bell'in doğumunu, MI6'ya katılım sürecini, 1926 yılına kadar süren istihbarat faaliyetlerini ve Arabistanlı Lawrence ile karşılaştırmalı analizini kronolojik olarak ele alırken; bölge aşiretlerinin Osmanlı'ya karşı isyanında ve başta Türkiye'nin Irak sınırı olmak üzere diğer Ortadoğu sınırlarının belirlenmesinde üstlendiği etkin rollere ilişkin tüm detaylara yer vermektedir. Objektif ve net ifadelerle sizlere sunulan bu eser, yakın tarih okumalarınızın vazgeçilmez bir kaynağı olacaktır.

620

ISBN: 978-605-7944-01-6

9 786057 944016